

अध्याय एक

अध्ययन पत्रको परिचय

१.१ विषय परिचय

नेपालको संविधान २०७२ अनुसार राज्य पुनःसंरचनाका आधारमा ४ नं प्रदेश अन्तर्गत पर्ने यो अध्ययन पत्र लमजुङ जिल्लाको भोर्लेटार क्षेत्र हाल मध्यनेपाल नगरपालिका अन्तर्गत रहेको वडा नं ६ मा मात्र सीमित रहेको छ । यो क्षेत्र ऐतिहासिकमध्ये पनि ठूलै महत्त्व बोकेको ठाउँ हो भन्ने कुरा तपशीलमा उल्लेखित भोर्लेटार नामाकरण हुनुका विभिन्न कारणमध्ये धार्मिक कारणलाई यसको बलियो आधार मान्न सकिन्छ । लमजुङ जिल्लाको मध्यनेपाल-६ अन्तर्गत भोर्लेटार पर्दछ । मध्यनेपाल नगरपालिका रहनाको कारण नेपालको नक्सा अनुसार पूर्व र पश्चिम एवम् उत्तर र दक्षिणकै मध्यबीच भाग रम्घाटारको दुई पिप्ले भन्ने ठाउँमा परेकोले मध्यनेपाल नगरपालिका नाम रहेको हो । यो नगरपालिकाको सदरमुकाम भोर्लेटारमा पर्दछ । भोर्लेटार भन्ने शब्द **भोर्ले** र **टार** मिलेर बनेको हो । भोर्लेटार नाम रहनाका विभिन्न कारण रहेका छन् (स्थानीय शिक्षक पं. सूर्यप्रसाद पौडेलबाट प्राप्त जानकारी अनुसार) ।

हालको भोर्ले भन्ने गाउँको वन जङ्गलमा भोर्ले जातिको विरुवा पाइने र त्यसैको औषधी र पाट निकाली डोरी बाट्ने काम हुने भएकोले यस ठाउँलाई भोर्लो भोर्लो भन्दा भन्दा भोर्ले नाम रहन गएको हो । त्यसैको वेसी समथर फाँट भएकोले टार भनिएको हो र यी दुई शब्द भोर्ले र टारलाई जोडेर भोर्लेटार नाम रहेको भनाइ छ ।

अर्काथरीको भनाइ के छ भने प्राचीन कालमा देवता र दानवको युद्ध हुँदा लमजुङको थानसिङ भन्ने ठाउँमा आइपुग्दा ठूलो युद्ध भई दुवैले थान थापेर लडाई गदा देवताले दानवलाई मारेर फाल्ने क्रममा भोर्ले भन्ने ठाउँमा आइपुगेको र त्यसको आवाज र चापले हलेसीसम्म हल्लेको हुनाले हलेसी नाम रहेको र लासलाई यही टारको बाटो हुँदै मय्याङ घाटमा दाहसंस्कार गरी शेष अस्तु शेष घाटमा सेलाउँदा शेषघाट, शेषघाट भन्दा शिशाघाट नाम रहेको भनाइबाट पनि भोर्लेटार नाम रहेको हो । अर्थात् भोर्लेटारको बाटो हुँदै लास लगेकोले भोर्लेटार नाम रहेको हो ।

अर्काथरीको भनाइ के छ भने, हालको भोर्ले भन्ने ठाउँमा भोटे जातिको वस्ती भएको र उनीहरूको दाहसंस्कार गर्ने चिहान टारमा भएकोले चिहाने खेत अहिलेसम्म पनि

नामाकरण छुँदैछ । यसरी भोटे र टार मिलेर भोटेटार, भोटेटार भन्दाभन्दै भोर्लेटारको नामाकरण भएको हो ।

अन्य केहीको भनाइ के छ भने, भोर्ले भन्ने गाउँठाउँ वा वस्ती भएको ठाउँ र उनीहरूको वेसी टारमा भएकोले भोर्ले र टारलाई मिलाएर भोर्लेटार नामाकरण भएको हो भन्ने ठहर छ ।

धार्मिकजनको भनाइ अर्कै छ सत्य युगमा भोलेनाथ शिवले आफ्नी पत्नी मृत सतीदेवीलाई बोकेर हिँड्ने क्रममा हालको भोर्ले भन्ने ठाउँमा बास बस्नु भएको र भोलिपल्ट यही टारको बाटो हुँदै जाँदा ईशानेश्वर अर्थात् चिसंकुमा अङ्ग पतन भएर सन्तानेश्वर महादेव उत्पत्ति भएको र यसको मुख ईशान भागमा फर्केको हुनाले ईशानेश्वर महादेव भनिएको छ । ईशानेश्वरको अर्को नाम भोलेनाथ भएको यही कारणले पनि भोलेनाथ टारबाट अपभ्रंश भई भोर्लेटार नाम रहन गएको हो भन्ने किंवदन्ती पनि पाइन्छ ।

यस भोर्ले भन्ने ठाउँमा दुई रानी र कनी नाम गरेका कन्याहरूले घाँस काटेर ठूलो पँधेरोमा भारी बिसाई विमिरो काटेर खान लाग्दा बाघले दुवैलाई मारेपछि शिव पत्नी सती देवीको शक्तिको रूपमा प्रकट भई त्यसै गाउँका वृद्ध फुर्सिङ्गे गुरुङको शरीर अर्थात् आडमा चढी बोलाउँदा उनीहरूले भनेका थिए, हामी दुई दिदीबहिनी हौं । हामी दुवै भोलेनाथ शिवकी पत्नी सतीदेवीको अंशमा उत्पत्ति अर्थात् जन्म लिएका थियौं । दैव संयोग शिवको स्वरूपमा बाघ भई हामीलाई मारे तापनि पुनःहामी उत्पत्ति भएका हौं म (कनी) बहिनी अलाप र विलाप गरेर रातदिन रोइरहेकी छुँ । त्यसैले भोलेनाथको नाममा भोर्ले र म अलाप र विलाप गरेकी हुनाले मेरो नाम अकला देवीको रूपमा स्थापना गर्नु भनेको हुनाले भोर्ले अकला भन्ने प्रख्यात रहेकी छुन् । यस अर्थले पनि भोर्लेटार नाम रहेको हुनुपर्दछ भन्ने किंवदन्ती पनि पाइन्छ ।

यहाँका स्थानीय बूढापाकाले भनेर पछिल्लो पुस्ताले सुनेर अनुभव गरेका रोचक लोककथा प्रचलनमा छन् । मौखिक श्रव्य परम्परामा हुर्कदै आएका कतिपय लोककथा लोपोन्मुख अवस्थामा छन् । यस्ता लोककथालाई जीवन्त रूप दिन खासै प्रयास भएको छैन । नेपाली लोककथालाई दन्त्यकथाका रूपमा बोधविक्रम अधिकारीले सङ्कलन गरे जस्तै यस मध्यनेपाल-६ भोर्लेटार, क्षेत्रमा लोककथालाई सङ्कलन गरी कृतिका रूपमा प्रकाशमा ल्याउन सकिन्छ । हालसम्मको अध्ययनमा लोकसाहित्यका अन्य विधा लोकगीत, लोककविता, बाल साहित्यका साथै अन्य विधामा कलम चलेको देखिए तापनि कमै मात्रामा

लोककथाको बारेमा चासो राखेकाले लोककथा मौखिक परम्परामा मात्र सीमित रहेका छन् । मौखिक श्रुति परम्परामा आफ्नो पहिचान कायम राख्दै आएका लोककथाको लेखनलाई प्रकाशनमा नल्याउने हो भने कालान्तरमा यसको अस्तित्व हराउँदै जान सक्ने सम्भावना पनि छ । त्यसकारण यस अध्ययन पत्रमा मध्यनेपाल-६ भोर्लेटार क्षेत्रमा प्रचलित लोककथाको खोज र सङ्कलन गरी अध्ययन विश्लेषण गर्ने प्रयास भएको छ ।

१.२ अध्ययन पत्रको शीर्षक

प्रस्तुत अध्ययन पत्रको शीर्षक 'लमजुङको भोर्लेटार क्षेत्रमा प्रचलित लोककथाको अध्ययन' हरेको छ ।

१.३ अध्ययन पत्रको प्रयोजन

प्रस्तुत अध्ययन पत्र त्रिभुवन विश्वविद्यालय मानविकी तथा सामाजिक शास्त्र संकाय अन्तर्गत नेपाली विषयको स्नातकोत्तर तह दोस्रो वर्षको दसौं पत्रको नेपाली (५४०-ए) लोक साहित्य अन्तर्गत ५० पूर्णाङ्कको प्रयोगात्मक पत्रको प्रयोजनका लागि प्रस्तुत गरिएको छ ।

१.४ अध्ययनका समस्या कथन

प्रस्तुत अध्ययन पत्रको कथनसँग सम्बन्धित निम्नलिखित समस्याहरू रहेका छन् ।

- क. लमजुङको भोर्लेटार क्षेत्रमा प्रचलित लोककथाको स्थिति कस्तो छ ?
- ख. भोर्लेटार क्षेत्रमा प्रचलित लोककथाको सङ्कलन र वर्गीकरण कसरी गर्न सकिन्छ ?
- ग. भोर्लेटार क्षेत्रमा प्रचलित लोककथाका विशिष्टता के-के हुन् ?

१.५ अध्ययन पत्रको उद्देश्य

माथि उल्लेखित समस्या कथनसँग सम्बन्धित प्रश्नको समाधान गर्न तपसिल बमोजिमका उद्देश्य रहेका छन्

- क. लमजुङको भोर्लेटार क्षेत्रमा प्रचलित लोककथाको स्थिति पत्ता लगाउनु,
- ख. भोर्लेटार क्षेत्रमा प्रचलित लोककथाको सङ्कलन र वर्गीकरण गर्नु,
- ग. भोर्लेटार क्षेत्रमा प्रचलित लोककथाको विशिष्टता प्रस्तुत गर्नु,

प्रस्तुत उद्देश्यलाई पूरा गर्ने लक्ष्य लिएर यो अध्ययन गरिएको हो । ती उद्देश्यलाई यस अध्ययन-पत्रमा पूर्णता दिने प्रयास गरिएको छ ।

१.६ पूर्वकार्यको विवरण

लोककथा साहित्यको एक लोकप्रिय र उत्कृष्ट विधा भए तापनि यसको अध्ययन परम्परा त्यति व्यापक भैसकेको छैन । यस अवस्थामा मध्यनेपाल-६ भोर्लेटार क्षेत्रमा केन्द्रित रहेर लोककथाको अध्ययन गरिएको नपाइनु स्वाभाविकै हो । यस क्षेत्रलाई आधार मानेर लेखिएका कृति नपाइए पनि यस क्षेत्रमा प्रचलित फुटकर लोककथा अन्य क्षेत्रमा पनि भन्ने र सुन्ने गरिन्छ । अन्य क्षेत्रमा प्रचलित लोककथाहरू पनि यस क्षेत्रमा भन्ने र सुन्ने प्रचलन छ ।

लोककथालाई मौखिक परम्पराबाट ग्रहण गरी सङ्कलन र प्रकाशन गर्न थालिएको वि.सं. १९९६ देखि नै हो । तर लोक व्यवहारमा प्रचलित लोककथाको सङ्कलन भने विक्रमको बीसौं शताब्दीको अन्तिम दशकमा बोधविक्रम अधिकारीद्वारा सम्पादित १२ लोककथाहरूको सङ्ग्रह 'नेपाली दन्त्यकथा' (१९९६) आजसम्मको एक प्रसिद्ध सङ्कलन हो । जो लामो समयसम्म प्रवेशिका विद्यार्थीको पाठ्यपुस्तकका रूपमा रहे तापनि उनको यस कृतिमा मध्यनेपाल-६ भोर्लेटार क्षेत्रका लोककथाबारे केही सङ्केत गरेको पाइँदैन ।

तुलसी दिवसको **नेपाली लोककथा केही अध्ययन** (२०३३) कृतिमा नेपाली लोककथालाई चिनाउँदै नेपाली लोककथाको वर्गीकरणमा विभिन्न विद्वान्का वर्गीकरणगत आधार उल्लेख गरिएका छन् (दिवस, २०३३ : ३८) । उनको यस कृतिमा भोर्लेटार क्षेत्रमा प्रचलित लोककथाहरूको बारेमा केही उल्लेख भएको पाइँदैन ।

नेपाल राजकीय प्रज्ञा-प्रतिष्ठानबाट **नेपाली लोककथा** (२०३२) तुलसी दिवसका सम्पादनमा प्रकाशित भयो । यसमा एक सय ३२ वटा लोककथा सङ्कलित छन् । यी कथाहरूलाई १४ शीर्षकमा वर्गीकृत गरिएको छ (दिवस, २०३२) । भोर्लेटार क्षेत्रमा प्रचलित लोककथाका बारेमा केही उल्लेख गरेको पाइँदैन ।

मोतिलाल पराजुलीद्वारा **नेपाली लोककथाको अभिप्रायहरूको अध्ययन** नामक कृतिमा नेपाली लोककथालाई चिनाउने काम भएको छ (पराजुली, २०५५ : १२) । प्रस्तुत कृतिमा पनि भोर्लेटार क्षेत्रका लोककथाका बारेमा चर्चा हुन सकेको छैन ।

कृष्णप्रसाद पराजुलीद्वारा लिखित नेपाली लोकगीतको आलोक (२०५७) कृतिमा नेपाली लोकगीतलाई चिनाउने क्रममा लोककथाको सामान्य परिचय प्रस्तुत गरिएको छ । प्रस्तुत कृतिमा पनि भोर्लेटार क्षेत्रका लोककथालाई स्थान दिइएको छैन (पराजुली, २०५७ : ११) ।

चूडामणि बन्धुको नेपाली लोकसाहित्य (२०७१, ते.सं.) लोककथाको परिचय, विशेषता, उत्पत्ति, वर्गीकरणलगायतका शीर्षकमा अध्ययन गरिएको छ (बन्धु, २०७१ : २८५-२८७) । यस कृतिमा पनि भोर्लेटार क्षेत्रमा प्रचलित लोककथाका बारेमा कहीं कतै उल्लेख भएको पाइँदैन ।

विजयराज न्यौपानेको लम्जुङको साहित्यिक इतिहास (२०६८) कृतिमा लमजुङ क्षेत्रको लोकसाहित्यका बारेमा चर्चा गरेको पाइन्छ । तर यस कृतिमा भोर्लेटार क्षेत्रका लोककथाका बारेमा कुनै चर्चा परिचर्चा गरेको पाइँदैन (न्यौपाने, २०६८ : १६) ।

समग्रमा भन्नुपर्दा साहित्यका अन्य विधा बालसाहित्य, लोकगीत, लोककविता जस्ता विधामा यस क्षेत्रका सर्जकले यस क्षेत्रबाट प्रकाशित हुने विभिन्न पत्रपत्रिकामा आफ्ना रचना प्रस्तुत गरेको पाइन्छ । यो फुटकर रचना प्रकाशनको क्रम निरन्तर रूपमा चल्दै आएको छ, तापनि लोककथाका बारेमा कहीं कतै कसैले पनि खोज, अनुसन्धान र विश्लेषण नगरेकाले यस क्षेत्रमा प्रचलित लोककथाको सङ्कलन गरी विश्लेषण गर्ने काम यस अध्ययन पत्रमा गरिएको छ ।

१.७ अध्ययन पत्रको औचित्य

लोकसाहित्य परम्परागत साहित्य वा लिखित साहित्यको जन्मदाता हो । यसको अध्ययन गरी जीवन्त रूप दिनु अति आवश्यक हुन आउँछ । लोक साहित्य अन्तर्गत पर्ने कतिपय विधामध्ये लोककथालाई महत्त्वपूर्ण विधाको रूपमा लिइएको पाइन्छ । लोककथाको पनि उचित संरक्षण गर्नु आवश्यक भएकोले यसको अध्ययन गर्नु औचित्यपूर्ण नै देखिन्छ । मध्यनेपाल-६ भोर्लेटार क्षेत्रमा प्रचलित लोककथाका बारेमा हालसम्म कसैबाट पनि अध्ययन अनुसन्धान भएको पाइँदैन । प्रस्तुत अध्ययन कार्यले यस क्षेत्रमा प्रचलित लोककथाका प्रकार र तिनले दिने सन्देशका बारेमा लोककथाको अन्य अध्येता, अध्यापक र सर्वसाधारणलाई समेत विस्तृत जानकारी दिने हुनाले यो अध्ययन औचित्यपूर्ण छ ।

१.८ क्षेत्र र सीमा

नेपालको संविधान २०७२ अनुसार राज्य पुनःसंरचनाका आधारमा ४ नं प्रदेश अन्तर्गत पर्ने यो लमजुङ जिल्लाको भोर्लेटार क्षेत्र हाल मध्यनेपाल नगरपालिका अन्तर्गत रहेको वडा नं ६ मा मात्र सीमित रहेको छ । उक्त क्षेत्रको सेरोफेरोमा पर्ने गाउँ लामसोती, काउरे, धोद्रे, भोर्ले रानीपानी, हलेसी, गुम्वा, बाह्रबिसे, भ्यामिरे, डिही रहेका छन् । यी गाउँको मूल केन्द्रबिन्दु भने भोर्लेटार बजार नै रहनेछ । यसको पूर्वमा जीता, बाङ्गे १ र ९ पश्चिममा मध्यनेपाल-७ ईशानेश्वर, उत्तरमा करापु बाङ्गे ८ र ९ दक्षिणमा रूपा गाउँपालिका कास्की र समिभञ्ज्याङ-५ लमजुङ रहेका छन् । उक्त मध्यनेपाल-६ भोर्लेटार क्षेत्रको सेरोफेरो नै प्रस्तुत अध्ययन पत्रको आधार क्षेत्र रहेको छ । प्रस्तुत अध्ययन पत्रमा लोक साहित्यका विभिन्न विधामध्ये लोककथाको मात्र अध्ययन गरिनु र मध्यनेपाल-६ भोर्लेटार क्षेत्रमा प्रचलित लोककथाहरूको मात्र सङ्कलन, वर्गीकरण र अध्ययन गर्नु यस अध्ययन पत्रको सीमा हो ।

१.९ अध्ययन विधि

प्रस्तुत अध्ययन पत्रमा लोककथा सम्बन्धी सामग्री सङ्कलनका सन्दर्भमा क्षेत्रकार्यको विधिलाई प्रयोग गरिएको छ । आवश्यकतानुसार स्थलगत परामर्श तथा अन्तर्वार्ता, पुस्तकालयीय र स्वअध्ययन अन्तर्गत आगमनात्मक विधिको प्रयोग गरिएको छ ।

१.१० अध्ययन पत्रको रूपरेखा

अध्ययन पत्रलाई व्यवस्थित रूपमा सम्पन्न गर्न निम्नानुसारको रूपरेखामा अध्याय विभाजन गरिएको छ ।

- अध्याय एक : अध्ययन पत्रको परिचय
  - अध्याय दुई : लोककथाको परिचय र सैद्धान्तिक आधार
  - अध्याय तीन : भोर्लेटार क्षेत्रको परिचय र लोककथाको सङ्कलन
  - अध्याय चार : भोर्लेटार क्षेत्रमा प्रचलित लोककथाको अध्ययन तथा विश्लेषण
  - अध्याय पाँच : उपसंहार
- सन्दर्भसूची
परिशिष्ट

अध्याय दुई

लोककथाको परिचय र सैद्धान्तिक आधार

२.१ लोककथाको परिचय

लोककथा लोकसाहित्यिक विधा भएकोले यहाँ लोककथाको परिचयका क्रममा लोकसाहित्यको पनि सङ्क्षिप्त परिचयका साथ लोककथाको परिचयलाई अघि बढाइएको छ । विभिन्न लोकसाहित्यका अध्येताहरूका अनुसार लोकसाहित्य भनेको लेखक र रचनाकाल अज्ञात रहेको, एक पुस्ताबाट अर्को पुस्तामा सार्ने जाने, मौखिक श्रुति परम्परामा आधारित र सरल प्रकारको साहित्य नै लोक साहित्य हो । यसमा लोक जीवनका हाँसो, पीडा, साहस, मनोरञ्जन आदिको भ्रमलको पाइन्छ । परापूर्वकालदेखि चल्दै आएको लोकसाहित्य आज पनि उत्तिकै चर्चित र जीवित रहेको पाउन सकिन्छ ।

२.२ लोककथाको परिचय र परिभाषा

लोकसाहित्यका विभिन्न विधाहरू लोकगीत, लोकगाथा, लोककविता, लोकनाटक, गाउँखाने कथा, उखान-टुक्का, पहेली जस्तै लोककथा श्रोतालाई मन्त्रमुग्ध पारी भरपुर मनोरञ्जन दिनुका साथै मानव सभ्यताको इतिहासलाई ताजा बनाई ज्ञान बाँड्दै समाजलाई सुसंस्कृत बनाई अगाडि बढाउने लोक साहित्यको एउटा उत्कृष्ट विधाका रूपमा स्थापित भएको छ । लोककथा सुन्ने र सुनाउने प्रचलन मानव सभ्यताको आदिकालदेखि नै प्रारम्भ भई हालसम्म पनि कायम रहेको छ । लोककथा एक ठाउँबाट अर्को ठाउँमा सर्न सक्छ साथै आफ्नो देश वा गाउँ समाजको मौलिक उपज पनि हुन सक्दछ । जुनसुकै ठाउँमा भए पनि सबैले अभिरुचिपूर्वक ग्रहण गर्दै आएको लोककथा रोचक र ज्ञानमूलक विधाका रूपमा रहँदै आएको छ ।

लोककथा विधाले हरेक जातजाति, भाषाभाषी, धर्मसंस्कृति रीतिरिवाज आदिमा कुनै न कुनै रूपमा आफ्नो पहिचान र प्रभाव प्रस्तुत गरिरहेकै हुन्छ । लोककथा लोकवासीहरूको मुटुको ढुकढुकी हो । सबैको मन र मस्तिष्कमा धेरै वा थोरै किन नहोस् लोककथासँग अपरिचित व्यक्ति वा समाज विरलै पाउन सकिन्छ । लोककथाको परिचय दिने क्रममा

व्यक्तिका विविध धारणा रहेको पाइन्छ । यहाँ लोककथालाई चिनाउन उपर्युक्त लागेको हुनाले विभिन्न विद्वान्का भनाइ प्रस्तुत गरिएको छ ।

- १) मोहनराज शर्मा र खगेन्द्रप्रसाद लुइटेल्का अनुसार “नेपाली समाजमा लोककथा बेलुकाको समयमा अगेनाको वरिपरि बसेर वा खाना खाइसकेपछिको बसाइँमा भन्ने र सुन्ने प्रचलन छ । स-साना केटाकेटीहरूलाई भुलाउन, फुल्याउन र सुताउन पनि रोचक लोककथा भनिन्छ” (शर्मा र लुइटेल्, २०६३ : २७१)
- २) तुलसी दिवसका अनुसार “लोककथा मानवको अतित मात्र होइन वर्तमान पनि प्रतिध्वनित र निहित हुने गर्दछ” (दिवस, २०५८: २८२) ।
- ३) चूडामणि बन्धुका अनुसार “लोककथा भन्नाले कुनै घटनाको वर्णनात्मक सङ्क्षिप्त रोचक र गद्यात्मक प्रस्तुति लोककथा हो (बन्धु, २०५८ : २८४) ।
- ४) धर्मराज थापा र हंसपुरे सुवेदीका अनुसार “कल्पनाको धरातलमा अडिएका जनश्रुतिमा आधारित परापूर्व कालदेखि एकनास पुस्तौ-पुस्ता मुखैमुख चलिआएका कथाहरू नै लोककथा हुन् (थापा र सुवेदी २०४९ : ३१९) ।
- ५) मोहनराज शर्मा र खगेन्द्रप्रसाद लुइटेल्का अनुसार “मौखिक अथवा श्रुति परम्पराबाट सम्प्रेषित अज्ञात रचनाकारको सारगर्भित एवम् आख्यानात्मक गद्य रचनालाई लोककथा भनिन्छ । (शर्मा र लुइटेल्, २०६३ : ३७२) ।

माथिका भिन्न-भिन्न साहित्यका अभियन्ता वा पारखीका भनाइबाट के पुष्टि हुन्छ भने लोककथा भनेको पौराणिक कालदेखि मौखिक रूपमा चलदै आएको र सुख दुःख, घटना परिघटना, शिक्षा-दीक्षा, रीतिरिवाज तथा संस्कारको मनोरञ्जनात्मक ढङ्गले प्रस्तुत भएको ऐना हो । यो केही निशानी बोकेर भाषा र सस्कृतिसँगै परिवर्तन भएर आएको छ । साथै यो युग-युगसम्म हस्तान्तरण भई मौखिक रूपमा जीवित नै रहने छ ।

२.३ लोककथाका तत्त्व

लोककथाको निर्माण गर्ने आवश्यक सामग्रीलाई लोककथाको तत्त्व भनिन्छ । यिनको आवश्यक संयोजन र व्यवस्थापन गरेपछि मात्र कथाको निर्माण हुन्छ । कथाको निर्माणमा आवश्यक हुने र तिनको अभावमा कथाको संरचना नहुने हुँदा त्यस्ता तत्त्वलाई अनिवार्य तत्त्व मानिन्छ । लोककथाका तत्त्वलाई तल प्रस्तुत गरिएको छ ।

२.३.१ कथावस्तु

लोककथा आख्यानयुक्त विधा भएकोले कथावस्तुविना लोककथा बन्न सक्दैन । सिङ्गे ब्रह्माण्डका कुनै पनि सन्दर्भ लोककथाका कथावस्तु हुन सक्छन् । यति मात्र नभएर अलौकिक काल्पनिक आदि सन्दर्भलाइसमेत विषयका रूपमा समावेश गरी कथोपकथन गर्ने गरेको पाइन्छ । यसप्रकार लोककथामा यथार्थ संसारदेखि विश्व ब्रह्माण्डलगायत काल्पनिक जगत्का सम्भव, असम्भव, सान्दर्भिक सबै विषय कथाको रूपमा आएको पाउन सकिन्छ ।

२.३.२. चरित्र चित्रण

लोककथामा आउने कथावस्तु पात्रहरूको कार्य व्यापारबाट नै अगाडि बढ्ने हुनाले जति मात्रामा कथाको स्थूलता र व्यापकता छ, त्यति नै पात्रहरू आउन सक्छन् । लोककथा कल्पनाप्रधान मौलिक विधा भएकोले यसमा प्रयुक्त पात्रहरू जीवनका यथार्थ धरातलबाट टिपिएका नभएर काल्पनिक संसारबाट छानिएका हुन्छन् । लोककथामा सजीव, निर्जीव, मानवीय, मानवेत्तर आदि पात्रहरू कथावस्तुको प्रकृति अनुसार प्रयोग गरिन्छ ।

२.३.३ परिवेश

कथामा कार्यव्यापार हुने तथा घटनाहरू घटित हुने ठाउँ, समय र वातावरणलाई परिवेश भनिन्छ । लोककथामा समय अनिश्चित हुन्छ र त्यसको ठाउँ ब्रह्माण्डको जुनसुकै स्थानमा पनि हुनसक्छ । असहज परिवेशलाई पनि पात्रले जादु गरी सहज ढंगबाट काम सम्पन्न गराएर श्रोतालाई चकित तुल्याउँछ ।

२.३.४ उद्देश्य

लोककथा नेपाली समाजमा लामो समयदेखि जरा गाड्दै आउनु र सधैं सबैलाई उत्तिकै प्यारो लाग्नुको मूल कारण यसबाट प्राप्त हुने मनोरञ्जन नै हो । लोककथा मूलतः मनोरञ्जनका साथै ज्ञान प्राप्त गर्ने उद्देश्यले सुनिन्छ । यहीँ उद्देश्यबाट नै कथावस्तुको बाटो अगाडि बढ्ने भएकोले लोककथामा यो प्रत्यक्ष र परोक्ष रूपमा देखिन्छ । उद्देश्य विनाको लक्ष्य पानी विनाको माछा जस्तै हुन्छ । जहाँ वस्तु त्यहाँ छायाँ भए जस्तै लोककथाको शुरूआतमै लक्ष्य प्राप्त गर्ने उद्देश्य राखिएको हुन्छ, त्यसैले उद्देश्यको लोककथामा अहम भूमिका रहने भएकोले यो एक अत्यावश्यक तत्त्व हो भन्न सकिन्छ ।

२.३.५ भाषाशैली

लोककथाको भाषा सरल सहज र रोमाञ्चकारी हुन्छ । भाषा साहित्य अभिव्यक्तिको माध्यम हो । भाषाको अभावमा कथाविधाले मूर्तता पाउन सक्दैन । भाषाकै माध्यमबाट कथाकारले पाठकसित पारस्परिक कृयाकलाप अर्थात सम्प्रेषण गर्दछ । भाषालाई अभिव्यक्त गर्ने तरिका शैली हो । लोककथा विशेष गरी अशिक्षित व्यक्तिले अन्य केटाकेटीलाई सुनाउने भएकाले यसको शैली अत्यन्त स्वभाविक हुन्छ । उनीहरूको बोध क्षमतालाई ख्याल राखी त्यस्तै प्रकारको भाषाशैली प्रयोग गरिएको हुन्छ । लोककथा शुरू गर्दा प्रायशः “एकादेशमा ...” र “अन्त्य गर्दा” सुन्नेलाई सुनको माला ... फेरि आइजाला” प्रयोग गरिन्छ । यो पनि लोककथाको भाषाशैलीमा आउने विशेषता हो । वास्तवमा भन्नु पर्दा लोककथाको भाषाशैली अत्यन्त सरल र स्थानीय भाषिकाको प्रचुर मात्रामा प्रयोग भएको पाइन्छ ।

२.४ लोककथाका विशेषता

लोककथाका गुण र अवस्थाका किसिमलाई लोककथाका विशेषता भनिन्छ । लोककथा स्वतः स्फूर्त रूपमा प्रकट भएका प्राकृतिक मिष्ठान्त हुन् । लोककथालाई कसले सृष्टि गर्‍यो त्यसको पत्तो कसैलाई छैन । लोककथाको आफ्नैपन हुने भएकाले साहित्यका अन्य विधा उपविधा भन्दा फरक किसिमको पाउन सकिन्छ । विभिन्न साहित्यका पारखीले लेखेका कृतिका अध्ययनका आधारमा लोककथाका विशेषतालाई निम्नानुसार बुँदागत रूपमा प्रस्तुत गरिएको छ ।

- १) अति उपदेशात्मकता र प्रेममय भावनाको प्रस्तुति,
- २) रचनाकार र रचनाकाल अज्ञात हुने भएकाले मौखिक श्रुति परम्पराबाट हुर्केको,
- ३) एक पुस्ताबाट अर्को पुस्तामा मौखिक रूपमा हस्तान्तरण र प्रामाणिक मूल पाठको अभाव,
- ४) काल्पनिकता भित्रको यथार्थता र प्रस्तुतीकरणमा मौलिकता,
- ५) उत्सुकता, कौतुहलता, अलौकिकता, सरल एवम् सुबोधता,
- ६) स्थानीय भाषिकाको प्रचुर मात्रामा प्रयोग हुनु ।

उपर्युक्त बाहेक लोककथाका केही अन्य विशेषता पनि छन् । जस्तै: ऐतिहासिक, सामाजिक, धार्मिक प्रवृत्ति, भाग्यवादी दृष्टिकोण, पुरुषवादी वर्णन, कतै कवितामय त कतै

गीतिमय भाषा मिश्रित हुनु, कतै संवादयुक्त हुनु जस्ता अनेकौ गौण विशेषता भए तापनि यहाँ प्रमुख विशेषतालाई मात्र चर्चामा ल्याइएको हो ।

२.५ लोककथा र आधुनिक कथामा भिन्नता

लोककथा र आधुनिक कथामा तत्त्वगत र आकारगत समानता बाहेक अन्य कुरामा भिन्नता पाइन्छ । लोकसाहित्यका अध्येता मोहनराज शर्मा र खगेन्द्रप्रसाद लुइटेल्का अनुसार लोककथा र आधुनिक कथामा देखिने भिन्नता निम्नानुसार रहेका छन् (शर्मा र लुइटेल्, २०६३ : ३८०) ।

लोककथा

- क. रचनाकार र रचनाकाल अज्ञात रहन्छ ।
- ख. श्रव्य विधा भएकोले भन्ने र सुन्ने गरिन्छ ।
- ग. आदर्शवाद र कल्पनाको प्रधानता हुन्छ ।
- घ. सामाजिक सम्पत्ति हुन्छ ।
- ङ. अलौकिक पात्रको पनि समावेश हुन्छ ।
- च. आदि, मध्य र अन्त्यको रेखीय क्रममा विन्यस्त कथानक हुन्छ ।
- छ. मनोरञ्जनात्मक नीति प्रधान हुन्छ ।
- ज. सहज र सरल भाषाशैली प्रयोग भएको हुन्छ ।
- झ. आरम्भ एकादेशमा अथवा परापूर्व कालमा ...बाट शुरू हुन्छ र अन्त्य ...भन्ने वेला फेरि आइजालाबाट हुन्छ ।
- ञ. लोककथाबाट आधुनिक कथा निमाण गर्न सजिलो हुन्छ ।
- ट. लोककथामा वक्ताले केही थप्न र केही घटाउन सक्छ ।

आधुनिक कथा

- क. रचनाकार र रचनाकाल ज्ञात रहन्छ ।
- ख. पाठ्य विधा भएकोले पढिन्छ ।
- ग. यथार्थवाद र वास्तविकताको प्रधानता हुन्छ ।
- घ. व्यक्तिगत सम्पत्ति हुन्छ ।
- ङ. लौकिक पात्रको प्रधानता रहन्छ ।

- च. क्रमिक वा व्यक्ति क्रमिक कथानक हुन्छ ।
 छ. यथार्थ प्रधान हुन्छ ।
 ज. विशिष्ट अलङ्कृत भाषाशैलीको प्रयोग हुन्छ ।
 झ. आरम्भ र अन्त्य जुनसुकै वाक्यांशबाट पनि गर्न सकिन्छ ।
 ञ. आधुनिक कथाबाट लोककथा निर्माण गर्न सकिदैन ।
 ट. यसमा लेखक नै मुख्य हुन्छ यो अपरिवर्तनीय हुन्छ ।

यसरी, लोककथा र आधुनिक कथामा देखिने भिन्नताका आधारमा लोककथाले सबै उमेर समूह र वर्गलाई सरल रूपमा मनोरञ्जन दिनुका साथै अति उपदेश दिएको हुन्छ । आधुनिक कथा शिक्षित वर्गका लागि बौद्धिक खुराक बनेको हुन्छ ।

२.६ लोककथाको वर्गीकरण

मानव अस्तित्वसँग हातेमालो गर्दै आफ्नो प्रारूप निर्माण गरेको लोककथाले मानव विकासको क्रमसँगै धेरै फड्को मारी आजको आधुनिक कथाको पनि विविध भेद-उपभेद जन्माइसकेको छ । लोककथा प्राचीनकालदेखि नै सङ्कलित हुँदै आए तापनि यिनको वर्गीकरण भने स्पष्ट रूपमा गरिएको पाइँदैन । वर्गीकरण सम्बन्धमा भिन्न-भिन्न समयमा आ-आफ्ना तरिकाले वर्गीकरण गरेको पाइन्छ ।

संस्कृत साहित्यका आचार्यले विषयवस्तुका आधारमा कथा र आख्यायिका गरी विभाजित गर्दा काल्पनिक कथानक भएकालाई कथा र ऐतिहासिक कथानक भएकालाई आख्यायिका भनेर विभाजन गरेको पाइन्छ । यसैगरी, अन्य आचार्यले पनि आ-आफ्नै तरिकाले कथाको वर्गीकरण गरेको पाइन्छ । बीसौ शताब्दीमा कथाको अध्ययन हुन थालेपछि वर्गीकरण गर्ने परम्परा बस्यो अंग्रेजी लोककथाका विद्वान् जर्ज गोमेल्ले लोककथालाई चार प्रकारमा विभाजित गरे दन्त्य कथा, वीरकथा, वीरगाथा र स्थानविषयक ऐतिहासिक कथाहरू भनेर । यसैगरी, लोककथाको अध्ययनका क्षेत्रमा उल्लेख्य योगदान गर्ने अर्का विद्वान् स्तिथ थम्पसन हुन् । उनले लोककथालाई पाँच वर्गमा छुट्याएका छन् ।

परम्परागत कथाहरू,	परीकथाहरू,
पशुकथाहरू,	नीतिकथाहरू
पौराणिक कथाहरू	(बन्धु, २०७१ (ते.सं.) २९०)।

यी कथा ऐतिहासिक तथा परम्परागत कथा अन्तर्गत आउँछन् । जसमा इतिहाससँग जोडिएका कथाहरू, जनश्रुतिहरू, स्थानीय चरित्रहरू र घटनाहरू हुन्छन् ।

अर्का भारतीय विद्वान् डा सत्यन्द्रले वज्रभाषाक्षेत्रमा लोककथाको वर्गीकरण गर्दा मूल रूपले तीन प्रकारले गाथा, अवदान र लथा भनेर छुट्याए तापनि नौ प्रकारले विभाजित गरेका छन् । ती गाथाहरू, पञ्चतन्त्रीय कथाहरू, परिका कथाहरू, विक्रम कथाहरू, बुभौवलहरू, निरीक्षण गर्भित कथाहरू, साधुसन्तका कथाहरू, कारणनिर्देशक कथाहरू र बालकथा हुन् ।

नेपाली लोककथाका अध्येता डा. कृष्णदेव उपाध्यायको वर्गीकरण अनुसार उपदेश कथा, व्रत कथा, प्रेम कथा, मनोरञ्जन कथा, सामाजिक कथा, पौराणिक कथा आदि रहेका छन् । यसैगरी, हरिभद्रचार्यको वर्गीकरण अनुसार धर्म कथा, कामकथा, सडकृष्ण कथा, अर्थ कथा रहेका छन् । धर्मराज थापा र हंसपुरे सुवेदीको वर्गीकरण अनुसार धार्मिक तथा सांस्कृतिक लोककथा, ऐतिहासिक लोककथा, मानवी तथा अतिमानवी लोककथा, दैवी लोककथा, पशुपंक्षीका लोककथा, विविध लोककथा आदि रहेका छन् । त्यसैगरी लोकसहित्यका अध्येता तुलसी दिवसले नेपाली लोककथालाई निम्नानुसार वर्गीकरण गरेका छन् ।

- १) सांस्कृतिक-ऐतिहासिक लोककथा,
- २) अर्ति उपदेशका लोककथा,
- ३) पशुपंक्षीका लोककथा,
- ४) मानवीय स्वभाव र प्रवृत्तिका लोककथा,
- ५) अतिमानवीय लोककथा,
- ६) साहस तथा बहादुरीका लोककथा,
- ७) धार्मिक लोककथा,
- ८) पौराणिक लोककथा,
- ९) दैवी लोककथा,
- १०) विविध लोककथा (बन्धु, २०७१ (ते.सं.) २९०-२९२) ।

यसरी, विभिन्न अध्येताका आधारलाई हेर्दा खासगरी लोककथाको अध्ययन तथा विश्लेषणका क्रममा अन्य अध्येताको भन्दा तुलसी दिवसको वर्गीकरणलाई उपयुक्त ठानेर लोककथाको विश्लेषण भएको पाइन्छ । तुलसी दिवसका वर्गीकरणमा नपरेका अन्य केही

लोककथाका आधार हास्य लोककथा, किंवदन्तीमूलक लोककथा, अद्भूत लोककथा, रोमाञ्चक लोककथा, दैवीलोककथा, भक्तिलोककथा, वीर लोककथा, सामाजिक लोककथा, करुण लोककथा (बन्धु, २०७१, ते.सं. २९०-२९२) रहेका छन् ।

यसरी लोककथाको वर्गीकरणमा एकरूपता नदेखिए तापनि जीवन र जगत्मा आइपर्ने, भोगनुपर्ने, मान्नुपर्ने, चाहेर या नचाहेर स्वीकार गर्नुपर्ने विभिन्न परिस्थितिको मनोरञ्जनात्मक ज्ञानवर्द्धक श्रुति परम्परामा आधारित व्यावहारिक सँगालो नै लोककथा भएकोले सबै विद्वान्का आ-आफ्नै खाले वर्गीकरण भए तापनि लोककथा वर्गीकरणको सार एउटै हो भन्दा अत्युक्ति नहोला ।

२.७ नेपाली लोककथाको विकास परम्परा र भोर्लेटारका लोककथा

मध्यनेपाल-६, भोर्लेटार क्षेत्रमा प्रचलित लोककथाको अध्ययनका क्रममा नेपाली लोककथाको विकास परम्परा कुन रूपमा कसरी विकसित हुँदै आजको अवस्थामा आइपुगेको छ भन्ने कुरालाई निम्नानुसार चर्चा गरिएको छ ।

२.७.१ नेपाली लोककथाको विकास प्रक्रिया

मानव समुदायमा वाणीको उत्पत्ति सँगसँगै लोककथाको जन्म हुँदै आएको मानिन्छ । नेपाली लोककथाको परम्परा मानव सभ्यता र संस्कृतिको विकाससँगै मौखिक परम्पराबाट विकसित हुँदै लेख्य रूप भन्दा श्रुति परम्परा नै कायम रहेको पौराणिक तथा शैक्षिक सामग्रीबाट पुष्टि हुन्छ । वैदिक संस्कृत कालको आदि ग्रन्थ ऋग्वेदलाई लोककथाको आदि स्रोत मानिएको छ ।

लौकिक संस्कृतकालमा पूर्वीय परम्परामा वाल्मीकिको रामायण कथा एवम् व्यासको महाभारत कथा र पाश्चात्य परम्परामा होमरको ईलियड र ओडिसीलाई लोककथाको आदि स्रोत मानिएको छ । यसैगरी, लौकिक संस्कृत परम्परामा विष्णु शर्माको पञ्चतन्त्रको कथा, नारायण पण्डितको हितोपदेश मित्रलाभ र अकबर वीरबलको किस्साले नेपाली लोककथा परम्परालाई निरन्तरता दिएको पाइन्छ । यसैकारणले नेपाली लोककथा परम्परालाई निम्नानुसार अधि बढाइएको पाइन्छ ।

२.७.२ साहित्यको विकास परम्परामा नेपाली लोककथा

नेपाली भाषा साहित्यले भर्खरै वामे सरेर टुकुटुकु पाइला सार्न थालेका बेलामा केही नेपाली लोककथा भानुदत्तको हितोपदेश मित्रलाभ (वि.सं. १८३२) पिनासको कथा (वि.सं. १८६२) दशकुमार चरित्र (वि.सं. १८७५) मुन्सीको तीन आहान (वि.सं.१८७६) मोतिराम भट्टको तीजको कथा (वि.सं. १९४८) गोरखापत्रमा प्रकाशित फुटकर कथाहरू (वि.सं.१९५८) देखि मधुमालतीको कथा (वि.सं.१९७६) आदि रहेका छन् ।

क. लोककथा सङ्कलन र सम्पादन

हाल आएर लोककथालाई भनौ या दन्त्य कथालाई खोजी-खोजी सङ्कलन गरेर सम्पादन र प्रकाशन गर्न थालिएको पाइन्छ । यस अघिका दन्त्यकथामा वैक्तिक अनुभव र कला जति भए पनि वास्तविक पहिचान राख्ने लोककथा १९९६ सालबाट जनमानसमा फैलिएको पाइन्छ । लोककथालाई विशेष चासो दिएर सङ्कलन गरेको कृति बोधविक्रम अधिकारीद्वारा सम्पादित बाह्र लोककथाहरूको सङ्ग्रह नेपाली दन्त्यकथा (वि.सं.१९९६) आजसम्मको प्रसिद्ध सङ्कलन हो ।

ख. लोककथा अध्ययन र विश्लेषण

लोककथा तथा लोकसाहित्यको चर्चा अगाडिदेखि नै भए तापनि संरचनागत रूपमै त्रि.वि.वि.ले आफ्नो पाठ्यक्रममा समावेश गरी विश्लेषण गराउन लागेको धेरै पछि हो । लोककथाका बारेमा अध्ययन र चर्चा तुलसी दिवसले नेपाली लोककथा केही अध्ययन शीर्षकमा २०३२ सालमै गरिसकेको पाइन्छ । यसैलाई आधार तथा प्रेरणाको स्रोत मानी कथा अध्ययन भैरहेको पाइन्छ ।

ग. भोर्लेटारमा लोककथा लेखन परम्परा

जिल्ला लम्जुङ भोर्लेटारमा लोककथाको अध्ययन गर्दा श्रुति परम्परामा आधारित मौखिक, श्रव्य स्रोत बाहेक पुस्तकाकारका रूपमा अध्ययन विश्लेषणका रूपमा लोककथाको सङ्कलन तथा प्रकाशन गरेको देखिएन । यस क्षेत्रबाट वार्षिक रूपमा प्रकाशित हुने टरेली साहित्य समाज भोर्लेटार लमजुङ पत्रिकामा लमजुङ निवासी श्री ईशानेश्वर उच्च माध्यमिक विद्यालय र ईशानेश्वर क्याम्पस भोर्लेटारमा अध्यापन गराउने शिक्षक रमेशचन्द्र घिमिरेको

वर्ष १४ अडक १२ २०७३ टरेली साहित्य समाज भोर्लेटार लमजुड भन्ने वार्षिक पत्रिकामा **कमिलाको यात्रा** बाल कथा र उहाँका अन्य बालकथा र बाल कविता बाहेक लोककथा सम्बन्धमा कहीं कतै कसैले पनि खोज अनुसन्धान र प्रकाशन गरेको पाइँदैन । यस क्षेत्रका बौद्धिक वर्गलगाएत शिक्षण संस्था बूढापाका, लोकपारखी व्यक्तिसँगको भेटघाट, छलफलका माध्यमबाट प्राप्त जानकारी अनुसार मौखिक स्रोतका लोककथा कृतिका रूपमा अध्ययन अनुसन्धान र प्रकाशन नभएको अवस्था देखिन्छ ।

यसरी लोककथाले आफ्नो परम्परालाई निरन्तरता दिँदै आउने क्रममा भोर्लेटार क्षेत्रमा यसले जरा गाड्न नसक्नु दुःखद् पक्ष हो । यस क्षेत्रका लोककथाको जगेर्नाका लागि पाइला चाल्नु आवश्यक देखिएको छ । बूढापाकाको मौखिक श्रव्य परम्परामा अडेको यस ठाउँका लोककथाको सङ्कलन गरी लिखित रूप दिन सकेमा यसको स्थायित्व हुने देखिन्छ । कथाफाटमा ओभेल पर्न लागेका यस्ता लोककथा बौद्धिक व्यक्तिको प्रयासले प्रकाशनमा ल्याउने काम पनि साथसाथै हुँदै जानु पर्ने वर्तमान समयको माग र यस अध्ययनको निष्कर्ष रहेको छ ।

२.८ भोर्लेटारका लोककथा विश्लेषणका आधार

लोककथा विश्लेषणका विभिन्न सैद्धान्तिक आधारमध्ये प्रस्तुत अध्ययन पत्रमा लोककथाका तत्त्वहरूलाई मूल रूपमा सैद्धान्तिक आधार बनाइएको छ । ती मुख्य तत्त्व कथानक, पात्र-चरित्र, परिवेश, उद्देश्य र भाषाशैलीसमेत पाँचवटा विश्लेषणका सैद्धान्तिक आधारबाटै भोर्लेटारका सङ्कलित लोककथाको विश्लेषण गर्ने कार्य भएको छ । कथानकका आधारमा विश्लेषण गर्दा रैखिक घटनाक्रमका मूल कथाको घटनालाई संक्षिप्त क्रममा राखिएको छ । चरित्रचित्रणका आधारमा वर्गीकरण गर्दा नारी-पुरुष, सत-असत, स्थिर-गतिशील, मुख्य-सहायक र गौण आदिका आधारमा गरिएको छ । उद्देश्यका आधारमा वर्गीकरण गर्दा कथाको मूलभाव आशय आदिलाई समाविष्ट गरिएको छ ।

२.९ निष्कर्ष

प्रस्तुत अध्ययन पत्रको अध्याय दुइमा लोककथाको परिचय र सैद्धान्तिक आधार मूल शीर्षक अन्तर्गत जम्मा चार शीर्षक रहेका छन् । यी शीर्षकमा लोककथाका सम्बन्धमा सैद्धान्तिक पक्षमा बढी जोड दिइएको छ । लोककथाको परिचय परिभाषादेखि लिएर

विश्लेषणका आधारसम्म विभिन्न विद्वान् र उनका रचनालाई सैद्धान्तिक आधार र स्रोत सामग्रीका रूपमा यस अध्यायमा समावेश गरिएको छ । यिनै आधारमा मध्यनेपाल-६ भोर्लेटारका सङ्कलित लोककथालाई विश्लेषण गर्ने आधारका रूपमा कथानक, चरित्र, परिवेश, उद्देश्य, र भाषाशैलीलाई मूल आधार मानी अध्याय तीनमा भोर्लेटारका लोककथाको विश्लेषण गर्ने कार्य गरिएको छ ।

अध्याय तीन

भोर्लेटार क्षेत्रको परिचय र लोककथाको सङ्कलन

३.१ परिचय

यस अध्यायमा प्रस्तुत मूल शीर्षकलाई चार शीर्षकमा विभाजन गरिएको छ । शीर्षक एकमा भोर्लेटारको परिचय अन्तर्गत भौगोलिक, सांस्कृतिक, सामाजिक, आर्थिक, राजनैतिक र शैक्षिक स्थिति गरी पाँच उपशीर्षकका बारेमा चर्चा गरिएको छ । शीर्षक दुईमा भोर्लेटार क्षेत्रको साहित्यिक अवस्था बारेमा सङ्क्षिप्त चिनारी गराइएको छ । शीर्षक तीनमा भोर्लेटारका लोककथा सङ्कलन र वर्गीकरणका आधारको चर्चा गरिनुका साथै सङ्कलित लोककथालाई उदाहरणका रूपमा प्रस्तुत गरिएको छ ।

३.१.१ भोर्लेटारको भौगोलिक स्थिति

लमजुङ जिल्लाको हालको मध्यनेपाल(६ मा पर्ने भोर्लेटार क्षेत्र समुन्द्र सतहदेखि करिब ४८० मिटर देखि १००० सम्मको उचाइमा रहेको पाइन्छ । भौगोलिक अवस्थितिको आधारमा विश्व मानचित्रमा देखिए अनुसार यो ठाउँ २८ डिग्री १३ ईन्च उत्तरी अक्षांशमा र ८४ डिग्री २० ईन्च पूर्वी देशान्तरमा अवस्थित यो नगरपालिका बाङ्गे, फल्याङकोट, तान्द्राङ र करापु डाँडाले घेरिएको छ । लमजुङ जिल्लाको उर्वर र समथर भूमिको रूपमा रहेको यस गाउँको उत्तरतिर मिदीमखोला तथा पश्चिममा मादी नदी पर्दछ । पिस्तीखोला यसै नगरपालिकामा रहेको छ । यहाँ प्रायः गरेर समशितोष्ण हावापानी रहेको छ । यहाँ गर्मीमा प्रचण्ड गर्मी हुनाका साथै जाडोमा बिहान अवेरसम्म कुहिरो लाग्ने तथा चर्को शीतसमेत पर्ने गर्दछ । यहाँ विशेष गरेर साल प्रजातिको जङ्गल तथा मिश्रित रूपमा चिलाउने कटुस पनि पाइन्छ ।

यहाँका जङ्गलमा बाघ, भालु, मृगलगाएतका जनावार र वनकुखुरासमेत प्रशस्त मात्रामा पाइन्छन् । यस ठाउँलाई चारैतिरबाट हेर्दा हरिया डाँडाकाँडा र उत्तरतिर हिमशृङ्खलासमेत देखिने हुँदा यो ठाउँ प्राकृतिक दृष्टिले पनि रमणीय छ । यो ठाउँमा दमौली भोर्लेटार व्यास मार्गले जोडेको र उर्वर भूमिको साथै मध्यनेपाल नगरपालिकाको प्रमुख बजारसमेत भएको हुँदा शहरीकरण र जनसङ्ख्या तीव्र रूपमा बढिरहेको छ ।

३.१.२ सांस्कृतिक र सामाजिक स्थिति

भोर्लेटारका आदिवासीहरूमा गुरुङ र मगर मध्ये गुरुङ नै आदिवासीका रूपमा रहेको प्रष्ट हुन आउँछ । तर हाल आएर गुरुङहरू बसाइसराई गरी पोखरा र काठमाडौँतर्फ लागेको पाइन्छ । यहाँ गुरुङ मगर बाहेक ब्राह्मण, क्षत्री, नेवार, घर्ती, कामी, सार्की, दमाई, मुस्लिम, दुरा, थकाली आदि विभिन्न जाति रहेका छन् ।

बाहुल्यताको हिसाबले हेर्ने हो भने आदिवासी भएकाले गुरुङ र त्यसपछि ब्राह्मण जातिको बाहुल्यता रहेको छ । यस क्षेत्रमा यातयातका कारणले हुने रोजगारीको फाइदा उठाउन अस्थायी वासिन्दाको सङ्ख्या पनि बढी मात्रामा पाइन्छ । यस क्षेत्रका मानिसहरू कृषि कार्यमा लागे तापनि सहरोन्मोख वातावरणले छोएको हुनाले व्यापार व्यवसाय पनि फस्टाएको पाइन्छ ।

धार्मिक दृष्टिले हिन्दू, बौद्ध, मुस्लिम धर्मावलम्बी रहेको यस क्षेत्रमा हिन्दूको सङ्ख्या बढी रहेको छ । धर्म अनुसारका संस्कृति एवम् चाडपर्व मध्य हिन्दूले दसैं, तिहार, बौद्धले लोसार र बुद्ध पूर्णिमा तथा मुस्लिमले रमजान र इद पर्व विशेष उल्लासका साथ मनाउने गरेको पाइन्छ । विवाहमा गाईने रत्यौली सबै जातजातिको साभ्ना गायन तथा नृत्य हो । यस्ता नाच तथा जात्रामा सबैले आ-आफ्ना परम्परागत पोशाक पहिरने गर्दछन् ।

३.१.३ आर्थिक स्थिति

यहाँका प्रमुख आदिवासी गुरुङहरू नै रहेको हुँदा उनीहरू भारतीय तथा बृटिस सेनामा भर्ती हुने गरेको पाइन्छ । समयको कालक्रम अनुसार आजकल वैदेशिक रोजगारमासमेत जाने गरेका छन् । ब्रह्मण, क्षत्री समुदायका मानिस केही कृषि पेशा, थोरै मात्रामा स्वदेशमा रोजगारी तथा केही युवा विदेशमा गएको पाइन्छ । दलित जातिमा पनि विगतमा कृषि पेशामा आवद्ध रहे तापनि हाल युवा वर्ग विदेशतर्फ गएको पाइन्छ । खासगरी यहाँको आमदानीको स्रोत भनेको स्वदेशी तथा विदेशी सेनामा भर्ती र वैदेशिक रोजगारी नै मुख्य मानिन्छ ।

उद्योग सञ्चालन गर्ने सम्भावना हुँदाहुँदै पनि विगतमा राष्ट्रिय विद्युत प्रसारणको अभावमा यसको विकास हुन सकेन । पछिल्लो समयमा विद्युत सेवासँगै घरेलु उद्योगको विकास क्रममा तीव्रता आएको पाइन्छ । हालै मात्र ८४ करोडको लागतमा मिदिम हाइड्रोपावर सञ्चालनमा आएको छ । यसले अपेक्षाकृत रूपमा यहाँको आर्थिक अवस्थालाई

सुधार गर्ने सङ्केत देखिएको छ । यहाँ विषेश गरेर काष्ठ, फर्निचर उत्पादन, फलामे समान उत्पादन तथा कंक्रीट ब्लक उद्योग यस क्षेत्रमा सञ्चालनमा रहेका छन् ।

३.१.४ राजनीतिक स्थिति

मध्यनेपाल-६, भोर्लेटार क्षेत्रको राजनीतिक स्थितिलाई सङ्क्षेपमा भन्नुपर्दा साविक निर्वाचन क्षेत्र नं २ हो भने हाल नेपालको संविधान-२०७२ को नयाँ संघीय संरचनाअनुसार ४ नं प्रदेश मध्यनेपाल नगरपालिका अन्तर्गत पर्दछ । यहाँ पनि अन्यत्र जस्तै देशका मुख्य राजनीतिक दलको बाहुल्यता रहेको छ । यहाँ राजनैतिक सहिष्णुताको भावनाले गर्दा स्थानीय जनता सामाजिक मेलमिलाप र विकास निर्माणमा सहभागी भएको पाइन्छ ।

३.१.५ शैक्षिक स्थिति

भोर्लेटार क्षेत्रको शैक्षिक स्थितिलाई नियाल्दा यस क्षेत्रमा सबै जनतालाई पायक पर्ने गरी आधारभूतदेखि माध्यमिक तहसम्मका सामुदायिक तथा संस्थागत विद्यालय सञ्चालनमा रहेका छन् । यसको ऐतिहासिक अवलोकन गर्दा राणाशासनको अन्त्य र प्रजातन्त्रको उदयसँगै यसले कोल्टो फेरेको पाइन्छ । २०१७ सालमा आमोद र प्रमोद दुई विद्यालयको स्थापना भएपछि शैक्षिक विकासको नयाँ जग बसेको पाइन्छ । उक्त विद्यालयका संस्थापक धर्मशाली घिमिरे, स्वर्गीय चन्द्रमणि रेग्मी, प्रमुख जिल्ला अधिकारी कृष्णप्रसाद गुप्ताले छिमेकी र अन्य गरी १२ गाउँ पञ्चायतका प्रतिष्ठित मानिसको संलग्नता र सहभागितामा राष्ट्रिय एकता दिवसको अवसर पारेर वि.सं. २०२१ पौष २७ गते श्री ईशानेश्वर प्रमोद माध्यमिक विद्यालयको स्थापना भएको इतिहासले बताउछ ।

यसरी विकास भएको यहाँको शिक्षा २०५७ सालदेखि त्रिभुवन विश्वविद्यालयबाट सम्बन्धन प्राप्त गरी शिक्षाशास्त्र सङ्कायतर्फको स्नातक तहमा अध्यापन गराउनका लागि ईशानेश्वर क्याम्पसकोसमेत स्थापना भई पठनपाठन भएको अवस्था छ ।

यस क्षेत्रका अन्य विद्यालय गौरीशंकर प्राथमिक विद्यालय, ज्वालादेवी प्राथमिक विद्यालय, अकला प्राथमिक विद्यालय र जनकल्याण प्राथमिक विद्यालय रहेका छन् । यस ईशानेश्वर माध्यमिक विद्यालय भोर्लेटारले २०६९ सालमा भोर्लेटार स्रोत केन्द्र विद्यालय सुधार योजना पुस्तिका निर्माण गर्दा तयार पारेको यस क्षेत्रको साक्षरता स्थिति यस्तो रहेको छ ।

क्र.सं.	जाति	प्रतिशत	कुल जनसङ्ख्या		साक्षरता	
			महिला	पुरुष	महिला	पुरुष
१	ब्राह्मण	२८	८५	८०	५९	६८
२	क्षत्री	४६	१२७	९२	९६	९१
३	गुरुड	४५	१४४	१३९	८७	८९
४	मगर	२	५	५	५	३
५	तामाङ	१	१	३	१	३
६	घर्ती	६	२३	२२	१२	१४
७	नेवार	१०	३४	३३	२३	२९
८	ठकुरी	२	३	३	२	२
९	कामी	२७	६२	५७	२३	२६
१०	सार्की	१७	४७	४१	१६	२२
११	दमाई	११	३५	३०	११	१३
१२	मुश्लिम	७	३२	२५	१७	१४
१३	थकाली	१	२	३	२	३

(योजना पुस्तिका, भोर्लेटाल स्रोत केन्द्र-२०६९)

३.२ भोर्लेटार क्षेत्रको साहित्यिक अवस्था

लमजुङ भोर्लेटार क्षेत्रको साहित्यिक अवस्थालाई नियाल्दा लोकसाहित्यका विभिन्न विधामध्ये लोकगीत, कविता र बाल साहित्यले बढी मात्रमा लोकप्रियता हासिल गरेको छ । उक्त कुराको प्रमाण लमजुङ जिल्लाको बोराङ गाउँमा २०११ श्रावण २५ गते जन्मेर लमजुङको साहित्यिक ईतिहास नामक अन्वेषणात्मक ग्रन्थका प्रणेता विजयराज न्यौपानेद्वारा २०६८ सालमा प्रकाशित पुस्तक बनेको छ ।

गाउँखाने कथा, उखान टुक्का पनि प्रयोगमा आउँछन् तर लोककथा अब बूढापाकासँगै विलय हुने अवस्थामा छ । लोककथा कहीं कतै सुन्नमा आए पनि सुषुप्त

अवस्था मै रहेको पाइन्छ । मौखिक श्रुति परम्परामा सीमित रहेका लोककथालाई लिखित रूपमा प्रस्फुटन गराउने खासै प्रयास भएको छैन ।

अन्य साहित्यिक गतिविधिमा यस क्षेत्रबाट वार्षिक रूपमा टरेली साहित्य समाज भोर्लेटार लमजुडबाट प्रकाशन हुने टरेली पत्रिकामा केही गीत, साहित्यिक लेखका साथै ईशानेश्वर मावि र ईशानेश्वर क्याम्पस भोर्लेटारमा नेपाली भाषा साहित्यको अध्यापन गराउने शिक्षक रमेशचन्द्र घिमिरेद्वारा रचित बालकविता र कथा प्रकाशित भएका छन् । साथै, २०५८ सालमा नेपाली केन्द्रीय विभाग त्रि.वि. कीर्तिपुरबाट भुर्चरी सिर्जनापत्रसमेत शिक्षक रमेशचन्द्र घिमिरेद्वारा प्रकाशित भएको छ । विद्यालयबाट प्रकाशित हुने स्मारिकामा पनि साहित्यिक रचना देखा पर्दछन् ।

यस क्षेत्रको अगुवा स्रोत मानिने ईशानेश्वर माविले वेलावेलामा स्कुलस्तरीय साहित्यिक कार्यक्रमहरू राखी साहित्यको क्षेत्रमा नवप्रतिभा जन्माउने प्रयास गरिरहेको छ । विभिन्न क्लव, आमा समूहलगायतका संस्थाले विभिन्न अवसर र चाडपर्व पारेर साहित्यिक गतिविधि गीत संगीत, नृत्य भजन कीर्तन, पर्व गीत र कविता प्रस्तुत गर्दछन् ।

साथै, यस क्षेत्रमा अवस्थित आधारभूत सिद्ध आधारभूत विद्यालयमा प्रत्येक वर्ष असार २९ गते भानुभक्त जन्मजयन्ती दिवसको अवसर पारेर रामायणसँग सम्बन्धित र भानुभक्तको जीवन र योगदानसँग सम्बन्धित विभिन्न रचनावाचन गरिन्छ । लोकसाहित्यका विधा अन्तर्गतको लोककथाले भने कुनै आकार लिई फस्टाउन सकेको छैन ।

३.३ भोर्लेटारका लोककथाको सङ्कलन र वर्गीकरण

प्रस्तुत अध्ययन पत्र पूरा गर्नका लागि भोर्लेटारको मध्यनेपाल ६ मा रहेका स्थानीय वयोवृद्ध आमाबुबासँगको भेटघाट र भलाकुसारीबाट १५ वटा लोककथा सङ्कलन गरिएको छ । जसअन्तर्गत बहादुर छोरो, सिधा लोग्नेका घमण्डी स्वास्नीहरू, दाउरेकी बुद्धिमती छोरी, सबैको भाषा बुझ्ने केटी, अन्धीबुढीको सहारा, लक्ष्मी र अलच्छिनी, पारिजात र कल्पवृक्ष, दुङ्गे सिंह, कुरौटे आइमाइ, गरीबीले विछोडिएको लोग्ने स्वास्नीको मिलन, बुढी बाख्री, चोरीको धन र अलछ्छी मयूरको बुद्धिलगायतका लोककथा सङ्कलन गरिएको छ ।

स्थानीय स्रोतमा कथ्य रूपमा रहेका लोककथालाई सङ्कलन गरिसकेपछि उक्त लोककथाको वर्गीकरण पनि आवश्यक भयो । नेपाली लोककथाको वर्गीकरण गर्ने विभिन्न विद्वान्मध्ये तुलसी दिवसले गरेको वर्गीकरणलाई प्रभावकारी र केही भरपर्दो मानिएको हुँदा

यस अध्ययन पत्रमा सङ्कलित भोर्लेटार क्षेत्रका लोककथालाई पनि उनकै वर्गीकरणलाई आधार बनाइएको छ ।

एउटै लोककथालाई विभिन्न शीर्षकमा वर्गीकरण गर्न सकिन्छ । जस्तै उपदेशात्मक प्रायः सबै कथाहरू हुन्छन् । मानवीय स्वभाव र प्रवृत्तिले पनि धेरै कथालाई समेटेको हुन्छ । त्यस्तै साहस र बहादुरी, पशुपंक्षीका कथा जस्ता शीर्षकमा गरिएका वर्गीकरणका आधारले धेरै कथालाई समेटेको हुन्छ । खासगरी भोर्लेटारका लोककथाको वर्गीकरणलाई निम्न आधारमा वर्गीकरण गर्न सकिन्छ । पौराणिक लोककथा, अर्ति उपदेशात्मक लोककथा, अमानवीय, मानवीय स्वभावका लोककथा, पशुपंक्षीका लोककथा, साहस र बहादुरीका लोककथा ।

३.३.१ पौराणिक लोककथा

देवीदेवता र ऋषिमुनिहरूलाई कथाको पात्रका रूपमा उपस्थित गराई उनीहरूले गरेका चमत्कारिक कार्यका आधारमा लोककथाको निर्माण हुन्छ । पौराणिक कथामा आधारित विषयवस्तु समावेश भएकोले पारिजात र कल्पवृक्ष शीर्षक लोककथा यसको उदाहरण बनेको छ ।

३.३.२ धार्मिक लोककथा

धार्मिक भाव तथा उद्देश्य राखेर श्रवण तथा मनन गरिने व्रत, उपवास, धार्मिक विधिविधान तथा धार्मिक मूल्यमान्यता र उपदेशसँग सम्बन्धित लोककथा यस अन्तर्गत पर्दछन् । देउताको तपस्या जस्तो धार्मिक साधना गरेर आफ्नो ईच्छा पूरा गर्ने पात्रको भूमिका भएकोले लक्ष्मी र अलच्छिनी शीर्षक लोककथा यसको उदाहरण बनेको छ ।

३.३.३ अर्ति उपदेशका लोककथा

स्पष्ट रूपले अर्ति उपदेश दिने उद्देश्यले भनिएका लोककथा यस अन्तर्गत पर्दछन् । उपदेश दिने उद्देश्यले भनिएका कथामा मनुष्य मात्र पात्र नभई पशुपंक्षी पनि पात्र हुन सक्छन् । चोरीको धन, दाउरेकी बुद्धिमती छोरी, सबैको भाषा बुझ्ने केटी शीर्षक यसका उदाहरण बनेका छन् ।

३.३.४ अमानवीय रूपका लोककथा

अमानवीय पात्र, अप्राकृतिक वस्तु तथा अदभूत एवम् चमत्कारपूर्ण घटना आश्चर्यजनक विवरण र घटना भएका कथा यस अन्तर्गत पर्दछन् । मानवले मानवमाथि अत्याचार गरी अमानवीय चरित्र देखाएको हुँदा दुङ्गे सिंह र सीधा लोग्नेका घमण्डी स्वास्नीहरू शीर्षक यसको उदाहरण बनेका छन् ।

३.३.५ पशुपंक्षीका लोककथा

पशुपंक्षीका कथाहरूमा पशुपंक्षी प्रमुख पात्रका रूपमा हुन्छन् । पशुपंक्षी पात्र भएका कथालाई अर्ति उपदेश भएको र नभएको गरी दुई भागमा विभाजन गरिन्छ । अल्छी मयूरको बुद्धि लोककथा यसको उदाहरण बनेको छ ।

३.३.६ मानवीय स्वभाव र प्रवृत्तिका लोककथा

मानिसको विशेष स्वभाव र विशेष प्रवृत्तिको परिचय उल्लेख गर्ने कथाहरू यस अन्तर्गत पर्दछन् । असन्तोषको स्वभाव भएको मानवीय चरित्र उल्लेख भएकोले बुढी बाख्री लोककथा यसको उदाहरण बनेको छ ।

३.३.७ साहस तथा बहादुरीका लोककथा

यस्ता खाले कथामा नायक-नायिकाले आफ्नो ज्यानलाई हत्केलामा राखेर चतुर्थाईका साथ आफ्नो लक्ष्य प्राप्त गर्ने क्रममा अनेक असम्भव र कठिन कार्यहरू फत्ते गर्दै साहस प्रदर्शन गर्दछन् । बहादुर छोरो लोककथा यसको उदाहरण बनेको छ ।

३.३.८ सांस्कृतिक-ऐतिहासिक लोककथा

ऐतिहासिक एवम् सांस्कृतिक व्यक्ति स्थान तथा घटनाको विवरण चाडपर्व, उत्सव, उत्पत्ति, प्रचलित कारण र विभिन्न देवीदेवताको मन्दिर निर्माण प्रसङ्गसँग सम्बन्धित लोककथा यस अन्तर्गत पर्दछन् । पारिजात र कल्पवृक्ष, लच्छिनी र अलच्छिनी शीर्षकका लोककथाले पौराणिक, धार्मिक, सांस्कृतिक र ऐतिहासिक लोककथाको प्रतिनिधित्व गरेका छन् ।

३.३.९. विविध हास्य लोककथा

उल्लेखित वर्गीकरणका आधार भित्र नपर्ने विभिन्न जाति र चालचलनसँग सम्बन्धित लोककथा विविध लोककथा अन्तर्गत पर्दछन् । सुन्दा हाँसो लाग्ने खालका लोककथा हास्य अन्तर्गत पर्दछन् । सन्देशमूलकका साथै कुनै लोककथाले खासै सन्देश दिने खालका नभए पनि सुन्दा रोचक लाग्ने भएकाले कुरौटे आइमाइ गरीबीले विछोडिएको लोग्नेस्वास्नीको पुर्नमिलन र अन्धीबुढीको सहारा शीर्षक लोककथा यसको उदाहरण बनेका छन् ।

३.४ निष्कर्ष

निष्कर्षमा भन्नुपर्दा प्रस्तुत अध्ययन पत्रको अध्याय तीनमा मूल शीर्षक भोर्लेटारको परिचय र लोककथाको सङ्कलन गरी उक्त लोककथाको वर्गीकरण गरिएको छ । जस अन्तर्गत अन्तर्गत भोर्लेटार क्षेत्रको भौगोलिक, साहित्यिक, सांस्कृतिक, सामाजिक, आर्थिक, राजनीतिक र शैक्षिक स्थितिको सङ्क्षिप्त चर्चा गरिएको छ । यस क्षेत्रमा प्रचलित लोककथा र तीनका वर्गीकरणका आधार आदि विषय वस्तुसमेत यस अध्यायमा समेटिएका छन् ।

अध्याय चार

भोर्लेटार क्षेत्रमा प्रचलित लोककथाको अध्ययन

यस अध्यायमा प्रस्तुत मूल शीर्षकलाई विभिन्न तत्त्वगत शीर्षकमा विभाजन गरी लोककथा विश्लेषणका आधारहरू कथानक, चरित्रचित्रण, परिवेश, उद्देश्य र भाषाशैलीका आधारमा भोर्लेटारमा प्रचलित र सङ्कलित १३ लोककथाका अलग-अलग विश्लेषण गरिएको छ। तत्त्वगत विश्लेषणका आधारमा यी लोककथाको विशिष्टता भल्किएको छ।

४.१ कथानकका आधारमा भोर्लेटारका लोककथाको अध्ययन

प्रस्तुत अध्ययन पत्रमा भोर्लेटार क्षेत्रमा प्रचलित लोककथामध्ये १५ लोककथाको सङ्कलन गरिएको छ। उक्त लोककथालाई विभिन्न अध्येताका वर्गीकरणका आधारलाई लिएर उपयुक्त वर्गीकरणपश्चात् यस अध्यायमा तिनै लोककथाको तत्त्वगत विश्लेषण गरिएको छ। बहादुर छोरो लोककथाको कथानकका आधारमा साहस र बहादुरीको लोककथा रहेको छ। सिधा लोग्नेका घमण्डी स्वास्नीहरू, दाउरेकी बुद्धिमती छोरी, सबैको भाषा बुझे केटी, अन्धी बुढीका सहारा लोककथाको कथानक विविध हास्यका साथै लोकव्यवहारमा प्रचलित आधारमा रहेका छन्। यस्तै, लक्ष्मी र अलच्छिनी कथाको कथानक धार्मिक आधारमा रहेको छ। पारिजात र कल्पवृक्ष लोककथाको कथानक पौराणिक आधारमा रहेको छ। हुङ्गे सिंह लोककथाको कथानक अति मानवीय रूपको रहेको छ। कुरौटे आइमाइ, विछोडिएका लोग्ने स्वास्नीको मिलन लोककथाको कथानकको आधार सामाजिक सांस्कृतिक रहेको छ। त्यस्तै अर्को लोककथा बुढी बाख्री लोककथाको कथानक मानवीय स्वभाव र प्रवृत्तिका आधारमा बनेका छन्। चोरीको धन लोककथा अर्ति उपदेशात्मक सामाजिक आधारमा बनेको छ भने अल्छी मयूरको बुद्धि लोककथा मानवेत्तर प्राणी पशुपक्षीका कथाको आधारमा अगाडि बढेको छ।

४.१.१ बहादुर छोरो लोककथाको अध्ययन

बहादुर छोरो लोककथाको कथानक रैखिक घटनाक्रम अनुसार एकादेशमा एकजना राजा हुन्छन्। राजाका तीनवटी श्रीमती हुन्छन्। जेठीलाई बाबुआमाको करकापमा र दुई

वटीलाई राजाले आफ्नो तरिकाले विवाह गरेका हुन्छन् । तीनवटैबाट एक-एक सन्तान हुन्छन् । उनले माहिली र कान्छीलाई आफैँले ल्याएका हुनाले सँगै राखी जेठीलाई अन्यत्रै घर बनाई राखेका हुन्छन् । जेठी रानी अत्यन्त सुशील र धर्मात्मी हुनाले आफ्नो छोरोलाई असल संस्कार र असल गुरुबाट शिक्षादिक्खा दिलाएकी हुन्छन् । उनको छोरा भोटे पनि बहादुर र लगनशील हुन्छ । उता राजाका दुई रानीबाट पनि एक-एक सन्तान हुन्छन् । कालान्तरमा राजा विरामी हुन्छन् । अनेक उपाय गर्दा पनि निको नभएपछि एकजना योगीले विमार निको हुनने दुई उपाय बताउँछन् । एउटी जेठी श्रीमतीलाई घरमा ल्याउनुपर्ने र अर्को छोराको हातबाट कमलको फूल सुघाउनुपर्ने दुई उपायमध्ये राजाले छोराको हातबाट कमलको फूल सुध्ने निर्णय गरी बन्दोवस्तीका साथ अन्य दुई रानीका छोरोलाई पठाउँछन् ।

यो कुरा जेठी रानी र उनको छोरा भोटेलाई पनि थाहा हुन्छ । आमालाई मनाएर भोटेले आफू सकुशल रहे नरहेको जानकारी दिने उपायसमेत बताई कमलको फूल टिप्न प्रस्थान गर्दछ । उसले बाटामा जाँदा पहिलो राज्यमा प्रवेश गर्दा आफ्ना भाइहरूलाई त्यो राज्यका राजकुमारीको बन्धनबाट मुक्ति दिलाई ती दुई राजकुमारीसँग विवाह गर्दछ । एवम् रितले ऊ कमलको फूल टिप्न जाने बेलासम्म विभिन्न राज्यको बाटो हुँदै कमलको फूल भएसम्म जाँदै गर्दा अखेटोमा परेका राजकुमारीलाई सहयोग गर्दा आफूले सहयोग पाउने आसमा अरू थप चार जना राजकुमारीसँग विवाह गर्दछ ।

अन्त्यमा ऊ कमलको फूल टिप्न सफल भई फर्कदा बाटामा आफ्नै भाइहरूबाट घात भई ऊ इनारमा खसालिन्छ । विवाह गर्दा प्राप्त गरेका औँठी भरियालाई दिई ऊ त्यहाँबाट फर्कन्छ । आउँदा उसका भाइले कमलको फूल सुघाएर बाबुलाई विरामी निको पारिकन उसलाईसमेत् धपाउन सेनासहित आएका हुन्छन् । संयोगवश भोटेले विवाह गरेका रानी आफ्ना सेनासहित भोटेको घर आएका हुन्छन् । दुवै पक्षबीच घमासान लडाई हुन्छ । अन्त्यमा भोटेको जीत हुन्छ । त्यसपछि राजाले पनि वास्तविकता थाहा पाएपछि जेठो छोरोलाई राजकाज सुम्पन्छन् । यसरी भोटे छ वटी रानीसहित पाँच देशको राजा भएर बस्दछ ।

प्रस्तुत बहादुर छोरो लोककथालाई समग्रमा भन्नुपर्दा साहस र बहादुरीको लोककथा अन्तर्गतको लोककथा भन्न सकिन्छ । यस लोककथामा एउटा सबल, सक्षम र इमान्दार राजकुमार भएकै कारण उसले हरेक बाधा, अड्चनका बीचमा पनि आफ्नो कर्तव्य निर्वाह गर्न सफल भएको छ । उसको यहीँ बहादुरीको प्रतिफल स्वरूप गुमेको बाबुको माया र

हरण हुन लागेको आफ्नो पद प्राप्त गर्न सफल भएको छ । अर्कोतर्फ कुविचार राख्ने र सधैं पदलोलुप भैरहने व्यक्तिले अन्त्यमा नराम्रोसँग हार व्यहोर्नुपर्छ भन्ने सन्देश कथाले दिएको । साथै सत्य कुरा ढिलो चाडो उजागर भएरै छाड्छ । त्यसैले सधैं असल संस्कारलाई अँगालेर सही कर्तव्य पथमा हिँड्न सकेमा सफलता निश्चित छ भन्ने कुराको सन्देश यस लोककथाले दिएको छ । यस लोककथाको सार भनेको मानिस सधैं साहसी, निडर, सुसंस्कृत, दयालु र असल कर्म गरेर असल बाटोमा लाग्नुपर्दछ भन्ने हो । त्यो हुन सक्थ्यो भने उसको जीत सुनिश्चित छ भन्ने कुरा कथामा देखाइएको छ । कथा दुःखद् घटनाक्रमबाट शुरू भई सुखान्त घटनाक्रममा समाप्त भएको छ । अन्य बाह्य लोककथाको तुलनामा लामो, सन्देशमूलक र रोचक पनि रहेको छ ।

४.१.२ सिधा लोग्नेका घमण्डी स्वास्नीहरू कथाको अध्ययन

सिधा लोग्नेका घमण्डी स्वास्नीहरू शीर्षक लोककथाको कथानक रैखिक घटनाक्रममा रहेको छ । यसमा प्रयोग भएका पात्रको भूमिकालाई ध्यानमा राखेर हेर्ने हो भने दुई पुरुषहरू असाध्यै सीधा र इमान्दार देखिन्छन् । श्रीमतीहरू कामचोर र घमण्डी देखिन्छन् । कथाको अन्त्यमा सिधा र इमान्दार लोग्नेको जीत र घमण्डी स्वास्नीको हार भएको छ । यसबाट के प्रष्ट हुन्छ भने घमण्ड गर्नु बेकार छ । घमण्डले आफैँलाई खान्छ भने इमान्दारिताले आफूलाईसमेत बसमा राख्न सक्छ । अन्ततः इमान्दारको विजय हुन्छ भन्ने देखाउन खोजिएको छ ।

यस लोककथाले रिसले आफू खाँ बुद्धिले अर्को खाँ भन्ने नेपाली उखानलाई चरितार्थ गरेको छ । साथै, मानिसले रूपको घमण्ड कहिल्यै पनि गर्नु हुँदैन । मानव भएर दानवीय व्यवहार गर्नु पनि हुँदैन भन्ने सार कथाको रहेको छ । गाउँले परिवेश घमण्डी स्वभावबाट शुरू भएको यो लोककथाको घटनाक्रम अन्तमा गई घमण्ड चुर भएको छ । मानिसले जीवनमा कहिल्यै पनि घमण्ड गर्नु हुँदैन र अरूलाई दुःख दिनु हुँदैन त्यसले अन्तमा आफैँलाई घात गर्दछ भन्ने जीवनपयोगी शिक्षा दिने रहेको छ ।

४.१.३ लक्ष्मी र अलच्छिनी कथाको अध्ययन

लक्ष्मी र अलच्छिनी शीर्षकको लोककथाको कथानक रैखिक घटनाक्रममा रहेको छ । कथानुसार परापूर्व कालमा देवता र दानव मिलेर समुन्द्र मन्थन गर्दा दुई कन्या लक्ष्मी र

अलच्छिनी प्रकट भएको सन्दर्भलाई उल्लेख गरिएको छ । दुईकन्यामध्येकी लक्ष्मी सुन्दर, गुणवान् र शीलवती भएका कारणले विष्णु भगवान्ले विवाह गर्दछन् भने अलच्छिनी त्यसै पागल जस्ती भएर यता उता घुम्न थाल्छिन् त्यही सन्दर्भलाई यस लोककथामा देखाइएको छ । जुन लोककथा धार्मिक लोककथा हो । एकातर्फ यस लोककथाले हिन्दूको धार्मिक महत्त्वलाई प्रष्ट पार्न खोजेको छ । अर्कोतर्फ यस लोककथामा वर्णित पात्रको भूमिकाबाट के प्रष्ट हुन आउँछ भने मानिसले यस धरतीमा जन्म लिएपछि कर्म अनुसारको फल भोग्नुपर्दछ भन्ने कुराको प्रमाण जुटाएको छ ।

यस लोककथामा वर्णित पात्र लक्ष्मी र अलच्छिनी दुवै जना देवता र दानवको समुद्र मन्थनबाट उत्पत्ति भएका भए तापनि लक्ष्मीले विष्णु भगवान्सँग विवाह गरी सुखले जीवन निर्वाह गरेकी छन् भने अलच्छिनीलाई सोभो र इमान्दार बाहुनसँग विवाह गरिदिए पनि दुःख पाएकी छन् भन्ने कुरा उल्लेख गरिएको छ । यसरी हेर्दा मानिसले आफ्नै चरित्र र व्यवहारका कारण जीवनमा सुख र दुःख प्राप्त गर्दछ । अरूलाई दोष दिनु भनेको आफैँ दोषी हुनु हो ।

यस लोककथाको घटनाक्रम देवता र दानवको समुद्र मन्थनबाट निस्केका दुई कन्या लक्ष्मी र अलच्छिनीको जीवन सुखान्त र दुखान्तबाट शुरू भई सुखान्त र दुखान्तमा नै टुङ्गिएको छ । यस कथामा मानिसले आफ्नो कर्म अनुसारको फल व्यहोर्नु पर्ने र मनुष्यले पीपलको बोटमा पूजा गरेमा भगवान् प्राप्त हुने कुराको ज्ञानको साथै मानिसले आफ्नो धर्म संस्कृतिलाई जोगाई राख्नुपर्ने सन्देश दिएको छ ।

४.१.४ पारिजात र कल्पवृक्ष कथाको अध्ययन

पारिजात र कल्पवृक्ष शीर्षकको लोककथाको कथानक रैखिक घटनाक्रममा रहेको लोककथा हो । यो लोककथा पौराणिक आधारको लोककथा रहेको छ । यसकथामाफर्त् हाम्रो हिन्दू धर्मको जगेर्ना गरी त्यसमा मलजल गर्ने उद्देश्यसहितको सार रहेको छ । यस्तै अर्कोतर्फ मानव जीवनमा बोटविरुवा, वनस्पती र फूलको अत्यन्तै ठूलो महत्त्व छ । यिनीहरूको संरक्षण गर्नु मानव जातिको कर्तव्य र दायित्व हो । हामीले असल प्रकारका बोटविरुवा र फूलहरू हामी कहाँ छैनन् भने यहाँको माटोको परीक्षण गरी अन्यत्रबाट पनि ल्याएर वातावरणलाई हरियाली र स्वच्छ बनाउनु पर्दछ भन्ने सन्देश कथाले दिएको छ ।

यस लोककथाको घटनाक्रमलाई हेर्दा पुराणमा उल्लेखित शिव र पर्वतीको वार्तालापबाट शुरू भई पारिजात र कल्पवृक्ष सरी स्वर्गबाट पृथ्वीमा आए भन्ने कुराको सविस्तार बयान गरिएको छ । यस लोककथामा हिन्दू धर्मको पुराणमा उल्लेखित र आजसम्म पनि पवित्र फूल मानिने पारिजात र कल्पवृक्षको महिमा गाइएको छ भने अर्कोतर्फ फूल भनेको प्रकृतिको अत्यन्त सुन्दर चीज हो । यसको संरक्षण सबैले गर्नुपर्दछ । वातावरणलाई र हाम्रो धर्म संस्कृतिलाई जोगाई राख्नुपर्दछ भन्ने सार कथाको रहेको छ । साथै, छिमेकी गाउँ, छिमेकी, हामी, हाम्रो देशको विकास सम्भव छ भन्ने कुराको सन्देश यस लोककथाले दिएको छ ।

४.१.५ ढुङ्गे सिंह कथाको अध्ययन

ढुङ्गे सिंह शीर्षक लोककथाको कथानक रैखिक घटनाक्रम अनुसार अगाडि बढेको छ । एकादेशको कुनै गाउँमा दुई जना दाजु-भाइ र एक बुढी आमा मात्र हुन्छन् । उनीहरूको बाबु पहिला नै बितेको हुन्छ । अनि आमा बुढी र भाइ सानो हुनाले घरको जिम्मेवारी सबै ठूलो दाजुले निर्वाह गरिरहेको हुन्छ । समय बित्दै जाँदा दाजुले भाइलाई सधैं पालेर राख्न नसक्ने सोची अब म तँलाई पाल्न सकिदैन तँ आफैँ काम गरेर आफ्नो जीविका चला भन्छ । भाइले मनमनै आफू कतै गएर जीवन धान्ने निर्णय गर्दछ । अंश माग्न पनि सक्दैन । यसरी कथा अगाडि बढेको छ । ढुङ्गे सिंह लोककथा अमानवीय रूपको लोककथा हो । यस लोककथामा वर्णन गरिएका पात्रको चरित्रलाई हेर्दा लोककथामा दाजु स्वार्थी र लोभी छ भने भाइ निःस्वार्थी र निर्लोभी छ । लोभ नभएकै कारणले भाइले शुरूमा दुःख पाए तापनि अन्तमा सुख पाएको छ । दाजु स्वार्थी र लोभी भएकै कारण अनेक दुःख, कष्टका साथ जीवन बिताउन बाध्य भई भाइकै शरणमा परेको छ ।

गरीबीको दुःखद् अवस्थाबाट शुरू भएको यस लोककथाको घटनाक्रम अन्तमा सुखान्तमा गएर समापन भएको । कथा हासो लाग्दो र रुचिपूर्ण पनि रहेको छ । मानिसले घमण्ड र लोभ कहिल्यै गर्नु हुँदैन भन्ने कुराको सन्देश यस लोककथाले दिएको छ । मानव जीवनका परम शत्रु स्वार्थ र लोभ हुन् । हामी शत्रुलाई चिनेर ती बाट सधैं परै बस्नुपर्दछ । लोभ नगर्ने हो भने सबैले माया गर्दछन् । स्वयम् भगवान् पनि निःस्वार्थी मानिससँग मात्र खुसी हुन पुग्छन् भन्ने सन्देश कथाले दिएको छ । कथामा लोभले लाभ, लाभले विलाप भन्ने नेपाली उखानलाई चरितार्थ गर्न खोजेको छ ।

४.१.६ दाउरेकी बुद्धिमती छोरी कथाको अध्ययन

दाउरेकी बुद्धिमती छोरी शीर्षक लोककथाको कथानक रैखिक घटनाक्रम अनुसार बढेको कथा हो । कथामा एकादेशमा एकजना राजा हुन्छन् । राजा समय क्रमसँगै बूढा हुन्छन् । आफूलाई रोगले च्यापेकोले र राजाको एक मात्र राजकुमार भएकोले विवाह गरेर मात्र मर्ने ईच्छा प्रकट गरी छोरालाई सो कुरा बताउँछन् । राजकुमार अत्यन्त चतुर र बौद्धिक भएकोले उसले आफू जस्तै चलाख र बौद्धिक केटी पाए मात्र विवाह गर्ने नत्र नगर्ने कुरा राजालाई सुनाउँछन् । राजाले पनि छोराको प्रस्ताव स्वीकार गरी एउटा सभाको आयोजना गरी राजकुमारको विवाह गर्ने शर्तसहितको प्रचारबाजी गर्दछन् । त्यसपछि विभिन्न देशका म असल र बुद्धिमानी छु भन्ने राजकुमारी राजकुमारलाई भेट्न आउँछन् । कसैले पनि राजकुमारको प्रश्नको जवाफ दिन सक्दैनन् र रातो पिरो भई फर्कन्छन् । यस्तो क्रम लामो समयसम्म चलिरहेको हुन्छ । यसरी अगाडि बढेको कथालाई हेर्दा प्रस्तुत कथा अति उपदेशात्मक लोककथा हो । यस कथामा वर्णन गरिएका पात्रको चरित्रलाई ध्यानमा राखेर हेर्दा, राजकुमार भएर पनि अत्यन्त चलाख, बौद्धिक, मानवियता भएका पात्रको रूपमा उनी रहेका छन् । यस्तै दाउरेकी छोरी गरीब भएर पनि सुशील, बौद्धिक र चलाख रहेकी छन् । दुवैको विचार, चरित्र र बौद्धिकता एक अर्कामा मेल खाएकाले दुई बीचमा विवाह सम्पन्न भएको छ ।

प्रस्तुत लोककथाको घटनाक्रम अनुसार राज खानदानको पारिवारिक जीवन केही असहज अवस्थाबाट शुरू भई राजखानदान कै सुखमय जीवनमा परिणत भई अन्त भएको छ । सोही कारण प्रस्तुत लोककथा सुन्दा अत्यन्त रोचक र बौद्धिक खुराक दिने खालको रहेको छ । कौतुहलता जगाउनु पनि यस लोककथाको विशेषता हो । मानिसको जीवन सोचे जस्तो हुँदैन । बुद्धिका कारण गरीब मानिस पनि सम्पन्न बन्न सक्दछ । राज्यले निमुखा जनतासँग क्षमता छ भने क्षमताको प्रयोग गर्ने मौका दिनुपर्दछ भन्ने आधुनिक सन्देश पनि जगाउन सफल भएको छ । यसरी हेर्दा मानव जीवनमा विवाह भन्ने कुरा धनसँग र प्रतिष्ठासँग मात्र जोडेर गर्नुहुँदैन । यसमा प्रमुख भूमिका विचार र बौद्धिकताको हुन्छ भन्ने सन्देश कथाले दिएको छ । यस्तै कथामा राज्य र राजाले आफ्ना प्रजालाई आफूमा रहेको बौद्धिक ज्ञानको प्रयोग गर्न दिनुपर्छ । जसका कारण जनता पनि सबल हुन्छन् । जनतामा पनि सक्षम र सबलपन हुन्छ । त्यसलाई राज्य सञ्चालकले प्रयोग गर्न जान्नुपर्दछ भन्ने

कुराको सन्देश कथाले दिन खोजेको छ । कथामा विचार र बौद्धिकता नै मानव जीवनमा सुख प्राप्त गर्ने एक प्रमुख साधन हो भन्ने सन्देश दिनु यस कथाको सार रहेको छ ।

४.१.७ कुरौटे आइमाइ कथाको अध्ययन

कुरौटे आइमाइ लोककथाको कथानक रैखिक घटनाक्रम अनुसार अगाडि बढेको छ । कथामा एउटा गाउँमा एक गरीब दम्पति बस्दछन् । तिनीहरूको दैनिकी ज्याला मजदुरी गर्ने र फुर्सदको समयमा लोग्नेले जङ्गलमा गई जनावर मार्ने र खोलामा माछा मार्ने गरी जीविकालाई केही सहज बनाउने गर्दछन् । उसकी श्रीमती भने अत्यन्त कुरौटे मनमा केही कुरा पनि नअड्काउने खालकी हुन्छे । सबै कुरा पँधेरामा गएर भन्ने बानी हुन्छ । यस्तैमा एक दिन लोग्ने जङ्गल गएर जनावरलाई पासो थाप्न खाल्डो खन्दा सुनका असर्फी भएको घैँटो भेट्टाउछ । शुरूमा त ऊ खुसी हुन्छ तर आफ्नी स्वास्नीको कुरौटे बानी देखेर डराएको सन्दर्भबाट कथावस्तु अगाडि बढेको छ ।

प्रस्तुत लोककथा हास्यव्यङ्ग्य लोककथा हो । यस कथाका पात्रको चरित्रलाई हेर्दा, यसमा प्रयुक्त पात्र लोग्ने मेहनतीका साथसाथै समय र परिस्थितिलाई ख्याल गर्ने देखिन्छ । यस्तै स्वास्नी समयको संवेदनशीलतालाई नबुझे गफाडी रहेकी छ । अर्को पात्र मुखिया एक शोषक प्रवृत्तिको पात्र रहेको छ । कथामा हामीले जीवनमा सधैं समय र परिस्थितिलाई ख्याल गरेर काम गर्नुपर्दछ नत्र प्राप्त गरेको मौका पनि हाम्रो हातबाट फुत्कन सक्दछ भन्ने सन्देश कथाले दिन खोजेको छ । साथै, यस लोककथाले बेला हेर, विवेक हेर, तँलाई हेर, मलाई हेर, तेरा हातको लठ्ठी मलाई दे भन्ने नेपाली उक्तिलाई चरितार्थ पार्न खोजेको छ । अर्कोतर्फ हरेक ठाउँमा शोषक र फटाहा हुन्छन् । ती शोषक र फटाहासँग बच्न केही न केही जुक्ति निकाल्नु पर्दछ भन्ने सन्देशसहितको सार यस कथामा रहेको छ ।

यो लोककथाको घटनाक्रम अनुसार प्रारम्भमा गाउँले जीवन र उनीहरूको दुःखदायी अवस्थाबाट शुरू भई सुखी र सुविधा सम्पन्न जीवनमा परिणत भई अन्त भएको छ । यसमा ग्रामीण जनजीवनको यथार्थ चित्रण गरिएको छ । गाउँका निमुखा जनतालाई ठूला ठालुले कसरी थिचोमिचो गर्दछन् भन्ने कुराको प्रमाण यस लोककथाले जुटाएको छ । मानिसले कहिलेकहीं ठाट्नु पर्ने परिस्थिति पनि सिर्जना हुँदोरहेछ भन्ने कुराको शिक्षा पनि यस लोककथाले दिएको छ । साथै, लोककथा कौतुहलता जगाउने र रमाइलो खालको पनि छ ।

४.१.८ बुढी बाख्री कथाको अध्ययन

बुढी बाख्री शीर्षक लोककथाको कथानक रैखिक घटनाक्रम अनुसार अगाडि बढेको छ । कुनै गाउँमा एकजना बुनुमैया नामकी केटी हुन्छे । उसकी आमा सानैमा बितेकाले सौतेनी आमा र बाबुसँग बस्दै आएकी हुन्छे । उसलाई सौतेनी आमाले साह्रै नै हेला गरी गाह्रो-गाह्रो काम मात्र लगाएकी हुन्छे । यतिसम्म कि उसलाई खान पनि भुसको रोटी मात्र दिन्छे, बुनुमैया सधैं उसको आमाको पालादेखिको बुढी बाख्री चराउने हेरचाह गर्ने काम गर्दछे । केही समयपछि सौतेनी आमाकी छोरी जन्मन्छे । सौतेनी आमाले बुनुमैयालाई भन हेला गर्न थाल्छे । बुनुमैयाले पाएको दुःख बुढी बाख्रीलाई थाहा हुन्छ । उसले दिउसो कसैले नदेख्ने गरी बारीका कुनामा लगेर खिर र दाल ओकलेर खान दिन्छे । त्यही खानाले बुनुमैया हष्टपुष्ट हुँदै जान्छे । यसरी बुढी बाख्री कथाको कथानक अगाडि बढ्दै गएको छ ।

प्रस्तुत लोककथामा मानवीय स्वभाव र प्रवृत्तिको लोककथा हो । यस कथामा वर्णित मानवीय र मानवेत्तर पात्रको चरित्रलाई हेर्दा कथामा मानवीय पात्र बुनुमैया अत्यन्त शोषित, पीडित छन् । ऊ इमान्दार र सोभी पात्रका रूपमा उभिएकी छ । उसकी सौतेनी आमा दुष्ट, फटाही पात्रको रूपमा खडा भएका कारणले गर्दा उसले दुःख पाएकी छ । बुढीबाख्रीले मानवेत्तर प्राणी भए तापनि मानवीय ममतामयी आमाको भूमिका निर्वाह गरेको छ । यो लोककथाको घटनाक्रम अनुसार दुखान्तबाट प्रारम्भ भएर अन्तमा सुखान्तमा परिणत भएको छ । कथा रोचक, कौतुहलपूर्ण, मानवीय स्वभाव र प्रवृत्तिलाई प्रष्टसँग देखाउने खालको छ । यस लोककथाले जीवनमा कसैले कसैको रिस र डाहा गर्नु हुँदैन त्यसले स्वयं व्यक्तिको सर्वनाश गर्दछ भन्ने सन्देश प्रवाह गरेको छ ।

यसरी प्रस्तुत लोककथाका पात्रले बहन गरेको चरित्रलाई हेर्दा मानव जीवनमा अरूलाई दुःख दिनु हुँदैन । अरूलाई दुःख दिनु, अर्काको रिस गर्नु आफूलाई हानी हुनु हो भन्ने कथाको मुख्य सन्देश हो । यस्तै, धर्मका नाममा हाम्रो जस्तो प्राण र आत्मा भएका निर्दोष प्राणीको हत्या गर्नु ठूलो पाप हो भन्ने सार कथाको रहेको छ ।

४.१.९ सबैको भाषा बुझ्ने केटी कथाको अध्ययन

सबैको भाषा बुझ्ने केटी शीर्षकको लोककथाको कथानक रैखिक घटनाक्रम अनुसार अगाडि बढेको छ । एकादेशको अमरापुर भन्ने गाउँमा एक जना जगन्नाथ नाम गरेका पण्डित हुन्छन् । उनकी साह्रै सुशील छ । उनकी राम्री छोरी र अनौठो स्वभाव भएकी उसले

जसरी भने पनि सबैको कुरा बुभ्छे । यतिसम्म जनवार पशुपंक्षीको कुरासमेत उसले बुभ्छे । उसको नाम चन्द्रावती हुन्छ । समयक्रमसँगै चन्द्रावतीको विवाह गर्ने उमेर पुग्छ । बाबुले वर खोज्दा योग्य वर फेला पारे पनि उसको एउटा कमजोरी हुन्छ । उसले राम्रोसँग कुरा गर्न र जवाफ फर्काउन नजान्ने हुन्छ । तापनि चन्द्रावतीको विवाह उसैसँग हुन्छ । दुलही लिएर घर फर्किने क्रममा बाटो लामो भएकाले जन्तीसहित नै नदी किनारमा बास बस्ने निधो गरी सबै सुत्न लाग्छन् । चन्द्रावती भने त्यसै टोलाइरहेकी हुन्छे । त्यत्तिकैमा एउटा स्यालले गाउँकी धनी महिला मरेकी छ । उसलाई हिरा र थुप्रै सुनका गहनाले सजाएर पर सल्लाको रुखमुनी गाडेका छन् । निकालेर सबै धन सम्पत्ति लैजाऊ र हामीलाई भोक मेटाउने मौका देऊ भनेको सुन्छे । चन्द्रावती रातको समयमा जान्छे । हिराको हार भने नचुडिएपछि दाँतले टोकेर निकाल्न लागेको बेला दुलाहाले हेर्दा दुलहीले लास खान लागेको जस्तो देख्छ । ऊ डरले सुतिहाल्छ । दुलहीले पनि दुलाह बुभ्ने रहेछ कसैलाई भनेन भनेर ढुक्क हुन्छे । भोलिपल्ट घरमा पुगेर सँगै सुत्दा दुलाह अर्कोतर्फ फर्केर सुत्छ र बिहान भएपछि चारसय रूपैया लिएर घरबाट भाग्छ । यसरी अगाडि बढेको प्रस्तुत लोककथा अतिउपदेशात्मक लोककथा हो ।

यस कथाका पात्रको चरित्रलाई ध्यानमा राखेर हेर्दा पण्डितकी छोरी चन्द्रावती सुशील, बुद्धिमान्, सबैको भाषा र मर्म बुभ्ने हुन्छे । उसको श्रीमान् ऋषि अरूले भनेको कुरा राम्रोसँग फर्काउन नजान्ने मान्छे चिन्न नसक्ने हुन्छ । यस्तै वल्लोपल्लो गाउँका मान्छेहरू अत्यन्त फटाहा हुन्छन् र अर्कालाई ठगेर खाने हुन्छन् । अन्तमा चलाख र बौद्धिक चन्द्रावतीले ती गाउँका फटाहा र ठगलाई ठेगान लगाई तिनीहरूको पञ्जाबाट फुत्काई आफ्नो गुमेको लोग्नेलाई पुनः प्राप्त गर्न सफल हुन्छे ।

लोककथाको घटनाक्रम अनुसार प्रारम्भमा पण्डितकी सुशील छोरीको व्यवहारबाट कथाको शुरूआत भई उसैको सुशीलता र बौद्धिकतामा गएर समापन भएको छ । यस लोककथाले आफूले बुद्धिको भरपुर प्रयोग गर्न जाने जीवनमा सुःख पाइन्छ भने त्यही बुद्धिको सही प्रयोग गर्न नजाने दुःख पाइन्छ भन्ने शिक्षा प्रधान गरेको छ । अर्कोतर्फ बुद्धि छ भन्दैमा बुद्धिको गलत प्रयोग गर्ने व्यक्तिले जीवनमा क्षणिक लाभ उठाउला तर पनि अन्तमा जीवन नै निरास हुन पुग्छ भन्ने कुराको सन्देश पनि दिन सफल भएको छ । त्यसैले लोककथामा पात्रहरूले बहन गरेको चरित्रलाई हेर्दा, मानव जातिमा विभिन्न प्रकारको कला र क्षमता हुन्छन् । त्यस्ता क्षमता र खुवीलाई कसैले समयमा चिन्न नसक्दा गलत रूपमा बुभ्ने

सकृदन् भन्ने देखाउन खोजिएको छ । कथामा एकातर्फ आफूसँग भएको इमान्दारिता र खुबीलाई अगाडि बढाउँदै लैजान सके अन्तमा सफलता प्राप्त गर्न सकिन्छ भन्ने सन्देश दिन खोजेको छ । अर्कोतर्फ फटाहा र शोषक वर्गले केही समय सुख भोग गरेर अर्काको शोषण गरे तापनि अन्त्यमा आफैँ शोषित हुन पुग्छ भन्ने सार कथाको रहेको छ ।

४.१.१० गरीबीले विछोडिएका लोग्ने स्वास्नीको मिलन कथाको अध्ययन

गरीबीले विछोडिएको लोग्ने स्वास्नीको सुखद् मिलन शीर्षक लोककथाको कथानक रैखिक घटनाक्रम अनुसार अगाडि बढेको छ । कथामा कुनै विकट गाउँमा नवविवाहित लोग्ने स्वास्नीको दैनिकी मेलापात, घाँस दाउरामा नै बित्ने गरेको देखाइएको छ । दुःख गर्दा पनि खान नपुगे पछि लोग्ने परदेश गएको छ । लोग्ने परदेश लागेपछि स्वास्नीलाई दुई हात जोर्न मुस्किल परिरहेको हुन्छ । जेनतेन हातमुख जोड्ने र बेलुका खाना खाइसकेपछि दिनभरको थकाई मेट्न कहिले कथा भन्ने कहिले गीत गाउने कहिले भजन, त कहिले सिलोक भट्टाउने गरेकी छ ।

धेरै समयको अन्तरालपछि लोग्ने घर फर्कन्छ । त्यसबेला स्वास्नी ओच्छ्यानमा पल्टी आफ्ना दुःख वेदना पोखिरहेकी हुन्छे । लोग्नेले के आवाज आएको भनी ढोकाबाट सुन्छ । एउटाले ढलीमली गयो, एउटाले अङ्गै खोलिलियो, एउटाले मुखरस लियो, एउटा सँगसँग थियो । स्वास्नीको सिलोक सुनेपछि लोग्नेलाई रिस उठ्छ र ढोकाबाट भन्छ कुन तेरा बाउले ढलिमली गयो ? शंका गरी सोध्न लागेको थाहा पाएर सिलोकमै फरियाले ढलिमली गयो चोलीले अङ्गै खोल्थ्यो, सुपारीले मुख रस लियो, खाट सँगसँग थियो भन्दै ढोका खोलेपछि विछोडपछिको सुःखको जीवन शुरूआत हुन्छ ।

यस लोककथा हास्य लोककथा रहे तापनि यसले असल सन्देश दिएको छ । कथाका पात्र लोग्नेस्वास्नी दुवै आफ्ना ठाउँमा सही छन् । नियत असल छ तर नियतिका कारण दुई बीचमा केही समय, केही दरार पैदा भएको छ । समयको अन्तरालमा मिलन पनि भएको छ । यस लोककथाले नेपाली समाजको वास्तविकतालाई देखाउन खोजेको छ । यस्तो नियतिप्रति सबै सचेत हुनुपर्ने भाव व्यक्त भएको छ । प्रारम्भमा दुःखान्तबाट शुरू भई सम्पन्नतासहित मिलन भएको छ । यस लोककथाले एकातर्फ हाम्रो नेपाली समाजले भोग्नु परेका पीडाको सम्बोधन गरेको छ । अर्कोतर्फ सहनु पर्दछ, कहन पाइन्छ भने जस्तै दुःख गरेपछि एकदिन सुःख पाइन्छ भन्ने सन्देश प्रवाह गरेको छ ।

४.१.११ चोरीको धन कथाको अध्ययन

चोरीको धन शीर्षक लोककथाको कथानक रैखिक घटनाक्रम अनुसार अगाडि बढेको छ । कथाका दुई पात्र नजिकैको गाउँका लाले र काले नाम गरेका माहाचोरहरू हुन् तर समाजमा भने भलाद्मी देखिन्छन् । यसरी अगाडि बढेको कथानकलाई हेर्दा यो कथा अति उपदेशात्मक लोककथा हो । कथाका पात्रको चरित्रलाई हेर्दा दुई गाउँका दुई चोरको दैनिकी भनेकै चोरी गर्नु र समाजमा प्रतिष्ठित कहलाउन खोज्नु छ । केही समय प्रतिष्ठा कमाए तापनि अन्त्यमा कामको पर्दाफास भएपछि दुवै प्रहरी खोरमा पुग्नु परेको छ ।

दुई जना चोरको दैनिकीबाट शुरू भएको कथामा चोरको जिन्दगी शुरूमा चोर काम गरेर कमाएकोले बिलासी रहेको छ । कर्तुत थाहा भएपछि जीवन कालकोठरीमा पुगेको हुँदा दुःखान्तमा टुङ्गिएको छ । कथा लामो भए पनि कौतुहलता प्रधान गर्ने रोचक खालको रहेको छ । जीवनमा असल कर्मबाट आर्जन गरेको धन सम्पत्तिले मात्र इज्जत र सुख दुवै दिन सक्छ भन्ने सन्देश यस लोककथामा रहेको छ ।

समग्रमा भन्नुपर्दा नराम्रो कामको परिणाम नराम्रै हुन्छ र राम्रो कामको राम्रै । हत्केलाले सूर्यलाई छेक्न सक्दैन भन्ने नेपाली उखानलाई यस कथाले चरितार्थ गरेको छ । मानव जीवन चोर्नका लागि होइन । परिश्रम गर्नका लागि हो भन्ने सार कथामा पाइन्छ । बाहिर असल देखिने व्यक्ति भित्र चोर र फटाहा हुन्छन् तिनीहरूलाई चिन्नुपर्दछ । सचेत रहनु पर्दछ भन्ने सन्देश कथाले दिएको छ ।

४.१.१२ अल्छी मयूरको बुद्धि कथाको अध्ययन

अल्छी मयूरको बुद्धि कथा गाउँका मयूर र कुखुरा पात्रका माध्यमबाट अगाडि बढेको कथा हो । प्रस्तुत कथा पशुपंक्षीका लोककथा अन्तर्गत रहेको छ । कथामा वर्णन गरिएका मानवेत्तर प्राणी मयूर र कुखुराको चरित्रचित्रणमा कथा अगाडि बढेको छ । कथा हेर्दा मयूर अल्छी भएका कारण दुःख पाएको छ । कुखुरा मेहनती भएकाले सुख प्राप्त गरेको छ ।

लोककथाको घटनाक्रम मानवेत्तर प्राणीको साथीको प्रेमबाट शुरू भई अन्तमा आ-आफ्नो स्वभाव र प्रवृत्तिका कारण छुट्टिनु परेको अवस्थामा टुङ्गिएको छ । सुन्दा रमाइलो लाग्ने लोककथाले मानवेत्तर प्राणीका माध्यमबाट मानिस सधैं आफ्नो जीवनमा निरन्तर क्रियाशील रहनु पर्दछ । मेहनत गर्नु पर्दछ । परिश्रम र असल कर्मबाट नै जीवनमा अपार आनन्द प्राप्त गर्न सकिन्छ ।

मानव जीवन परिश्रम बिना सार्थक बन्न सकदैन । अल्ल्ही मान्छेको जीवन सधैं अन्धकारमा रुमलिन पुग्छ । परिश्रम र जीवन एक अर्काका पूरक हुन् भन्ने सन्देश कथामा पाइन्छ ।

४.१.१३ अन्धी बुढीका सहारा कथाको अध्ययन

अन्धी बुढीका सहारा शीर्षकको लोककथाको कथानक रैखिक घटनाक्रम अनुसार एउटा रमाइलो गाउँको परिवेशबाट अगाडि बढेको छ । जुन लोककथा हास्य व्यङ्ग्यअन्तर्गतको लोककथा हो । यस लोककथाकी पात्र अन्धी बुढीले अत्यन्त दुःख पाएकी छ । उसको सहारा कोही छैन । त्यसमाथि पनि चोरले उसलाई दुःख दिइरहेको छ । अन्तमा निर्जीव वस्तुसमेतले साथ दिई चोर पक्राउ पर्दछ । अन्धी बुढीलाई सहारा मिल्छ । यसरी पात्रसमेतको प्रयोग गरी कथा रोचक र रमाइलो बनाइएको छ ।

यस लोककथाको घटनाक्रमलाई हेर्दा एउटी पीडित असहाय महिलाको दुःखी दिनचर्याबाट शुरू भई साहारासहितको सुःखी जीवनमा टुङ्गिएको छ । यस लोककथाले अजिङ्गरको आहारा दैवले पुऱ्याउछ भन्ने नेपाली उखानलाई चरितार्थ गरेको छ । सुन्दा रोचक लाग्ने र कौतुहलता जगाउने यस लोककथाले कुनै पनि चीज वा वस्तुलाई हेलाको भावनाले हेर्नु हुँदैन, मानव जीवनमा कसैले कसैलाई घृणा गर्नु हुँदैन । जसलाई घृणा गरिन्छ, त्यही व्यक्ति वा वस्तु आफ्नो जीवनमा काम लाग्छ भन्ने सन्देश प्रवाह गरेको छ । समय सधैं एकैनास हुँदैन त्यसैले गलत कामको परिणाम गलत नै हुन्छ, त्यसले दण्ड पाएरै छाड्छ भन्ने प्रमाण लोककथाले जुटाएको छ ।

समग्रमा निर्जीव वस्तुको प्रयोग गरी कथालाई रमाइलो बनाइए तापनि कथाले मानव जीवन सङ्घर्ष हो । जुनसुकै उमेरमा पनि बाँचुञ्जेल सङ्घर्ष गर्नुपर्छ । यो मानव चोलाको नियती हो । त्यसैले जीवनमा दुःख परे पनि सङ्घर्ष गर्न छाड्नु हुँदैन । धेरै आपतविपद् सहेपछि सहारा कोही नभए पनि एउटा न एउटा सहारा आइलाग्छ । त्यसका लागि कर्तव्यपथमा भने निरन्तर अगाडि बढ्नुपर्दछ भन्ने सन्देश कथाले दिएको छ । तँ आँट म पुऱ्याउँछु भन्ने उखानलाई पनि कथाले चरितार्थ गरेको छ ।

४.२ निष्कर्ष

प्रस्तुत लोककथा कथानकको घटनाक्रम अनुसारका दुई कथा चोरीको धन, लक्ष्मी र अलच्छिनी लोककथा दुःखान्त घटनामा आधारित छन् । बहादुर छोरो, सीधा लोगनेका घमण्डी स्वास्नीहरू, पारिजात र कल्पवृक्ष, दुङ्गे सिंह, दाउरेकी बुद्धिमती छोरी, कुरौटे आइमाइ, बुढी बाख्री, सबैको भाषा बुझ्ने केटी, गरीबीले विछोडिएको लोगने स्वास्नीको पुनर्मिलन, अल्लि, मयूरको बुद्धि, अन्धी बुढीका सहारा शीर्षक लोककथाहरू सुःखान्त र दुःखान्त दुवै घटनामा आधारित छन् ।

यी सबै लोककथा केही न केही अर्ति, उपदेश र मनोरञ्जन दिने खालका छन् । नैतिक सन्देश, कर्तव्य बोध, सामाजिक रीतिरिवाज र परम्परा, अन्याय अत्याचार, शोषण, ईश्वर र धर्मप्रतिको आस्था जागृत गराउने किसिमका लोककथा रहेका छन् । यसरी विभिन्न शीर्षकका लोककथाका कथानकलाई घटनाक्रमका आधारमा क्रमबद्ध गरी विश्लेषण गरिएको छ ।

४.३ चरित्रचित्रणका आधारमा भोल्लेटारका लोककथा

लोककथामा पाइने पात्रको क्रियाकलाप नै चरित्रचित्रण भएकाले भोल्लेटार क्षेत्रका लोककथामा नारी-पुरुष, प्रमुख-सहायक वा गौण, अनुकूल-प्रतिकूल, स्थिर-गतिशील, मानवीय-मानवेत्तर, लौकिक-परलौकिक आदिका आधारमा चरित्र चित्रणगत विश्लेषण गरिएको छ ।

बहादुर छोरो लोककथाका मुख्य पात्र राजा, जेठी रानी र भोटे रहेका छन् । राजा र भोटे पुरुष पात्र रहेका छन् भने जेठी रानी नारी पात्रका रूपमा रहेकी छन् । यी पात्रको वर्ग मानवीय र प्रमुख भूमिका रहेको छ । स्वभावका हिसाबले गतिशील, प्रवृत्तिका आधारमा अनुकूल र तीनै जना पीडित पात्र रहेका छन् । यसैगरी, कथामा कान्छी र माहिली रानीहरू, राजकुमारी भोटेका रानीहरू मानवीय सहायक पात्रका रूपमा रहेका छन् । उनीहरू स्थिर, प्रतिकूल र पीडक पात्र रहेका छन् । यस्तै, राजकुमारी भोटेका रानीहरू गतिशील, अनुकूल र पीडित पात्र हुन् । राजकुमारहरू र ज्ञानी मानवीय सहायक पुरुष पात्र हुन् । राजकुमार स्थिर, प्रतिकूल र पीडक पात्र हुन् । ज्ञानी गतिशील, अनुकूल र पीडित पात्रको भूमिकामा कथामा आएका छन् ।

यसैगरी, सिधा लोगनेका घमण्डी स्वास्नीहरू लोककथाका प्रमुख पात्र दुई जना लोगनेहरू र तिनका दुई स्वास्नी रहेका छन् । लोगनेहरू नर्थग्रेन्ज र जुलीको श्रीमान् पुरुष पात्रको रूपमा र स्वास्नी लिण्डा र जुली नारी पात्रका रूपमा रहेका छन् । मानवीय वर्गका चारैजनाको भूमिका प्रमुख रहेको छ । स्वाभाव गतिशील र प्रवृत्ति लोगनेहरूको अनुकूल र स्वास्नीको प्रतिकूल रहेको छ । लोगनेहरू पीडित छन् भने स्वास्नी पीडक पात्रको रूपमा रहेका छन् ।

लक्ष्मी र अलच्छिनी लोककथाका प्रमुख पात्र लक्ष्मी, अलच्छिनी, विष्णु, दानव र देवता रहेका छन् । लक्ष्मी र अलच्छिनी नारी पात्रका रूपमा रहेका छन् भने विष्णु, दानव र देवता पुरुष पात्रका रूपमा रहेका छन् । यसैगरी, दानव दैत्य वर्ग, विष्णु र देवता दैवी वर्ग अन्तर्गत रहेका छन् । सबैको प्रमुख भूमिका रहेको छ भने स्वाभावका रूपमा दानव र देवता स्थिर रहेका छन् । विष्णु र लक्ष्मी गतिशील अलच्छिनी स्थिर रहेका छन् । प्रवृत्तिमा विष्णु र लक्ष्मी अनुकूल, अलच्छिनी, देवता र दानव प्रतिकूल रहेका छन् । कथामा लक्ष्मी, विष्णु पीडित पात्र हुन् भने अलच्छिनी, देवता र दानव पीडकको भूमिकामा रहेका छन् ।

पारिजात र कल्पवृक्ष लोककथाका प्रमुख पात्र शिव, पार्वती, राम र दुर्वासा ऋषि रहेका छन् । यिनीहरू सबै दैवी वर्गमा पर्दछन् । भूमिकामा सबै पात्रको प्रमुख भूमिका रहेको छ । स्वभावका हिसाबले गतिशील रहेका छन् भने सबैको प्रवृत्ति अनुकूल रहेको छ । शिव, पार्वती, राम पीडितको भूमिकामा रहेका छन् भने दुर्वासा ऋषि पीडकको भूमिकामा छन् । यसैगरी, कथाका जानकी (सीता), बुहारीहरू नारी दैवी पात्र हुन् । उनीहरू कथाका सहायक र गतिशील पात्र हुन् । उनीहरू अनुकूल र पीडितको भूमिकामा रहेका छन् । यस्तै, लक्ष्मण र चेला पुरुष दैवी पात्र हुन् । यी सबै पात्र गतिशील र अनुकूल पात्र हुन् । कथामा लक्ष्मण पीडित पात्रका रूपमा प्रस्तुत भएको छ भने चेलाहरू पीडकको भूमिकामा छन् ।

दुङ्गे सिंह लोककथाका पात्र दाजुभाइ र दुङ्गे सिंह प्रमुख पात्र हुन् । दाजुभाइ मानवीय वर्गमा पर्दछन् भने दुङ्गे सिंह दैवी वर्गमा पर्दछ । सबै पात्र लिङ्गका आधारमा पुरुष पात्र हुन् । स्वभावमा दाजु स्थिर र भाइ गतिशील पात्र रहेका छन् । प्रवृत्तिका आधारमा दाजुको प्रतिकूल, भाइ र दुङ्गे सिंहको अनुकूल रहेको छ । दाजु पीडक, भाइ र दुङ्गेसिंह पीडित रहेका छन् । यसैगरी, कथामा आमा मानवीय नारी पात्रका रूपमा आएको छ । उनको भूमिका गतिशील, अनुकूल र पीडित पात्रका रूपमा रहेको छ ।

दाउरेकी बुद्धिमती छोरी लोककथाका प्रमुख पात्रमा दाउरे, दाउरेको छोरा र राजकुमार रहेका छन् । लिङ्गका आधारमा दाउरेकी छोरी नारी पात्र, दाउरे र राजकुमार पुरुष पात्र रहेका छन् । मानवीय वर्ग रहेका सबैको भूमिका प्रमुख रहेको छ । स्वभाव सबैको गतिशील र अनुकूल रहेको छ । यसैगरी, कथामा राजा र कालोदूत पुरुष पात्र रहेका छन् । मानवीय वर्ग रहेका दुवैको भूमिका सहायक गतिशील रहेको छ । राजा अनुकूल पीडित पात्र हो भने कालोदूत प्रतिकूल पीडकको भूमिकामा रहेको छ ।

कुरौटे आइमाइ लोककथाका प्रमुख पात्र दुई लोग्ने र दुई स्वास्नी र मुखिया रहेका छन् । लिङ्गमा स्वास्नीहरू नारी पात्र रहेका छन् । यस्तै लोग्नेहरू र मुखिया पुरुष पात्रका रूपमा रहेका छन् । स्वभाव सबैको गतिशील रहेको छ भने प्रवृत्ति लोग्ने र मुखियाको अनुकूल देखिन्छ । स्वास्नीको प्रतिकूल देखिन्छ । लोग्ने र मुखिया पीडित रहेका छन् भने स्वास्नी पीडकको रूपमा रहेका छन् । यसैगरी, कथामा पधेर्नीहरू सहायक मानवीय नारी पात्रका रूपमा देखिएका छन् । उनीहरू स्थित, प्रतिकूल र पीडक पात्र हुन् ।

बुढीबाख्री लोककथाका प्रमुख पात्रमा बुढी बाख्री, बुनुमैया र सौतेनी आमा रहेका छन् । लिङ्गमा सबै नारी पात्र रहेका छन् । स्वभावमा बुढी बाख्री र बुनुमैया गतिशील, सौतेनी आमा स्थिर स्वभावका रहेका छन् । प्रवृत्ति बुढी बाख्री र बुनुमैयाको अनुकूल र सौतेनी आमाको प्रतिकूल रहेको छ । बुनुमैया र बुढी बाख्री पीडित र सौतेनी आमा पीडक रहेका छन् । यसैगरी, कथामा बाबु मानवीय सहायक पुरुष पात्रका रूपमा रहेका छन् । उनी स्थित र प्रतिकूल स्वभावका पीडक पात्र रहेका छन् । यस्तै, सौतेनी आमाकी छोरी नारी मानवीय सहायक स्थिर पात्रका रूपमा कथामा प्रस्तुत भएकी छ । ऊ प्रतिकूल र पीडक पात्र हो । यस्तै राक्षस, राक्षसनी लिङ्गका आधारमा नारी र पुरुष दानवीय सहायक पात्र हुन् । उनीहरू स्थिर, प्रतिकूल र पीडक पात्रका रूपमा कथामा आएका छन् ।

सबैको भाषा बुझ्ने केटी लोककथाका प्रमुख पात्रमा चन्द्रावती, ऋषि र ससुरा रहेका छन् । लिङ्गमा चन्द्रावती नारी पात्र हुन् भने ऋषि र ससुरा पुरुष पात्र हुन् । स्वभावमा चन्द्रावती र ससुरा गतिशील, ऋषि स्थिर पात्र रहेका छन् । यसैगरी प्रवृत्तिका आधारमा ऋषि प्रतिकूल, चन्द्रावती र ससुरा अनुकूल रहेका छन् । चन्द्रावती र ससुरा पीडितका साथै ऋषि पीडक र पीडित दुवै रहेका छन् । यसैगरी, कथामा जगन्नाथ, बूढो मान्छे, काग, स्याल लिङ्गका आधारमा पुरुष पात्रका रूपमा रहेका छन् । जगन्नाथ, बूढो मान्छे मानवीय, सहायक गतिशील, अनुकूल र पीडित पात्र हुन् । यस्तै स्याल र काग मानवेत्तर सहायक गतिशील

अनुकूल पीडित पात्र हुन् । यस्तै नारी महिला मानवीय सहायक पात्र हुन् । उनी गतिशील अनुकूल र पीडितको भूमिकामा कथामा प्रस्तुत भएकी छन् ।

गरीबीले विछोडिएका लोग्ने स्वास्नीको मिलन लोककथाका प्रमुख पात्रमा लोग्ने र स्वास्नी रहेका छन् । लिङ्गमा लोग्ने पुरुष र स्वास्नी नारी पात्र रहेका छन् । स्वभाव दुवैको गतिशील रहेको छ । प्रवृत्ति दुवैको अनुकूल र दुवै पीडित पात्र रहेका छन् । कथामा अन्य सहायक र गौण पात्र नरहेकाले लोग्ने र स्वास्नी दुई पात्रको केन्द्रीयतामा कथा समापन भएको छ ।

चोरीको धन लोककथाका प्रमुख पात्र दुई चोर रहेका छन् । दुवै चोर लाले र काले प्रमुख पात्र रहेका छन् । दुवैजना लिङ्गका आधारमा पुरुष मानवीय पात्र हुन् । स्वभावमा गतिशील, प्रवृत्तिमा प्रतिकूल दुवैजना पीडक रहेका छन् । यसैगरी, गाउँलेहरू नारी र पुरुष मानवीय सहायक पात्र कथामा गतिशील रूपमा आएका छन् । उनीहरूको प्रवृत्ति अनुकूल र दुवै पीडित रहेका छन् ।

अल्छी मयूरको बुद्धि लोककथाका प्रमुख पात्र वर्गमा मानवेत्त र मयूर र कुखुरा रहेका छन् । लिङ्गमा पुरुष, स्वभावमा गतिशील, प्रवृत्तिमा कुखुरा अनुकूल र मयूर प्रतिकूल रहेका छन् । यस्तै कुखुरा पीडित र मयूर पीडक रहेका छन् ।

अन्धी बुढीका सहारा लोककथामा प्रमुख पात्रमा अन्धी बुढी रहेकी छ । लिङ्गका आधारमा नारी, स्वभावका आधारमा गतिशील, मानवीय वर्ग रहेको छ । प्रवृत्तिका आधारमा अनुकूल र पीडित पात्रका रूपमा अन्धी बुढीको भूमिका रहेको छ । यसैगरी, कथामा नरिबल र चक्कु निर्जीव, सहायक, गतिशील र अनुकूल पात्रका रूपमा आएका छन् । यस्तै माहुरीहरू नारी र पुरुष मानवेत्तर, सहायक गतिशील, अनुकूल पात्र रहेका छन् भने ढाडे विरालो लिङ्गका आधारमा पुरुष मानवेत्तर सहायक पात्र आएको छ । जो स्वभाव र प्रवृत्तिका आधारमा गतिशील र अनुकूल रहेको छ ।

४.४ उद्देश्यका आधारमा भोर्लेटारका लोककथा

कथाको प्रयोजन नै उद्देश्य भएकाले भोर्लेटारका लोककथाको उद्देश्य पनि मूलतः मनोरञ्जन नै हो । तर मनोरञ्जनका अतिरिक्त मानिसलाई नैतिकताको पाठ सिकाइ मानव जीवनलाई सही मार्गदर्शन गर्नका लागि अर्ति उपदेश दिने खालका पनि रहेका छन् ।

क. बहादुर छोरो : यस अध्ययनमा सङ्कलन गरिएका कथामध्ये बहादुर छोरो शीर्षकको लोककथाको उद्देश्य मानव जीवनमा जस्तोसुकै दुःखकष्ट आए पनि आफ्नो धर्म र संस्कारलाई नछाडीकन आफ्नो कर्तव्य सम्झी साहसका साथ कर्तव्य पथमा लम्कियो भने अवश्य पनि सफलतासहितको सुखी जीवन प्राप्त गर्न सकिन्छ भन्ने सन्देश दिनु रहेको छ । यस लोककथामा वर्णित राजाले तीन विवाह गरी जेठी पत्नीलाई दुःख दिए पनि जेठी पत्नीले आफ्नो असल संस्कार अबलम्बन गरेका कारण आफ्नो छोरालाई अनुशासित, ज्ञानी र बहादुर बनाई अन्यायबाट न्यायसहितको सुखी जीवन प्राप्त गर्न सफल भएको चरित्रले यसको उद्देश्यलाई प्रष्ट पारेको छ ।

ख. सिधा लोग्नेका घमण्डी स्वास्नीहरू लोकथाको उद्देश्य मानव जीवनको सबैभन्दा ठूलो शत्रु भनेको रिस अथवा घमण्ड हो । घमण्डले केही समय सन्तोष मिलेको आभाष भएपनि अन्तत्वगत्वा यसले ठूलो हानी पुऱ्याउँछ । यस लोककथामा सीधा लोग्नेका घमण्डी स्वास्नीहरूले श्रीमान्लाई सीमित समय बुद्ध बनाई आफ्नो अभिष्ट पूरा गरे पनि अन्तमा दुःख पाएका छन् । तिनीहरू पछुताउनु परेको छ । त्यसैले भुलेर पनि घमण्ड पालेर कसैलाई दुःख दिनु हुँदैन यो ठूलो दुर्गुण हो । रिसले आफू खा बुद्धिले अरू खा भन्ने नेपाली उखानलाई यसले चरितार्थ गरेको छ ।

ग. लक्ष्मी र अलच्छिनी लोककथाको उद्देश्य भनेको हाम्रो हिन्दू धर्मलाई संरक्षण गरी धर्मको माध्यमबाट मानव समाजलाई सुसंस्कृत बनाउन खोज्नु रहेको छ भने अर्कोतर्फ मानिसले अरूको कारणले हैन आफ्नै कारणले दुःख पाएको छ । आफ्नै कारणले सुख पाउँछ भन्ने कुरा यस लोककथामा वर्णित पात्र दुई दिदीबहिनी लक्ष्मी र अलच्छिनीको चरित्रले पुष्टि गरेको छ । यस लोककथाले आफू भलो त जगत् भलो भन्ने नेपाली उखानलाई आत्मसात गरेको छ ।

घ. पारिजात र कल्पवृक्ष लोककथाको उद्देश्य पनि मुख्य गरी धार्मिक भावना जागृत गराउनु नै छ । लोककथामा वर्णित पात्र राम र दुर्वाशा मुनिको चरित्रबाट मानिसले आफ्नो धर्म र कर्मलाई निष्ठापूर्वक समाल्छ भने जीवनमा जे काम पनि सजिलै गर्न सक्दछ । जस्तो कठोर तपस्या पनि गर्न सक्दछ भन्ने कुराको प्रमाण स्वर्गमा रहेको पारिजात र कल्पवृक्षलाई छोटे

समयमा पृथ्वीमा ल्याउन सक्ने रामको शक्ति र एकहजार वर्ष तपस्या गर्न सक्ने दुर्वाशा मुनिको चरित्रबाट हुन आउँछ । त्यस्तै फूल भनेको अत्यन्त पवित्र र मानव जीवनमा उपयोगी चीज हो यसलाई फैलाउने काममा खोजी-खोजी लाग्नु पर्दछ र यसको संरक्षणमा सबै लाग्नु पर्दछ भन्ने सन्देश दिनु यसको उद्देश्य रहेको छ ।

ड. दुङ्गे सिंह लोककथाको उद्देश्य मानिसले कहिल्यै पनि अरूलाई दुःख दिने र मनमा लोभ पाल्ने काम गर्नु हुँदैन भन्ने सन्देश प्रवाह गरेको छ । यस लोककथामा वर्णित पात्र दुई दाजुभाइमध्ये भाइ इमान्दार, कसैलाई दुःख नदिने र मनमा लोभ नपाल्ने भएको हुँदा पहिला दुःख पाए तापनि पछि सुःख पाएको छ । अर्को पात्र दाजु अरूलाई दुःख दिने र लोभ भएको हुँदा अन्तमा दुःख पाएको चरित्रबाट यो कुराको पुष्टि हुन आउँछ ।

च. दाउरेकी बुद्धिमती छोरी यस लोककथाको उद्देश्य भनेको बुद्धि र विवेक नै संसारमा सबैभन्दा ठूलो हुन्छ । ठूलो खानदानमा जन्मदैमा, सुःखसयलमा हुर्कदैमा मानिस बुद्धिवान् हुँदैन । सामान्य मान्छे पनि बुद्धिमान हुनसक्छ । राज्यकातर्फबाट सामान्य मानिसलाई पनि बौद्धिकता प्रदर्शन गर्ने अवसर दिनुपर्दछ । त्यस्तो अवसर दिने नायक नै राष्ट्र नायक बन्न सक्दछ भन्ने सन्देश यसले दिन खोजेको छ । यस लोककथामा वर्णित पात्र राजकुमारले सामान्य परिवारमा जन्मेकी आफ्नी नागरिकलाई आफ्नो बौद्धिकताको प्रयोग गर्ने अवसर दिएका छन् भने दाउरेकी छोरीले पाएको मौकाको सदुपयोग गरी बौद्धिकताको पुष्टि गरेकी छ । त्यसैले सामान्य मानिसमा पनि खुबी हुन्छ त्यो खुबी देखाउन चाहने जो कोहीलाई राज्यले वातावरण बनाई दिनु पर्दछ भन्ने आधुनिक सन्देश लोककथाले दिन खोजेको छ ।

छ. कुराटे आइमाइ लोककथाको उद्देश्य भनेको मानिस एक ज्ञानवान् र विवेकशील प्राणी भएकाले हरेक ठाउँमा प्रस्तुत हुँदा अत्यन्त सोचविचारका साथ प्रस्तुत हुनु पर्दछ । मनमा कति कुरा राख्ने र कति कुरा व्यक्त गर्ने भन्ने जानकारी मानिसलाई भएन भने उसले जीवनमा दुःख पाउँछ । आफूले सत्य कुरा बोले पनि अरूले विश्वास नगर्ने वातावरण बन्दछ भन्ने कुराको सन्देश दिन खोजेको कुराको पुष्टि यस लोककथामा वर्णित स्वास्नी पात्रको भूमिकाले निर्वाह गरेको छ । अर्कोतर्फ विवेकी मान्छेले आफूलाई अष्टेरोबाट पनि पार लगाउन सक्छ भन्ने कुराको पुष्टि यस लोककथामा वर्णित पात्र लोग्नेको चरित्रले गरेको छ ।

च. बुढी बाखी यस लोककथाको उद्देश्य भनेको इमान्दार, सोभ्रो र कर्तव्यनिष्ठ व्यक्तिलाई भगवान्ले जोगाउछन् । अर्काको रिस गर्ने डाडे स्वभाव भएको व्यक्तिले क्षणिक सुःखको अनुभूति गरे पनि अन्तमा दुःख पाउँछन् भन्ने रहेको छ । यस लोककथामा वर्णित सौतेनी आमा डाहडे स्वभाव भएको कारण अन्तमा आफ्नी छोरी पनि गुमाएर कुमारी बन्न पुग्छे । अर्कोतर्फ उसबाट हेला गरिएकी बुनुमैयालाई मानवेत्तर प्राणी बुढी बाखीले सहयोग गरी सुखी जीवन प्राप्त गर्दछे । दुःखीको दैव सहाय भन्ने नेपाली उखानलाई यस लोककथाले चरितार्थ गरेको छ ।

भ. सबैको भाषा बुझ्ने केटी लोककथाको उद्देश्य भनेको जीवनमा फरक-फरक क्षमता भएका मानिस हुन्छन् । तिनीहरूलाई चिनेर व्यवहार गर्न जान्नु पर्दछ । अरूको खुबीलाई पहिचान गर्न नजान्ने मान्छेले जीवनमा दुःख पाउँछ भन्ने सन्देश कथामा रहेको छ । यस लोककथामा वर्णित पात्र चन्द्रावतीमा अद्भूत प्रतिभा हुन्छ भने लोग्ने ऋषिमा उसको प्रतिभालाई बुझ्न सक्ने क्षमता नहुनाले दुःख पाउँछ । प्रतिभा चिन्नु पर्दछ र देखिने कुरा मात्र सत्य नहुने त्यसमा गहिरिएर विचार गरेर जिन्दगीको बाटो तय गर्नुपर्ने हुन्छ नत्र ठूलो समस्यामा फस्न सकिने कुराको सङ्केत गरी मानिसलाई समयानुकुल चल्नु पर्ने सन्देश दिन खोजेको छ ।

ज. गरीबीले विछोडिएका लोग्ने स्वास्नीको मिलन लोककथाको उद्देश्य भनेको लोग्ने र स्वास्नी भनेका एक रथका दुई पाङ्गा हुन् । तिनीहरू बीचमा जीवन काट्ने क्रममा कहिले विछोड त कहिले मिलन हुने स्वभाविक प्रकृया हुन् । यी कुरालाई आत्मसाथ गरी केही कुरामा अथवा कुनै व्यवहार तल माथि भएमा राम्रोसँग खुलस्त भनी समस्याको समाधान गर्नु पर्दछ भन्ने सन्देश दिन खोजेको छ । लोग्ने स्वास्नीको भगडा परालको आगो भन्ने नेपाली उखानलाई यस लोककथाले चरितार्थ गरेको छ । अर्कोतर्फ हाम्रो नेपाली जीवनको वास्तविक दिनचर्याको पनि उजागर गरेको छ ।

ट. चोरीको धन शीर्षक लोककथाको उद्देश्य जीवनमा चोर्नु भनेको ठूलो अपराध हो । यो कानूनी रूपमा दण्डनीय हुन्छ । यसबाट क्षणिक सुख प्राप्त भए तापनि अन्तमा यसको परिणाम दुःखदायी नै हुन्छ । जसको पुष्टि यस लोककथामा वर्णित पात्र लाले र कालेले

शुरूमा धन कमाई सुनको थालमा भात खाए पनि अन्तमा उनीहरूको कर्तुत साम्ने आई जेल जीवन बिताउनु परेको चरित्रले गरेको छ ।

ठ. अल्छी मयूरको बुद्धि शीर्षक लोककथाको उद्देश्य भनेको मानव जीवनमा केही आर्जन गर्नु पर्दछ । सधैं परिश्रमी र क्रियाशील रहनु पर्दछ । अल्छी मानिसको जिन्दगी सधैं दुःखदायी नै हुन्छ भन्ने कुरा यस लोककथामा वर्णित मानवेत्तर पात्र मयूरको चरित्रले पुष्टि गरेको छ । परिश्रम गरे त्यसको फल मीठो हुन्छ भन्ने कुराको पुष्टि लोककथामा वर्णित मानवेत्तर प्राणी कुखुराको चरित्रले गरेको छ ।

ड. अन्धी बुढीका सहारा शीर्षक लोककथाको उद्देश्य भनेको श्रोतालाई भरपुर मनोरञ्जन दिने खालको त छ । यस कथाले जीवनमा जस्तोसुकै वाधा अड्चन आइ परे पनि सङ्घर्ष गरेर बाँच्नु मानव जीवनको नियति हो । सत् बाटोमा हिँड्ने हो भने कुनै दिन असहायले पनि अवश्य सहारा पाउँछ भन्ने सन्देश यस लोककथाले दिन खोजेको छ । साथ साथै हाम्रो जीवनमा बाँच्नका लागि धेरै चीज वस्तुको आवश्यकता पर्दछ त्यसैले कुनै पनि चीजलाई यो काम लाग्दैन भनेर हेला गर्नु हुँदैन, संरक्षण गर्नु पर्दछ । त्यो चीज कुनै न कुनै बेला काम लाग्न सक्दछ भन्ने कुरा यस लोककथाले सिकाएको छ । चैत्रमा दिसा पुछेको काठ पुस माघको जाडोमा काम लाग्छ भन्ने नेपाली उखानलाई यस लोककथाले चरितार्थ गरेको छ ।

यसरी उद्देश्यका आधारमा भोर्लेटार क्षेत्रका कथालाई हेर्दा सत्-असत्, सुख-दुःख, हर्ष-विष्मात, प्राप्ति-नोक्सानी जीवनका दुई पाटा हुन् । हर्ष हुँदा रमाउने र दुःखमा रुने प्रवृत्तिले मानव जीवनमा प्रगति हुन सक्दैन । यसरी प्रस्तुत लोककथाबाट मनोरञ्जनका अतिरिक्त अन्य धेरै मानवजीवनोपयोगी सन्देश लिन सकिने देखिन्छ । यसरी विभिन्न उद्देश्यका आधारमा भोर्लेटारमा प्रचलित लोककथालाई विश्लेषण गर्ने गरिएको छ ।

४.५ परिवेशका आधारमा भोर्लेटारका लोककथा

लोककथाका पात्रले कार्य व्यापार गर्ने र घटना ठाउँ, समय र वातावरणलाई परिवेश भनिन्छ । भोर्लेटार क्षेत्रमा प्रचलित लोककथाका पनि आफ्नै विभिन्न परिवेशगत आधार रहेका छन् । यहाँ स्थान र पात्रगत परिवेशका आधार लिएर संक्षिप्त रूपमा निम्नानुसार विश्लेषण गरिएको छ ।

प्रस्तुत बहादुर छोरो शीर्षक लोककथाको परिवेश एउटा राज्यदेखि अर्को राज्य तपस्वी बस्ने जङ्गल, गुफा, विभिन्न दरवार, समुन्द्र, इतार आदि रहेका छन् । यस लोककथाको परिवेशको मूल केन्द्रविन्दु भने राजदरवारदेखि जेठी रानी बस्ने घर र जङ्गलमा बस्ने ज्ञानीको आश्रम, भोटे र राजकुमारहरू कमलको फूल टिप्न जाँदा पार गरेका पाँचवटा राज्य र कमलको फूल भएको ठाउँमा पुग्ने अन्तिम समुन्द्र रहेको देखिन्छ ।

सिधा लोग्नेका घमण्डी स्वास्नीहरू लोककथाको परिवेश दुई घमण्डी स्वास्नी मान्छेहरूको घर, छरछिमेकीहरू, लास राख्ने बाकस, नाङ्गै मानिस मलामी जानु । जिउँदै मान्छेलाई मरेको भनी गाउँलेहरूले बोकेर लैजानु । मसानघाट लैजाने बाटोघाटो मरेको मान्छे हाँस्नु मलामीहरू लज्जित भई पीडाबोध हुनु र अन्त्यमा लोग्नेले स्वास्नीलाई कुट्नु आदि परिवेश रहेको छ ।

लक्ष्मी र अलच्छिनी लोककथामा समुन्द्र मन्थन, लक्ष्मी र अलच्छिनीको अलौकिक उत्पत्ति, विष्णु भगवान् र लक्ष्मी बस्ने वैकुण्ठ, ब्राह्मणको घर, गाई, पीपलको रुख भएको चौतारी आदि परिवेश रहेका छन् ।

पारिजात र कल्पवृक्ष लोककथामा स्वर्गदेखि पृथ्वीसम्म पुष्पक विमानबाट आएको बाटो, जङ्गलदेखि दुर्वाशा मुनि रामको दरवारसम्म आएको बाटोको परिवेश आएको छ । यसैगरी, ऋषि खोलामा नुहाउन गएको बाटो, लक्ष्मण राजा ईन्द्रलाई लिन गएको, राजा ईन्द्रले रामको चिठ्ठी प्राप्त गरी पारिजात र कल्पवृक्ष आफैँ लिएर पृथ्वीमा अवतरण गरेको सन्दर्भ पनि परिवेशका रूपमा आएको छ । सीताले कल्पत पूजा गरी दुर्वाशा ऋषिका साथै हजार चेलालाई खाना तयार गरी खुवाएको र अन्तमा ऋषिले पारिजात र कल्पवृक्ष रामलाई दिएर छोडेको आदि परिवेश रहेको छ ।

दुङ्गे सिंह लोककथामा गरीबको भुपडी, दुई सन्तान र एक बुढीआमा जेठो सन्तानले हेला गरी कन्छासँग घर छाडेर हिँडेर जङ्गलको पाटीमा गुजारा गर्नु, कान्छो छोरोले जङ्गलमा गएर दाउरा टिपी बजार गई दैनिक गुजारा गर्ने क्रममा वनमा दुङ्गे सिंहदेखि पूजा गर्दा सुन प्राप्त गर्नु र त्यही सुन बेचेर धनी बन्नु, उसको दाजुले पनि धनी बन्ने लोभमा दुङ्गे सिंहसँग बढी लोभ गर्नाले हात च्यापिनु, उसलाई श्रीमतीले घरबाट खाना बोक्नु सम्पूर्ण सम्पत्ति सकिएपछि दुवैजना मर्ने कुरा गर्दा दुङ्गे सिंह हाँस्नु हाँस्दा हात फुत्कनु र भाइको शरणमा परी भाइको निगाहमा जीवन निर्वाह गर्नु आदि परिवेश रहेको छ ।

दाउरेकी बुद्धिमती छोरी लोककथामा दाउरेको घरदेखि राजदरवारसम्मको बाटो, राजकुमारले विवाह गर्न इच्छा राखेकी बुद्धिमानी केटी दाउरेकी छोरी हुनु, राजकुमारले कालो दूतमार्फत् दाउरेकी छोरीलाई खत पठाउनु अरू राजकुमारीहरूले दिनु नसकेको उत्तर सामान्य दाउरेकी छोरीले सही उत्तर दिई अन्तमा राजकुमारको विवाह दाउरेकी छोरीसँग हुनु आदि परिवेश रहेको छ ।

कुरौटे आइमाइ लोककथामा गाउँले जीवनका एक साधारण गरीब दम्पतिको घर, घरदेखि जङ्गल र नदी किनारसम्मको बाटो जमिन खन्दा सुनका असर्फी भेट्टाएको तर असर्फी हात पर्दा आफ्नै श्रीमतीको कुरौटे बानीबाट डराई लोग्नेले माछाको जालमा खरायो र खरायोको जालमा माछा परेको भन्ने भ्रम स्वास्नीमा छर्नु । आकाशबाट रोटी बसेको र मुखियाको घरमा भूत पसेको जस्ता भ्रम स्वास्नीमा छर्न सफल हुनु । असर्फी ल्याएको थाहा पाएपछि मुखियाले दुवैलाई पालो-पालो बोलाउनु तर श्रीमतीले भ्रममा परेका कुरा जस्ताको तस्तै भन्दा मुखियाले महिला पागल भएको सम्झनु र मुखिया आफैँ लज्जित हुन पुगेको परिवेश रहेको छ ।

बुढी बाख्री लोककथामा गाउँले परिवेश अनुसार घरदेखि बाखा चराउन जाने ठाउँ देवीको मन्दिर राक्षस राक्षस्नीको बासस्थान आदिमा केन्द्रित रहेको छ । एउटाले दुई विवाह गरेको सौतेनी आमाबाट बुनुमैयाले दुःख पाएको मानवेत्तर प्राणी बुढीबाख्रीले बुनुमैयालाई बाँच्नका लागि सहयोग गरेको बुढी बाख्रीले सिकाए अनुसारको काम गर्दा राक्षस राक्षस्नीको पञ्जाबाट धन सम्पत्तिसहित फिर्ता भएको र सौतेनी आमाले आफूपनि धनी हुने मोह राख्दा आफ्नै छोरी गुमाई सौताकै छोरीको कमारी भई बसेको आदि परिवेश रहेको छ ।

सबैको भाषा बुझ्ने केटी लोककथामा ज्ञानी पण्डित, पण्डितकी अफ्नै ज्ञानी सबैको भाषा बुझ्ने चन्द्रावती नामकी छोरी जसलाई विवाह गर्न धेरै गाउँ डुल्दा असल केटा फेला पारेपनि अरूले सोधेको जवाफ फर्काउन नजान्ने सोचेर निर्णय गर्न नसक्ने खालको पनु उसको त्यही कमजोरीका कारण विवाहको भोलिपल्ट घर छाडेर गएकोले दुरान फर्काउन ससुरा-बुहारीसँग जानु, बाटो निकै लामो हुनु, बाटामा बुहारीले सबैको भाषा बुझेकाले ससुरा चकित पनु अफ्नै मानवेत्तर प्राणीहरूको भाषा समेत बुझी ससुरालाई अर्थात्पछि आफ्नो छोरा नबुझेर घर छाडेकोले ससुराले छोरा खोज्ने मनसाय राख्नु एक वर्ष पछि चन्द्रावती श्रीमान् खोज्न घोडा चढी अन्यत्र गाउँ जानु, जहाँ आफ्नो श्रीमान्ले आफ्नै कमजोरीका कारण भोगेको दुःख दिने फटाहालाई चन्द्रावतीले सबक सिकाइ लोग्नेलाई

कमारोबाट फिर्ता गर्नु, अन्तमा श्रीमान्ले गाली गर्दा ऊ कमारो बस्दा लगाएको चिनो देखाएपछि श्रीमान् लज्जित भई घरमा खुसी छाएको आदि परिवेश रहेको छ । गरीबीले बिछोडिएको लोग्ने स्वास्नीको पुनः मिलन लोककथामा दुई गरीब दम्पतिको दुःखदायी जीवन निर्वाह गर्ने क्रममा जङ्गलमा गई दाउरा घाँस गर्नु परेको र त्यतिले पनि नभ्याएर विदेसिनु परेको, विदेशबाट फर्कदा श्रीमतीलाई छक्क पाईन्छु भन्दा श्रीमान् श्रीमतीमा सामान्य मनमुटाव भएपनि अन्तमा सुखद् मिलन भएको परिवेश समेटिएको छ ।

चोरीको धन लोककथामा दुई खुनखार चोर, तिनीहरूले आफ्नो चोर्ने थलो बनाएको वल्लो गाउँ पल्लो गाउँ चोरी गरी कमाएको धनले सुनको थालमा भात खाएको र अन्तमा भुक्त्याएर अर्काको छोरो बनी लुटेको सम्पत्ति हात पार्ने क्रममा दुई चोर बीचमा भै-भगडा हुँदा गाउँलेले चोर भन्ने थाहा पाई प्रहरी चौकी सम्म पुऱ्याएको परिवेश समेटिएको छ ।

अल्छी मयूरको बुद्धि लोककथामा मानवेत्तर प्राणी कुखुरा र मयूरलाई लिइएको छ । कुखुरा र मयूर बस्ने बासस्थान देखि उनीहरूले जीवन निर्वाह गर्न डुल्ने जङ्गल देखि लिएर दुई मध्ये कुखुराको मनमा पछिको लागि केही गर्ने अठोट पलाई मित्र मयूरसँग प्रस्ताव राख्दा मयूरले स्वीकार गरेजस्तो गरेपनि सहयोग नगरेको, खेत जोत्नेदेखि धान र भूस छुट्टयाउने सम्मको काम सबै कुखुराले सम्पन्न गर्नु, मयूर धान बाँड्ने बेलामा मात्र जानु र भुसको थुप्रो रोज्नु दुवैजना बेचनको लागि बजारसम्म जानु, धान बेचेर कुखुरा धनी हुनु र अल्छी मयूर पुनः वनवन चाहार्नु पुगनु परिवेश समेटिएको छ ।

अन्धी बुढीका सहारा लोककथामा एक गरीब वृद्ध अन्धी वेसाहरा जीवन बाँच्ने बुढीको घर, उनले मागी हिँड्ने बाटो, छरछिमेकीको घर मुख्य केन्द्रविन्दु रहेको छ । बुढीले दुःख गरेर ल्याएको खानेकुरा चोरले चोरेर लानु, बुढी निरास हुनु । अचानक निर्जीव प्राणी नरिवल र चक्क अनि माहुरी र ढाडे बिरालो बुढीका सहारा बनी चोर समात्न मद्दत गर्नु, तिनीहरूको गुनले बुढीले तिनीहरूलाई माया गरी राख्नु परिवेश रहेका छन् ।

यसरी भोर्लेटार क्षेत्रका लोककथाको परिवेशलाई सामाजिक, पारिवारिक, आर्थिक, धार्मिक, पौराणिक, ग्रामीण र वातावरणका आधारमा विश्लेषण गरिएको छ ।

४.६ भाषाशैलीका आधारमा भोर्लेटारका लोककथा

प्रस्तुत शीर्षकका सम्बन्धमा भाषाशैलीगत आधारमा भोर्लेटारमा प्रचलित लोककथाहरूमा समानता भएकाले १३ लोककथाहरूको एकीकृत रूपमा नै भाषाशैलीगत विश्लेषण गरिएको छ ।

भाषाशैलीका आधारमा भोर्लेटारका लोककथा जसरी-जसरी समय र ठाउँ अनुसार भाषामा परिवर्तन हुन्छ त्यस्तै लोककथाका सम्बन्धमा पनि उही र उस्तै लोककथा पटक-पटक सुनाउँदा परिवर्तन भैरहेको हुन्छ । यहाँका लोककथाको भाषामा स्थानीय भाषिकाको प्रबलता रहेको छ । वाक्यहरू छोटो र सरल प्रकृतिका छन् । सानादेखि ठूलासम्म सबैले सजिलैसँग बुझ्ने र श्रोतामा कथा समाप्त नहुँदासम्म पनि उत्सुकता जगाइराख्ने भाषाशैली यहाँको लोककथामा पाइन्छ ।

प्रस्तुत लोककथामा प्रयोग गरिएका स्थानीय भाषा अन्तर्गत जहान, भेउ, सुर्ता, जेनतेन, हुकुम, ओच्छ्यान, जुक्ति, गँह, अँसी, उल्टा-पुल्टा, वस्तुभाउ, फिजिन्छ, राजी, चाल, पाउँ, विलौना, जीत, निको, सुइको, मनकारी, लख, जील जस्ता शब्दहरू गाउँले शैलीमा भएकाले सर्वसाधारणलाई शब्दको अर्थ बुझ्न शब्दकोष नचाहिने र लाक्षणिक अर्थको लागि टाउको दुखाइ रहनु नपर्ने अभिधार्थक शब्दहरू रहेका छन् । भाषाशैलीले ग्रामीण परिवेशलाई प्रतिनीधित्व गरेको पाइन्छ । लोग्ने, स्वास्नी, छिमेकी, सज्जन, दुर्जन शब्दहरू गाउँले शैलीमा देखिने साथै सर्वसाधारणले सहज र सरल अनुभव गर्न सक्ने देखिन्छ । गाउँघरमा सबै उमेर समूहकाले सुन्न र सुनाउन रोचक लाग्ने खालको भाषिक प्रस्तुति रहेको छ ।

भोर्लेटार क्षेत्रमा प्रचलित स्थानीय भाषामा शब्द चयन र वाक्य गठनमा सरल शब्द छोटो-छोटो वाक्यले कथालाई सरल र बोधगम्य बनाएको छ । प्रस्तुत तेह्र लोककथाको भाषाशैली ग्रामीण जनजीवनमा आधारित हुँदाहुँदै पनि मानवीय भाषामा पशुपंक्षीले बोलेको भाषा रोचक शैलीमा रहेको छ । देवता, मानव र पशुपंक्षीले के बोले भन्ने कुरा प्रचलित भाषा र व्यक्ति विशेषमा भर पर्ने भएपनि लोककथामा प्रयोग भएको भाषामा जटिलताको कुनै सङ्केत देखिँदैन । अझ सरलताको बाहुल्यता नै रहेको छ । प्रस्तुत लोककथाहरूमा मनोरञ्जनात्मक रोचक लाग्दो, कौतुहलता जगाउनेदेखि पीडा र वेदनाको कारुणिक भाषाशैलीमा कथा सुन्दा सामान्य अवस्थाको मानिसलाई पनि पीडाबोध गराउने, सर्वसाधारण र सबै उमेर समूहकाले पनि कथा सुनेर व्यवहारिक ज्ञान अर्ति उपदेश लिन सकिने खालको भाषाशैली रहेको छ ।

प्रस्तुत भोर्लेटार क्षेत्रमा प्रचलित लोककथाहरूको विश्लेषणका क्रममा पाइने विशिष्टतामा, संक्षिप्तता, प्रभावकारिता, विषयवस्तुमा विविधता, मौखिक परम्परामा सीमित, मनोरञ्जनात्मक, सामाजिक लोकव्यवहार, अमानवीय पात्रमा पनि मानवीय पात्रको भाषिक प्रस्तुति रहेका छन् । भोर्लेटार क्षेत्रका लोककथाहरूको एकीकृत भाषाशैलीगत विश्लेषणको क्रमलाई हेर्ने हो भने सरल, बोधगम्य, रोचक, उत्सुकता जगाउने, तत्सम, तदभव, भर्ना र आगन्तुक शब्दहरू प्रशस्त प्रयोगका गरिएको पाइन्छ ।

४.७ निष्कर्ष

निष्कर्षमा भन्नुपर्दा अध्याय चारमा भोर्लेटारमा प्रचलित लोककथाहरूमध्ये बहादुर छोरोलगायतका तेह्र लोककथाहरूको विभिन्न आधारगत र तत्त्वगत विश्लेषण गरिएको छ । कथा विश्लेषणका क्रममा ऐतिहासिक तथा सांस्कृतिक आदि वर्गीकरणका आधारलाई समेत समावेश गरी प्रत्येक लोककथालाई उदाहरणको रूपमा प्रस्तुत गरिएको छ ।

अध्याय पाँच

उपसंहार

५.१ सारांश

साहित्यको पुरानो विधाको रूपमा कथालाई लिने गरिन्छ । त्यसमा पनि लोककथालाई प्राचीन मौखिक आख्यान भनिन्छ । मानव सभ्यता र संस्कृतिको विकास क्रममा लोककथा मौखिक परम्पराबाट विकसित हुँदै लिखित रूप भन्दा पनि श्रुति परम्परामा कायम रहेको कुरा पौराणिक, शैक्षिक तथा सामाजिक सम्प्रदायहरूबाट पुष्टि हुन्छ । लोककथामा सुन्ने र सुनाउनेको उपस्थिति अनिवार्य मानिन्छ । विशेष गरी अध्ययन पत्रमा सङ्कलित भोर्लेटार क्षेत्रमा प्रचलित लोककथाहरूमा पनि लोककथासँग सम्बन्धित विविध सन्दर्भहरूलाई समेटिएको छ । प्रस्तुत भोर्लेटार क्षेत्रमा प्रचलित लोककथाहरूको अध्ययन शीर्षक अध्ययन पत्रको अन्तिम भाग उपसंहारमा अध्याय एकदेखि चारसम्मको समग्र रूपमा समेटिने गरी अध्ययनगत सारांश प्रस्तुत गरिएको छ । यस अध्ययनबाट हासिल भएका उपलब्धी र राय सुभाउका साथ खैरेनीटारका लोककथाको विशिष्टता पहिचान गर्ने कार्य भएको छ ।

प्रस्तुत अध्ययनपत्रका प्रमुख पाँच अध्यायमध्ये पहिलो अध्यायलाई अध्ययन परिचय खण्डका रूपमा लिइएको छ । जसमा अध्ययन पत्रको परिचय र शीर्षकदेखि लिएर प्रयोजन समस्या, उद्देश्य, औचित्य, क्षेत्र र सीमा, अध्ययन विधि र रूपरेखा बारे प्रकाश पारिएको छ ।

अध्याय दुइमा लोककथाको परिचय, सैद्धान्तिक आधार र मूल शीर्षक अन्तर्गत लोककथाको सैद्धान्तिक परिचयका क्रममा परिभाषा, मान्यता, तत्त्व, विशेषता र भिन्नता देखाउने कार्य गरिएको छ । त्यसैगरी नेपाली लोककथाको परम्परा र भोर्लेटारका लोककथाका तत्त्वगत विश्लेषणका आधार कथानक, चरित्र, परिवेश, उद्देश्य र भाषाशैलीवारे चर्चा गरिएको छ । यस अध्यायमा लोककथाको सैद्धान्तिक पक्षसँग सम्बन्धित चार मूल शीर्षक समावेश छन् । पहिला मूल शीर्षक लोककथाको परिचय एवम् परिभाषा, मान्यता तत्त्व विशेषता, आधुनिक कथासँगको भिन्नता र वर्गीकरण जस्ता छ, वटा उपशीर्षकहरूको चर्चा गरिएको छ । दोस्रो मूल शीर्षकमा नेपाली लोककथाको विकास प्रक्रिया र मध्यनेपाल भोर्लेटारका लोककथा गरी दुई उपशीर्षकको चर्चा गरिएको छ । तेस्रो मूल शीर्षक

भोर्लेटारका लोककथाको विश्लेषणका आधार अन्तर्गत कथानक, पात्र, चरित्र, परिवेश, उद्देश्य र भाषाशैलीजस्ता पाँचवटा तत्त्वगत आधारमा उल्लेख गरिएको छ ।

अध्याय तीनमा भोर्लेटारको परिचय र सङ्कलित लोककथाहरूको वर्गीकरण मूल शीर्षक अन्तर्गत भोर्लेटार क्षेत्रको परिचयको क्रममा भौगोलिक, सांस्कृतिक, सामाजिक, आर्थिक, राजनैतिक, शैक्षिक र साहित्यिक अवस्थाको चर्चा गरिएको छ । भोर्लेटारका लोककथाहरूको वर्गीकरणका आधारहरू प्रस्तुत गर्दै अध्याय तीनलाई निष्कर्षमा पुऱ्याइएको छ । अध्याय चारमा भोर्लेटार क्षेत्रमा प्रचलित लोककथाहरूको तत्त्वगत विश्लेषण मूल शीर्षक अन्तर्गत सङ्कलित र वर्गीकृत तेह्र लोककथालाई कथानक, पात्र चरित्र, परिवेश, उद्देश्य, र भाषाशैलीका आधारमा विश्लेषण गरी निष्कर्षमा पुऱ्याइएको छ । प्रस्तुत अध्ययनपत्रको अध्याय पाँच उपसंहार मूल शीर्षक अन्तर्गत समग्र अध्ययन कार्यको सारांश र निष्कर्ष प्रस्तुत गर्ने कार्य भएको छ ।

५.२ निष्कर्ष

नेपालको संविधान २०७२ वमोजिम राज्य पुनःसंरचनाबाट नेपालको प्रदेश नं ४ अन्तर्गत पर्ने मध्यनेपाल-६ भोर्लेटार क्षेत्रको आफ्नै किसिमको भौगोलिक पहिचान रहेको छ । भोर्लेटार क्षेत्रमा सहरीकरण, औद्योगीकरण लगायत बहुपक्षीय सम्भावनाको आकर्षण बढ्दै गएको देखिन्छ । प्राचीन कालदेखि नै प्रसिद्ध यो क्षेत्र अहिले जनसङ्ख्या वृद्धि, बसाइँसराइँ, यातायातको विकास, शिक्षा, स्वास्थ्यलगाएत विविध विकास निर्माणमा अघि बढेको छ । यस क्षेत्रमा प्रचलित लोककथाहरूको अध्ययनका क्रममा लोककथाका पारखी बूढापाकासँगको भेटघाटमा प्राप्त जानकारी अनुसार पुस्तकाकारका रूपमा लिखित रूप नपाइए पनि मौखिक श्रुति परम्परामा भोर्लेटार क्षेत्रमा लोककथा निकै प्रचलित भएको पाइन्छ । सामाजिक संस्कार र जनजीवन सम्बन्धी, पेशा, ऐतिहासिक परम्परा, पौराणिककालको चित्रण जस्ता पक्षहरू लोककथामा झल्किएको पाइन्छ ।

मेला पात गर्दा, वन जङ्गल जाँदा र सामाजिक संस्कारमा जम्मा हुँदा यी कथाहरू भन्ने गरेको पाइन्छ । यस्ता मौखिक अर्थात् श्रुति परम्परामा आधारित लोककथाहरू आजको आधुनिकीकरणको प्रभावले लोप हुन सक्ने सम्भावना पनि रहेको पाइन्छ । यस्ता श्रुति परम्पराका कथाहरूलाई सङ्कलन गरी लिखित रूप दिन सकेमा मात्र लोककथालाई जीवन्त बनाउन सकिने देखिन्छ । यसका लागि विभिन्न शिक्षण संस्थामा लोक साहित्यको अध्ययन

अध्यापन र प्रमाण पत्र उपाधि लिनका लागि गरिने शोध कार्यबाट पनि यसको जगेर्ना हुने देखिन्छ ।

सङ्कलनका माध्यमबाट उपलब्ध लोककथाले धार्मिक, सामाजिक र भाषिक पक्षमा समेत आफ्नै पहिचान राखेका छन् । विभिन्न उमेरका भावना, सरल संरचनाको कार्य भाषामा पाइएकाले कथा सङ्कलनमा पनि मौलिक पहिचान नछुटोस् भन्ने सोच राखी जस्ताको तस्तै भाषामा उतार्ने प्रयास गरिएको छ । कथामा पाइने स्थानीयपन र भाषाको स्वरूपले भावी अनुसन्धानको मार्ग खुल्ने अपेक्षा गरिएको छ । अध्येता र अनुसन्धानकर्ताको यस भोर्लेटार क्षेत्रमा प्रचलित लोककथाहरूका बारेमा चासो बढ्न सकेमा अझ बढी मात्रामा वास्तविकताको पहिचाहन भई स्थानीय तथा राष्ट्रिय संस्कृति र संस्कारको पहिचानमा समेत टेवा पुग्नेछ । प्रस्तुत अध्ययनपत्रले निम्नानुसारका पक्षहरूलाई स्पष्टताकासाथ स्थापित गर्ने कार्य गरेको छः ।

१. पुराना पुस्तामा लोककथा भन्ने र सुन्ने परम्परा रहेपनि नयाँ पुस्तामा यो परम्परा क्रमशः कम हुँदै गएकोले यस क्षेत्रका लोककथा लोप हुने स्थितिमा पुगेका छन् भन्ने कुरा देखाएको छ ।
२. भोर्लेटार क्षेत्रका ६० वर्षभन्दा माथि ८४ वर्षसम्मका वृद्धवृद्धासँग गएर उनीहरूलाई पुरानो कथा भन्न लगाउने र सङ्कलकले ती कथा लेख्ने प्रकृयाद्वारा यस क्षेत्रका लोककथाको सङ्कलन गर्न सकिएको छ । ती सङ्कलित लोककथालाई उपदेशात्मक, ऐतिहासिक, सांस्कृतिक मानवीय स्वभाव र प्रवृत्ति पशुपंक्षी आदि विषयवस्तुका आधारमा वर्गीकरण गर्न सक्ने कुरालाई स्थापित गरेको छ ।
३. मौखिक परम्परा संक्षिप्तता भित्र पनि विषयवस्तुगत विविधतालाई समेटेर श्रोताको मनमा गहिरो प्रभाव पार्नु सामाजिक व्यवहारमा उपयोगी हुने उपदेश र मनोरञ्जन दिने आदि विशिष्टतालाई भोर्लेटार क्षेत्रमा प्रचलित लोककथाहरूको सङ्कलनले स्थापित गरेका छन् ।

५.३ भावी शोध अध्ययनका लागि सम्भावित शीर्षक

यस अध्ययनपत्रमा सङ्कलन गरिएका लोककथाले भौगोलिक र सामाजिक स्वरूप ग्रहण गरेको पाइन्छ । समाजमा मनोरञ्जन प्रधान गर्नुका साथै विविध उद्देश्य बोकेका लोककथाले मानव समाजको प्रतिबिम्ब झल्काउँछन् । लोककथालाई संरक्षण गर्ने सवालमा

विभिन्न शोधकर्ताहरू र सम्बन्धित सरोकारवाला निकायको निरन्तर सक्रियता आवश्यक छ । यसैकारणले प्रस्तुत अध्ययनले मात्र भोर्लेटार क्षेत्रका लोककथाको संरक्षण हुन सक्दैन । यसको संरक्षणका लागि भावी पुस्ताले पनि खोज, अध्ययन र अनुसन्धान गर्न आवश्यक छ । यसर्थ आगामी दिनमा निम्न शीर्षकमा शोध अध्ययन गर्न सकिने देखिन्छ ।

क. भोर्लेटार क्षेत्रका उखान टुक्काको अध्ययन

ख. भोर्लेटार क्षेत्रका लोकगीतको अध्ययन

ग. भोर्लेटार क्षेत्रका उखान टुक्कामा अलङ्कार विधानको अध्ययन ।

सन्दर्भ सूची

- अधिकारी, बोधविक्रम (१९९६) बाह्य लोककथाहरूको सङ्ग्रह नेपाली दन्त्यकथा, काठमाडौं : नेपाली भाषा प्रकाशनी समित ।
- अर्याल भैरव (२०२८) लोककथा : एक कथन, हाम्रो संस्कृति ६:१, पृ ६४-६६ ।
- कर्मा, लिलासिंह (२०३८) हाम्रो लोककथा, काठमाडौं : साभा प्रकाशन ।
- घिमिरे, रमेशचन्द्र (२०५८) भुर्र चरी अप्रकाशित सिर्जनापत्र, काठमाडौं : त्रि. वि. नेपाली केन्द्रीय विभाग ।
- चेमजोड, ईमानसिंह (२०२१) किराँती दन्त्यकथा, काठमाडौं : रोयल नेपाल एकेडेमी ।
- त्रिपाठी, वासुदेव (२०२५) लोककथाका मूल्यलाई औल्याउन खोज्दा हाम्रो संस्कृति ३:२ पृ.२७-३१ ।
- थापा, धर्मराज र हंसपुरे सुवेदी (२०४१) नेपाली लोकसाहित्यको विवेचना, काठमाडौं : पाठ्यक्रम विकास केन्द्र ।
- दिवस, तुलसी (२०३२) नेपाली लोककथा:केही अध्ययन कमलादी : नेपाल राजकीय प्रज्ञा प्रतिष्ठान ।
- दिवस, तुलसी (२०३२) नेपाली लोककथा, काठमाडौं : नेपाल राजकीय प्रज्ञा प्रतिष्ठान ।
- न्यौपाने, विजयराज (२०६८) लमजुङको साहित्यिक इतिहास, काठमाडौं : एपोलो अपसेट प्रेस ।
- पराजुली, मोतीलाल (२०५५) नेपाली लोककथाका अभिप्रायहरूको अध्ययन त्रि.वि.विद्यावारिधि शोधप्रबन्ध ।
- बन्धु, चूडामणि (२०५५) नेपाली लोककथाका प्रवृत्ति, (सं.युवराज कार्कीद्वारा) सङ्कलित (पृ.११८-१२१) ।
- सापकोटा, होमनाथ (२०४६) गुल्मीली लोककथाको वर्गीकृत विवेचना (अन्तपूर्ण १:१, पृ.१०५-१२२)
- सिंजापति, ललितजङ्ग (२०२४) नेपालका लोककथा, काठमाडौं : जगदम्बा प्रकाशन ।

भोर्लेटार क्षेत्रमा प्रचलित लोककथा

१. बहादुर छोरो

एकादेशको एउटा राज्यका राजाका तीनवटी रानीहरू थिए । तीनवटैबाट एक-एक वटा सन्तान भएका थिए । उनले जेठी रानीलाई बाबुआमाको करकाप र अन्य माहिली र कान्छीलाई आफैँले ल्याएका थिए । ल्याएकालाई सँगै राखी जेठीलाई अन्यत्रनै घर बनाइ राखेका थिए । तापनि जेठी रानी अत्यन्त सुशील र धर्मात्मी थिइन् । आफ्नो छोरोलाई असल संस्कार र असल गुरुबाट शिक्षा दीक्षा दिलाएकी थिइन् । उसलाई सबैले भोटे भनी बोलाउँथे । राजाले हेला गरे पनि आमाले असल संस्कार सिकाएकाले उसले बाबुलाई माया गर्दथ्यो । समय बित्दै जाँदा राजा अत्यन्तै विरामी पर्दछन् । केही सीप नलागेपछि एउटा योगीले दरवारमा आएर हेर्‍यो । उसले राजाको रोग निको हुने दुई उपाय बतायो । एउटा राजाले हेला गरेको रानीलाई दरवार भित्र्याउनु पर्दथ्यो । अर्को कुनै छोराको हातबाट कमलको फूल सुघ्नु पर्दथ्यो । पहिलो भन्दा दोस्रो उपाय ठीक मानी राजाले दुई रानीका छोरोलाई उचित प्रबन्ध मिलाई कमलको फूल टिप्न पठाए । यता यो कुरा भोटे र उसकी आमाले पनि थाहा पाए । यानेकी राजाकी जेठी रानी आफू पनि राजाको छोरा भएकोले भोटेले आमासँग बाबु बचाउन जाने कुरा गर्थ्यो । शुरूमा त छोराको बाबुप्रतिको भक्तिभाव देखेर रानी खुसी हुन्छिन् तर सोच्छिन् उनीहरू सबै बन्दोवस्ती गरेर गएका छन् । मेरो छोरो त एकलो छ बुढेसकालको सहारा के गर्ने भनी रानी अलमलमा पर्दछिन् तर छोरोले जीत गरेपछि एकपटक गुरुलाई भेट्ने सल्लाह दिन्छिन् । उसले गुरुलाई भेटेर आउँछ र आमालाई घर पछाडिको दारको रुखमा लगि भन्छ । मेरो अवस्था बुझ्न यो रुखको बोक्रा ताच्छन् होला दूध आएमा सकुशल र रगत बगेमा केही भएको सम्झनु उसको विवेकीपन देखेर रानी खुसी हुन्छिन् । यति भनेर भोटे आमासँग दुई मुठी चामल मागेर बिदा भयो ।

जाँदा-जाँदा ऊ अर्को देशमा पुग्यो । त्यहाँ जाँदा आफ्ना भाइहरूलाई त्यो देशका राजकुमारीले शर्त राखी शर्त पूरा भए विवाह गर्ने र पूरा नभए कमारा बस्ने सहमितमा राजकुमारहरू हारेको हुनाले कमारा बसेको देख्छ । भोटेले त्यो काम आफूले पूरा गर्ने र पूरा भएपछि आफूसँग विवाह गर्ने शर्त राख्यो । राजकुमारीहरू पनि राजी भए । त्यो के थियो भने एउटा काक्रोलाई चिरा पारेर एक हातको बियाँ निकाल्नु पर्दथ्यो । भोटेले आफ्ना गुरुले

दिएको खुडा प्रयोग गरी बाह्र हातको बियाँ निकाल्यो । राजकुमारीहरू खुसी भए । विवाह गर्न मञ्जुर भई औँठीसमेत दिए र भोटेले औँठी भोलामा राख्यो र आफ्नो उद्देश्य पूरा भएपछि बोलाउने बाँचा गरेर त्यहाँबाट हिँड्यो र अन्य राजकुमारहरू पनि कमारा हुनबाट छुटे । छुटेपछि तीन दाजुभाइ कमलको फूल टिप्ने उद्देश्यका लागि अगाडि बढे । बाटामा जाँदा रात पय्यो र बास बसे र त्यहाँ खाना पकाउने क्रममा भोटेले आफूलाई पनि खाना पकाउने भन्यो तर अन्य राजकुमारहरू नमानेपछि भोटे एकलै अगाडि बढ्यो । बाटोमा जाने क्रममा त्यस्तै अष्टेरोमा परेका भिन्न-भिन्न देशका दुई राजकुमारीलाई बचायो । उनीहरूले पनि विवाह गर्ने प्रस्ताव राखे । भोटेले हुन्छ भनी पहिलाकै भैं उद्देश्य पूरा भएपछि बोलाउछु भनी अरू चार औँठी भोलामा राखेर अगाडि बढ्यो र अन्तिममा कमलको फूल टिप्न जाने सुभाव पाइने आशले अरू दुई राजकुमारीको विवाह प्रस्तावलाई पनि भोटेले स्वीकार गर्‍यो । पहिले जस्तै औँठी भोलामा राखी पछि बोलाउने वचन दिई तीनै अन्तिम भेटका दुई राजकुमारीहरूका घोडाको सहायताले विकट ठाउँमा रहेको कमलको फूल टिपेर भोटेले ल्यायो । दाजुले कमलको फूल ल्याएको देखेर भाइहरूले ठूलो सम्मान गरे । मीठो-मीठो परिकार खुवाए र अन्त्यमा नुहाउन जाने भनी भोटेलाई ठूलो इनारमा लगेर धकेलिदिए र दरबार गई राजालाई कमलको फूल सुघाइ निको पारे । यो कुरा जेठी रानीले थाहा पाइन् । आफ्नो छोरा कुनै सङ्कटमा परेको सोची घर पछ्छाडिको दारको बोक्रा ताछन् थालिन् । त्यहाँबाट रगत बग्नु थाल्यो अनि रानी छोराका लागि भगवान्सँग प्रार्थना गरी व्रत बस्न थालिन् ।

यता इनारमा भोटे निस्कने उपाय खोज्दै थियो । त्यही वेला इनारको बाटो हुँदै हिँडेका भरिया भएको भोटेले चाल पायो र आफूसँग भएको एउटा औँठी फाल्यो र त्यो देखेपछि के रहेछ भनी भरियाले हेरे । भरियालाई भोटेले आफूलाई निकाले आफूसँग भएका सबै औँठी दिने बाँचा गर्‍यो । भरियाहरूले आफ्ना नाम्लाका सहायताले भोटेलाई इनार बाहिर निकाले । सबै औँठी दिएर भोटे सरासर घर फर्कियो र आमालाई घरबाट हिँडेदेखि राजकुमारीहरूसँग विवाह भएको र कमलको फूल टिपेर फर्कदा भाइहरूले इनारमा खसाले सम्मको सबै कुरा सुनायो । आमाले आफ्ना बुहारीहरूलाई बोलाउन बिन्ती गरिन् र भोटेले सबैलाई पत्र लेखी घर आउन भन्यो ।

यता आफूहरू राजा भएपछि केही बिगाला भनेर माहिली र कान्छीका छोराहरूले भोटेलाई देश निकाला गर्ने योजना बनाए । भोलिपल्ट उनीहरू आफ्ना सेनाका साथ भोटेको

घर पुगे । संयोगवस आफ्ना सेना र हतियारसहित भोटेका छ वटा श्रीमतीहरू पनि त्यहाँ आइपुगेका थिए । दुवै पक्ष बीच घमासान लडाईं भयो । अन्त्यमा भोटेको जीत भयो । दुवै भाइहरू दाजुको पाउँ परे । पूर्व राजाले जेठो छोराले कमलको फूल ल्याएको देखिका सबै घटना थाहा पाए । उनका गहभरी आँसु भए । उनले जेठी रानीसँग माफी मागे र बहादुर छोरालाई आशिर्वाद दिए । भोटे, छ रानीसहित पाँचवटै देशको राजा भएर शासन सञ्चालन गर्न थाल्यो । सुन्नेलाई सुनको माला भन्नेलाई फूलको माला .... फर्केर आइजाला ।

स्रोत : शारदादत्त घिमिरे, मध्यनेपाल-६, वर्ष ८२

२. सिधा लोगनेका घमण्डी स्वास्नीहरू

एकादेशमा लिन्डा र जुली नाम गरेका दुई जना आइमाइ थिए । तिनीहरू दुवै जना सुन्दर तर एकदम घमण्डी थिए । तिनीहरू दिनहुँ एउटा न एउटा कुरामा निहुँ खोज्दै भगडा गरिरहन्थे । अरू केही नपाएपछि एकले मेरो श्रीमान् बुद्धु छ, भन्ने र अर्कोले मेरो श्रीमान् बुद्धु छ, भन्ने गर्दथे । यसै गर्दा गर्दै लिण्डाले एक दिन जुक्ति निकाल्छे र भन्छे अब हामी भगडा नगरौं बरू जसले आफ्नो लोग्नेलाई बढी जोडिदिने यानेकी बुद्धु बनाई देखाउन सक्छ त्यसैले जित्छ भन्ने प्रस्ताव राख्छे । दुवै जनाले सहमित जनाई आ-आफ्ना लोग्नेलाई बुद्धु बनाउने तरिका सोच्न थाले ।

एकदिन लिण्डाले आफ्नो लोग्ने बाहिर गएर घरमा आउने बित्तिकै कुरा बनाउँदै भन्छे तपाईंलाई के भयो ? निकै मलिन देखिनुहुन्छ, शीर पनि घोप्टो परेको छ तपाईंलाई माथि लाने बेला त भएको छैन ? अवस्था निकै चिन्ताजनक देखिन्छ भन्नुहोस ? स्वास्नीको कुरा सुनेर लोग्नेले भन्छ, तिमी यो के भन्दै छौ मलाई त टन्न रक्सी र मासु खान नपाएर कस्तो कस्तो भएको छ अरू केही भएको छैन । स्वास्नीले तपाईं सिक्किस्त हुनुहुन्छ तपाईंलाई अर्धजलमा राख्ने बेला भएको छ । अब नारायण-नारायण भनी भगवान्को नाम जप्नुहोस् भन्दै स्वास्नी अनेक प्रकारको बिलौना गर्दै टाउको ठोक्दै रुन थाली । लोग्ने चाहीं स्वास्नीको बिलौना देख्न नसकी मलाई साँच्चै यमदूतले लिन पठाएको होला भनी सिक्किस्त भएको महसुस गर्‍यो । विस्तरामा गएर लम्पसार प‍यो । उसलाई स्वास्नीले आँखा चिम्लन लगाई । तपाईं साँच्चीकै मर्नु भयो भनी काखमा हात च्याप्न लगाई लोग्ने विचरा स्वास्नीले जे-जे भन्छे त्यही त्यही गर्न थाल्यो । त्यसपछि स्वास्नीले लोग्नेलाई स्वास फेर्ने प्वाल मात्र राखेर बाकसमा राखिदिई ।

यता अर्की भगडालु जुलीले पनि लोग्ने घर फर्किनु अघि नै चर्खा लिएर धमाधम धागो काते भै चर्खा घुमाइरही तर चर्खामा कपास भने थिएन । उसले खाली चर्खा कुईकुई पारिरहेकी थिई । त्यसैवेला लोग्ने आइपुग्यो र स्वास्नीको अचम्मको चाला देखेर दङ्ग प‍यो र लोग्नेले भन्यो, तिमीहरूको अरू केही काम छैन खाली चर्खा लिएर घुमाइरहनी ? जुलीले खाली चर्खा होइन तिम्रो आखाँ मात्र कमजोर भएको हो । यो देशमा नै नपाइने मसिनो धागो हो भन्दै उसले धागो कातेर सकेभै कतुवा र फेलु निकाली धमाधम फेलु घुमाउन थाली । एक छिनमा कपडा तयार गर्न लागे जस्तो गरी बेला बेलामा लोग्नेलाई कस्तो भएको छ बुनेको भनेर सोध्न लागि । लोग्ने अलमलमा प‍यो र उसले जे भन्छे त्यही ठीक

ठीक छ भन्न थाल्यो । कोट पाइन्ट तयार बनाए भैं गरी स्वास्नीले लगेर भुण्डाए जस्तो पनि गरेर राखी । त्यसको दुई दिनपछि जुलिले भनी लिण्डाको श्रीमान् नर्थग्रेन्ज दाजु मरेको खबर आएको छ । तिमी मलामी जानु पर्छ । त्यो मैले अस्ती सिलाएको कोट पाइन्ट लगाएर जानु पर्छ । धागो मसिनो छ तिमीले लगाउँदा चेतन सक्र छ खै म मिलाएर लगाइदिन्छु भन्दै कपडा मिलाएर लगाइदिए भैं गर्दै लोग्नेलाई मलाम पठाई । ऊ पनि नयाँ लुगा सबैले हेर्छन् भन्दै मख्ख पर्दै मलाम गयो ।

सबैले यो नाङ्गो जोगी कहाँबाट आयो भनी हेर्दै हुन्छन् ऊ लाश राखेको बाकस अगाडि-अगाडि हिँड्छ । बाकसमा स्वास फेर्न राखेको प्वालबाट मरेको भनिएको मान्छेले आफ्नो साथी नाङ्गो भएर आएको देखेर भित्रबाट मरी-मरी हास्य थाल्यो । लाश हासेको देखेर सबै रोक्किए र हास्यको कारण सोधे । उसले बाकसभित्रबाट भन्यो । एक म जिउँदो मान्छेलाई मरेको भनी लान आटेका छौ त्यस माथि मेरो साथी नाङ्गै छ त्यही भएर हाँसेको हुँ भन्यो । दुवै जनाको बीचमा वार्तालाप भयो । उनीहरूले स्वास्नीले आफूको त्यो हविगत बनाएको थाहा पाए । मलामीहरू पनि हाँसे र घरतर्फ लागे । अनि उनीहरू दुवैजना घर गई आ-आफ्ना स्वास्नीलाई मजासँग कुट्न थाले । त्यसपछि त्यस दिनदेखि ती आइमाइको घमण्ड र उक्ताउलोपना कहिल्यै पनि आएन । सुन्नेलाई सुनको माला भन्नेलाई फूलको माला.....फर्केर आइजाला ।

स्रोत : बलभद्र पौडेल, मध्यनेपाल-६, वर्ष ८३

३. लक्ष्मी र अलच्छिनी

परापूर्व कालमा एकादेशमा देवता र दानव मिलेर समुन्द्र मन्थन गर्दा दुई कन्या लक्ष्मी र अलच्छिनी प्रकट भए । लक्ष्मी सुन्दर, गुणवान र शीलवती भएको कारणले विष्णु भगवान्‌ले विवाह गरे । भने अलच्छिनी त्यसै पागल जस्ती भएर यता उता घुम्न थालिन् अनि आफ्नी बहिनीको माया लागि लक्ष्मीले विष्णु भगवान्‌सँग बहिनीको पनि विवाह गरिदिन आग्रह गरिन् । एकजना ब्राह्मण खोजी विष्णुले विवाह पनि गरिदिए । ती अलच्छिनी अनौठो स्वभावकी थिइन् । उनले जे काम लगाए पनि उल्टो मात्र गर्ने सबै काम बिगार्ने हुनाले ब्राह्मणलाई जीवन काट्न अत्यन्त कठिन भयो । ब्राह्मण घरमा भएको समस्याबारे सबैसँग सल्लाह मागे । सल्लाह दिनेले त्यसो भए तिमिले उसलाई सुल्टो काम केही पनि नलगाउनु सबै ठ्याक्कै उल्टो भन भनेर सल्लाह दिए । उनले अलच्छिनीलाई त्यस दिनदेखि उल्टो काम मात्र लगाउन थाले । त्यस दिनदेखि सबै काम सहज हुँदै गयो । केही समयपछि ब्राह्मणको पितृको श्राद्ध नजिक आयो । अनि उनले श्राद्ध त नजिक आयो तर अहिले श्राद्ध गर्ने चामल छैन । दक्षिणा दिने पैसा पनि छैन । सामान केही ठीक नपार है भने । भन्नु उसले त चामल कुटेर दक्षिणा ठीक पारेर श्राद्ध गर्न बाहुन बोलाइ सकिन्छ । श्राद्ध त भयो तर जब पिण्ड सेलाउने बेला भयो अनी ब्राह्मणले श्राद्ध सकेको खुसीमा ढाट्नै विर्सै र पिण्ड गाईलाई देऊ है भनी सुल्टै भने ।

अलच्छिनीले पिण्ड लगेर ट्वाइलेटमा फालिदिई । त्यसपछि पितृहरू रिसाएर घरमा अनिष्ट हुन थाल्यो । ब्राह्मणले अलच्छिनीलाई घरबाट निकालिदिए । ऊ फेरि त्यसै गरी पहिलाकै भैं रुदै कराउँदै वेहाल हुँदै पीपलको रुखमा गएर बस्न थाली । त्यसैवेला विष्णु र लक्ष्मी पनि आइपुगे । अलच्छिनीलाई देखेर के भयो भनेर सोधे । यसरी घरबाट निकाले भनेपछि विष्णु भगवान्‌ले ल तिमि अब यही अदृष्य भएर बस हामी प्रत्येक शनिवार यहाँ तिमिले भेट्न आउँछौ भनेका हुनाले । त्यस समयदेखि विष्णु र लक्ष्मीको दर्शन पाइने हुनाले शनिवार पीपलको रुखमा पूजा गर्ने चलन चलेको हो भन्ने धार्मिक मान्यता छ । सुन्नेलाई सुनको माला भन्नेलाई फूलको माला ..... फेरि फर्केर आइजाला

स्रोत: दिल्लीदत्त लम्साल, मध्यनेपाल-६, वर्ष ८१

४. पारिजात र कल्पवृक्ष

एकादेशको कथा हो परापूर्वकालमा कैलाश दरवारमा शिवजी र पार्वती आनन्दसंग बसी मीठा-मीठा कुराकानी गरिरहेका थिए । त्यसै क्रममा पारिजात र कल्पवृक्षजस्ता अत्यन्त पवित्र फूलहरू पहिला स्वर्गमा मात्र हुन्थे तर कसरी रामचन्द्रले राज्य सञ्चालन गर्दा यी फूलहरू पृथ्वीमा आए भनी पार्वतीले जान्ने इच्छा प्रकट गरिन् । शिवजीले पार्वतीको प्रश्नको उत्तर दिने क्रममा भन्दै गए । किनभने पार्वती त्यसबेला रामचन्द्रले राज्य गर्दा कसैलाई पनि रामचन्द्र भगवान् हुन भन्ने कुरा थाहा थिएनन् तर दुर्वाशा नामका ऋषिले एकहजार वर्ष तपस्या गरिसकेपछि आफू नै त्यहाँ गएर रामचन्द्र भगवान् हुन भन्ने सबैलाई जानकारी दिन्छु भनी आफ्ना साठी हजार चेलासहित अयोध्यातर्फ गए । उनीहरूलाई अयोध्यातर्फ जाने बाटामा देख्दा सारा जगत् आत्तियो । जब मुनि दरवारमा पुगे त्यो कुरा रामचन्द्रले दासीमार्फत् थाहा पाए । त्यसपछि रामचन्द्र स्वयं आफैँ आई दर्शन गरे ।

ऋषि पनि खुसी भए । त्यसपछि रामचन्द्रले गुरुको के सेवा गरौं भनि सोधे । दुर्वाशा मुनिले आफ्नो ठूलो सेवा गर्नु नपर्ने तर एकहजार वर्ष तपस्या गर्दा आफू र चेला अत्यन्तै भोकाएका हुनाले आगो, ध्येनु र मणि विना बनेको खाना खाने र मनुष्यले आजसम्म नदेखेको चोखो फूल शिवजीमा चढाउने इच्छा प्रकट गरी एक घण्टा मात्र समय दिए, नसक्ने भए बिदा पाउँ भने । यो सुनेर रामचन्द्रले मुसुक्क हाँसेर स्वीकार गरे । दुर्वाशा मुनि आफ्ना चेलासहित नुहाउन गए भने यता दरवारमा खलबल मच्चियो । पृथ्वीमा नपाइने वस्तुले कसरी एक घण्टामा साठीहजार जनालाई खाना खुवाउने भनी सबैको ओठ तालु सुक्यो । किनकि दुर्वाशा ऋषि अत्यन्तै रिसाहा भएको सबैलाई थाहा थियो र कोही केही नबोली तस्वीर भैँ उभिए । अनि रामचन्द्रले ब्राह्मणले आफ्ना कर्म समाल्छ भने के गर्न सक्दैन र भाइ लक्ष्मण एउटा चिठी लेख त भनी आदेश दिए । चिठी लेखी बाँचेर हावामा छाडियो र चिठी गएर ईन्द्रको सभामा खस्यो । सबैजना तर्सिए र राजा ईन्द्र अगाडि सरी हेर्दा राम नामदेखि खोली हेर्दा सामान्य कुरा भएकोले उनीहरू खुसी हुँदै देवतासहित चिठीका कुरा लिएर विमानमा अयोध्यातिर आए । त्यो देखि लक्ष्मण आफैँ लिन विमानसम्म गए र ल्याएर जानकी भवनमा बसाए । त्यही बेला ऋषिले चेलालाई रामचन्द्रको दरवारमा खुसी छ कि कोलाहल छ भनी हेर्न पठाए । चेलाले हेरेर सबै कुरा बताएपछि मुनि पनि खुसी भए ।

जव ऋषिमुनि त्यहाँ पुगे । उनलाई सम्मानका साथ उच्च आसनमा बसाए । सीताले पूजा गरी सबै भोजनलगाएत भाडाकुडा तयार पारिन् । रामचन्द्र र सीतासहित सबै बुहारीहरू मिलेर ऋषि र उनका चेलालाई भोजन गराए भोजनपछि रामचन्द्रले इच्छाअनुसार दक्षिणा दिए । भने दुर्वाशा मुनिले जाने वेलामा आफूले ल्याएको पारिजात र कल्पवृक्षजस्तो चोखो फूल दिएर छोडे प्यारी यसरी पारिजात र कल्पवृक्षपृथ्वीमा आए भनेर शिवजीले पार्वतीलाई बताउछन् ।

सुन्नेलाई सुनको माला भन्नेलाई फूलको माला.....फेरि आइजाला ।

स्रोत: रामकृष्ण घिमिरे, मध्यनेपाल-६, वर्ष ७०

५. दुङ्गे सिंह

एकादेशको कुनै गाउँमा दुई जना दाजु-भाइ र एक बुढीआमा मात्र थिए । उनीहरूको बाबु पहिला नै बितेका थिए । आमा बुढी र भाइ सानो हुनाले घरको जिम्मेवारी सबै ठूलो दाजुले निर्वाह गरिरहेको थियो । समय बित्दै जाँदा दाजुले भाइलाई सधैं पालेर राख्न नसक्ने सोची भाइलाई अब म तँलाई पाल्न सक्दिन । तँ आफैँ काम गरेर आफ्नो जीविका चला भनेर भन्यो । भाइले केही जवाफ दिन सकेन र मनमनै आफू कतै गएर जीवन धान्ने निर्णय गर्‍यो । अंश माग्नु पनि सकेन । भोलिपल्ट यो कुरा उसले आमालाई सुनायो । कान्छो छोराको दुखेसो र जेठो छोराको व्यवहार देखेर आमा पनि कान्छो छोरासँग जान तयार भइन् । भोलिपल्ट आवश्यक सामनसहित उनीहरू हिँड्दा हिँड्दै घरदेखि धेरै टाढा एकान्त ठाउँमा पुगे । त्यहाँ एउटा रिक्तो पाटीमा बास बसे र केही लगेको खानेकुरा खाई रात कटाए, भोलिपल्ट केटाले अब के गर्ने भनी विचार गर्‍यो । उसले एउटा जुक्ति सोच्यो र त्यही जङ्गलबाट दाउरा लागि बजारमा बेच्ने निर्णय गर्‍यो । जङ्गल गई दाउरा ल्याउने बजार लगेर बेच्ने र त्यो पैसाले खानेकुरा किन्ने अनि बचेको पैसा आमालाई दिने गर्न थाल्यो ।

यस्तैमा एकदिन भारी बोकेर उठ्ने क्रममा उसका आँखा एउटा सिंहको दुङ्गे मुर्तिमा परे । उसले त्यो वनदेवता भएको र त्यहाँ केही चढाउनुपर्छ भन्ने सोच्यो । उसले त्यसदिन बेचेको दाउराले दुईवटा मैनबत्ति किनेर ल्यायो र दुङ्गे सिंहको दायाँवायाँ बाल्यो र प्रार्थना गर्न थाल्यो । उसले एक्कासी तिमी को हो ? यहाँ किन आएको भन्ने अनौठो आवाज सुन्यो । सुनेपछि केटाले आफ्नो सबै व्यथा सुनायो । सिंहले भन्यो त्यसो भए तिमी एउटा बाल्टी लिएर आऊ म तिम्रो इच्छा पूरा गरिदिन्छु । केटो खुसी हुँदै बजार गएर दाउरा बेचेर बाल्टी लिएर आयो र तपाईंले भनेअनुसार गरेको छु भनी दुङ्गेसिंहसँग भन्यो त्यसो भए त्यो बाल्टी मेरो मुखको अगाडि थाप म सुनका डल्ला ओकलिदिन्छु तर भरिन लागेपछि मलाई खबर गर एक टुक्रा पनि सुन भुईँमा खस्यो भने अनिष्ट हुन्छ भनी सिंहले भन्यो । केटाले मुखमा बाल्टी राख्यो र भरिन लागेपछि खबर गर्‍यो । सुन आउन बन्द भयो । सिंहलाई धन्यवाद दिँदै केटो शहर गएर घर जग्गा वस्तुभाउ किनेर सुखी जीवन व्यतित गर्न थाल्यो । भाइ धनी भएको कुरा दाजु भाउजुले थाहा पाए । भाइलाई भेट्न दाजु शहर आयो । जेठो छोरोलाई देखेर आमा खुसी हुन्छिन् र भाइ पनि खुसी हुन्छ । त्यो दिन खानाखाई सुते । भोलिपल्ट भाइसँग कसरी यती धन कमाइस भनेर दाजुले सोध्यो ।

इमान्दार भाइले सबै कुरा बतायो र दाजुले पनि भाइले जे काम गरेको थियो त्यही गऱ्यो र सिंह प्रकट भई भाइलाई जे भनेको थियो त्यही कुरा भऱ्यो । तर दाजुले भाइ भन्दा धनी हुने चाहनाले सुन भरिदा पनि खाद्न छाल्यो र सुन भरिएर खसेको पत्तै पाएन । सुन जमिनमा खस्यो । सिंह रिसायो र उसले मेरो मुखमा सुन अड्केको छ भिक भऱ्यो । पुनः सुन पाइने लोभले दाजुले सिंहको मुखमा हात हाल्यो तर सिंहले मुख बन्द गरिदियो । उसको हात अड्केको अड्कै भयो । यता श्रीमती श्रीमान् नफर्केकोमा बडो पीरमा थिई । खोज्दै जाँदा श्रीमान्को त्यो हालत देखेर ममाहत भई उसले दैनिक घरमा गएर खानेकुरा लिएर आउन थाली यसरी घरमा भएको अन्न र धन सम्पत्ति आउँदा आउँदा सबै सकियो । अन्त्यमा केही सीप नलागेर दुवै जनाले मर्ने कुरा गरे । तिनीहरूको मर्ने कुरा सुनेर सिंहलाई हाँसो उठ्यो । हास्दा सिंहको मुख खोलियो । उसको हात फुत्कियो र तिनीहरू फेरि भाइको शरणमा गए । भाइले केही सम्पत्ति दियो र जेनतेन जीवन निर्वाह गरी बस्न थाले । सुन्नेलाई सुनको माला भन्नेलाई फूलको माला.....फेरि आइजाला ।

स्रोतः देवीप्रसाद पौडेल, मध्यनेपाल-६, वर्ष ७२

६. दाउरेकी बुद्धिमती छोरी

एकादेशमा एकजना राजा थिए । दिन बित्दै जाँदा राजा बूढा भए । आफूलाई रोगले च्यापेकोले र राजाको एक मात्र राजकुमार भएकोले विवाह गरेर मात्र मर्ने इच्छा प्रकट गरी छोरालाई विवाहको कुरा सुनाए तर राजकुमार अत्यन्त चतुर र बौद्धिक भएकोले उसले आफू जस्तै चलाख र बौद्धिक केटी पाए मात्र विवाह गर्ने नत्र नगर्ने कुरा राजालाई सुनाएपछि राजाले पनि छोराको प्रस्ताव स्वीकार गरी एउटा सभाको आयोजना गरे । राजकुमारको विवाह गर्ने तर सर्तसहितको प्रचारवाजी गरे । त्यसपछि विभिन्न देशका म असल र बुद्धिमानी छु भन्ने राजकुमारीहरू राजकुमारलाई भेट्न आए तर कसैले पनि राजकुमारको प्रश्नको जवाफ दिन सकेका थिएनन् । उल्टै रातो पीरो भई फर्कन्थे । यस्तो क्रम लामो समयसम्म चलिरहेको थियो राजा एकदम चिन्तित भईरहेका थिए । यस्तैमा एक दिन एउटा दाउरे भारी बोकेर राजदरवार भित्र गयो र उसले त्याहाँ राजकुमारको लागि बुद्धिमत् केटी फेला नपरेको थाहा पायो ।

उसकी छोरी पनि अत्यन्तै चलाख थिई तर आफूजस्तो मान्छेले राजकुमारसँग के त्यस्तो कुरा गर्ने भनि डराउँदै राजकुमारको अगाडि गएर धरखराउदै सरकार मेरी छोरी के मात्र भनेको थियो राजकुमारले उसको कुरा बुझिहाले र दाउरेलाई खुलेर कुरा गर्ने अनुमित दिए दाउरेले आफ्नी छोरी अत्यन्त बौद्धिक भएको बताएपछि राजकुमारले उसको छोरीलाई बौद्धिकताको प्रदर्शन गर्ने मौका भएको र आफूले धनी गरीब नहेर्ने बताए र राजकुमारले दाउरेको घरको ठगाना लिई म खत पठाउँनेछु सही जवाफ आएमा विवाह गर्ने छु । यति भनेपछि दाउरे पनि खुसीले गदगद हुँदै घरमा पुग्यो र छोरीलाई सबै कुरा बतायो । छोरीले राजकुमारले विवाह गरे पनि नगरेपनि आफूले सहि जवाफ भने पक्कै दिने बचन दिई भोलिपल्ट राजकुमारले आफ्नो कालो दूतसँग बाह्र वटा रोटी, पनिरको एउटा गोलो ठूलो टुक्रा र बाखाका छालाका दुईवटा भोलामा राम्रो रक्सीसहित एउटा कागजको पूजा दिई दाउरेकोमा पठाउँ । घर टाढा भएकोले बेलुका मात्र त्यो कालो दूत त्याहाँ पुग्यो र सन्देश लगेर दियो । दाउरेकी छोरीले त्यो सन्देश पढि त्यसमा लेखिएको थियो की, वर्षमा बाह्र महिना, आकाशमा पूर्णमासको चन्द्रमा र बाखाको पेट टनन्त भरिएको छ ।

यति देखेपछि दाउरेकी छोरीले कालो दूतलाई अहिले आराम गर्न र भोलि बिहान जवाफ दिने बताई र भोलिपल्ट जवाफमा उसले खत दिँदै कालो दूतलाई भनी की, तिमीले यो खत राजकुमारलाई दिएपछि उनले तिमीलाई मार्न लखेट्नेछन् तर तिमी नआत्तिनु

तिमीले भन्नुकी सरकार सेतो परेवा पाउनलाई कालो कागलाई नमान्नुहोस् । यति भनेर कालो दूत गएपछि दाउरेले छोरीले उल्टा पुल्टा कुरा गरेको देखेर यो तिमिले के गरेको भनेर सोध्यो । उसले ठीकै जवाफ दिएको बताई दाउरेले जान्न चाहेकोले उसले भनी बुबा राजकुमारले त्यो कालो दूतसँग बाह्रवटा रोटी, एउटा पनिरको गोलो टुक्रा र बाखाका छालाका दुईवटा भोलाहरूमा राम्रो रक्सीसहित एउटा खत लेखेका थिए । त्यसमा लेखिएको थियो की, वर्षमा बाह्र महिना अथात् बाह्र वटा रोटी, आकाशमा पूर्णमाशको चन्द्रमा अथात् पनिरको गोलो टुक्रा ,दुई हट्टा गट्टा बाखाहरू जसको पेट पूरै भरिएको छ । अथात् रक्सीले भरिएका भोलाहरू तर त्यो कालो दूतले एउटा रोटी, अधा पनिर र रक्सी खाईदिएछ र भोलामा अलि अलि मात्र राखेछ । त्यसैले मैले जवाफमा वर्षमा एघार महिना हुन्छन् । अथात् एउटा रोटी कम छ । चन्द्रमा पूर्णमाशको होईन अष्टमीको हो अथात् पनिर आधा मात्र बाँकी छ ।

बाखा हट्टा गट्टा होईनन भोकै छन् अर्थात् रक्सी पिईएको छ । छोरीको चलाखी देखेर दाउरे खुसी भयो । उता कालो दूत पुगेर राजकुमारलाई त्यो खत दियो त्यो हेरेर राजकुमारले कालो दूतलाई तरवार लिएर काट्न लखेटे अनि कालो दूतले भन्यो सरकार सेतो परेवा पाउनका लागि कालो कागलाई नमान्नुहोस् भन्यो । यो सुनेपछि राजकुमार खित्का छोडेर हास्रन थाले सबै जना राजकुमार बौलाएछन् भनेर हेर्न आए तर राजकुमारले दाउरेकी छोरीको बुद्धिमत्ता देखेर हाँसेको र उससँग विवाह गर्ने इच्छा व्यक्त गरेपछि राजाले पनि स्वीकार गरे र धुमधामसँग राजकुमारको विवाह दाउरेकी छोरीसँग गरे र दाउरेलाई राज्यको उच्च पद दिए । सुन्नेलाई सुनको माला भन्नेलाई फूलको माला ...फेरि आइजाला ।

स्रोत : नुरप्रसाद पौडेल, मध्यनेपाल-६, वर्ष ७०

७. कुरौटे आइमाइ

एकादेशको एउटा गाउँमा एक गरीब दम्पति थिए । तिनीहरूले आफ्नो दैनिकी ज्याला मजदुरी गर्ने र फुर्सदको समयमा लोग्नेले जङ्गलमा गई जनावर मार्ने र खोलामा माछा मार्ने गरी जीविकालाई केही सहज बनाएका थिए । लोग्ने अत्यन्त मेहनति थियो । तर उसकी श्रीमती भने अत्यन्त कुरौटे उसको मनमा केही कुरा पनि नअड्ने खालकी थिई । सबै कुरा पधेरामा गएर भनिहाल्थी । यस्तैमा एक दिन लोग्ने जङ्गल गएर जनवारलाई पासो थाप्न खाल्डो खन्दा सुनका असर्फी भएको घैटो भेटायो । शुरूमा त ऊ खुसी भयो तर आफ्नी स्वास्नीको कुरौटे बानी देखेर डरायो स्वास्नीले मुख्यालाई भनी भने बवाद नै हुन्छ भनी उसले खतराबाट बच्ने उपाय सोँच्यो । अनि खरायो परेको पासामा खोलाबाट माछो ल्याएर राख्यो त्यसैगरी माछाको जालमा लगेर खरायो राख्यो र घरमा गई श्रीमतीलाई आफूले असर्फी भेट्याएको हुँदा राती जानु पर्ने र छिटो खाना खानुपर्ने भएकोले रोटी पकाउन लगायो ।

स्वास्नीले रोटी पकाउन थाली भने, लोग्नेले रोटी धेरै खाए भैं गरी सबै भोलामा राख्यो । स्वास्नीले भोक बढी लागेको सम्झी धेरै रोटी पकाई भोला भरिएपछि अब अघाईयो भनी दुवै जना जङ्गलतर्फ लागे । जाँदा बाटामा लोग्नेले पहिला भोलामा राखेका रोटी फुत् फुत् फाल्दै हिँड्यो । स्वास्नीले यो के अचम्म भएको भनी सोधी लोग्नेले यो यस्तै रोटी वर्षने ठाउँ हो भनेर स्वास्नीलाई अलमलमा पाउँ लग्यो । जङ्गलमा लगेर खरायोको पासोबाट माछा निकाल्यो त्यो देखेर स्वास्नी भन दङ्ग परी । लोग्नेले भन्यो यो वन माछो हो । एकछिन् पछि उसले नदिको किनारमा स्वास्नीलाई लिएर गयो र माछाको जालबाट खरायो निकाल्यो र स्वास्नीलाई भन्यो यो त पानी खरायो हो । लोग्नेले त्यसो भन्दा बुढी भन् चकित परी । जङ्गलमा गएर लोग्नेले आफूले पहिला चिनो राखेको ठाउँमा खन्न थाल्यो । त्यहाँबाट असर्फी निकालेर भोलामा राखी दुवैजना घरतर्फ लागे । बाटामा मुखियाको घर थियो । उसको घरमा वस्तुभाउ कराएका थिए । स्वास्नी डराएर के भएको भनी सोधी लोग्नेले मुखियाको घरमा भूत पसेको छ । त्यसैले वस्तु कराएका हुन् भनेपछि उनीहरू घरमा गएर असर्फी थन्काएर सुते । भोलिपल्ट बिहान बुढी पधेरामा पानी लिन गई त्यही वेलामा साथीले किन अवेर गरेको भनेर सोधे । उसले मनमा केही कुरा नराख्ने हुनाले हिजो बेलुका बूढाबुढी सुनका असर्फी लिन जङ्गल गएका थियौ भनी ।

पधेर्नीहरू अचम्ममा परे र सारा कुरा गाउँमा फिजाए यो कुरा गाउँको मुखियालाई थाहा भयो । मुखियाले असर्फी भेट्टाउने गरीबलाई लिन आफ्नो नोकरलाई पठायो । गरीब मुखियाकोमा गयो मुखियाले एकपटक नसोधी किन त्यत्रो असर्फी लिएर आएको भनी सोध्यो । गरीबले थाहा नपाएभै गरी असर्फी रे कसले भन्यो र यो त सरासर भुट हो हजुर भन्यो । मुखियाले कसरी भुट हुन्छ तेरै जहानले भन्दै हिडेकी छे त भन्यो । सानो सोरमा कहाँ हजुर त्यो त पागल हो त्यसले जे पनि भन्छे भनेर गरीबले भन्यो ।

मुखियाले गरीबको श्रीमतीलाई पनि लिन पठायो र आएपछि भन्यो भन के-के भएको हो, साँचो भन । भनेपछि गरीबकी श्रीमतीले भनी हामी त्यस दिन सुनका असर्फी लिन जङ्गल गएको हो बाटोमा जाँदा आकासबाट रोटी वर्षे रोटी वर्षे भनेको सुनेपछि मुखिया दङ्ग पयो । अनि उसले भन्दै गई जङ्गलमा पुगेपछि खरायोको पासोमा एउटा वनमाछो फेला पयो । अनि नदि किनारमा जाँदा माछाको जालमा पानी खरायो देखेको सत्य हो हजुर अनी लोग्ने र म गएर जङ्गलमा खाल्टो खनेर असर्फी लिएर घरतर्फ जाँदै थियौं बाटोमा जाँदा तपाईंको घरभित्र भूत पसेर गाई वस्तु कराएको कुरा साँचो हो हजुर यति भनेपछि मुखियालाई यो आइमाइ पक्का पागल रहिछ भन्ने भान भयो । मुखिया आफैँ लाजले रातोपीरो भयो र गरीबलाई जान सक्ने आदेश दियो । यसरी गरीबले मुखियाको हातबाट असर्फी बचाउन सफल भयो र बाँकी जीवन सुखले बितायो । सुन्नेलाई सुनको माला भन्नेलाई फूलको माला..... फेरि आइजाला ।

स्रोत : गुणराज पौडेल, मध्यनेपाल-६, वर्ष ६८

८. बुढी बाख्री

एकादेशको कुनै गाउँमा एकजना बुमुमैचा नामकी केटी उसकी आमा सानैमा बितेकाले सौतेनी आमा र बाबुसँग बस्दै आएकी थिई । उसलाई सौतेनी आमाले साह्रै नै हेला गरी गाह्रो गाह्रो काम मात्र लगाउने गरेकी थिई । यतिसम्म कि उसलाई खान पनि भूसको रोटी मात्र दिन्थी । बुनुमैया सधैँनै उसको आमाको पालादेखिको बुढी बाख्री चराउने हेरचाह गर्ने काम गर्दथी । केही समयपछि सौतेनी आमाको छोरी जन्मी । त्यसपछि उसले बुनुमैयालाई भन हेला गर्न थाली । बुनुमैयाले पाएको दुःख बुढी बाख्रीलाई थाहा थियो । बुढी बाख्रीले दिउसो कसैले नदेख्ने गरी बारीका कुनामा लगेर खीर र दाल ओकलेर खान दिन्थी । त्यही खानाले बुनुमैया हृष्टपुष्ट हुँदै गएकी थिई । यो देखेर सौतेनी आमालाई अभ्र रिस उठ्यो । उसले के खाँदीरहिछ भनेर चर्चो गर्न आफ्नी छोरीलाई पठाई । कुनामा लगेर बुढी बाख्रीले खीर दाल दिएको सौतेनी आमाकी छोरीले देखि ।

पहिला त उसलाई ढाँटे तर पछि बढिनै जीत गरेपछि नभन्ने सर्तमा बुढी बाख्रीले खीर र दाल दिई उसले मीठो मानी खाई र अलिकति नडमा लुकाएर लगी । अनि आमालाई देखाई त्यसपछि सौतेनी आमा रिसले आगो भई । सौतेनी आमाले भए नभएको कुरा लगाई र बुढी बाख्रीले गर्दा घरमा नराम्रो भएको छ भनी लोग्नेलाई देवीथानमा लगेर काट्न मञ्जुर गराई । यो सब कुरा बुढी बाख्रीले सुनेकी थिई र बेलुका बुनुमैयालाई सबै कुरा भनि । यो सुनेर बुनुमैया रुन थाली बुढी बाख्रीले सम्झाउदै भनी । हेर सबै एकदिन मर्ननै पर्दछ । म मरे पनि तिमीले मेरो मासु र प्रसाद खान तिम्रा आमा बाले बोलाउदा विरामी भएको छु भनी नआउनु तर हड्डी फाल्ने बेलामा भने आउनु र मेरो हड्डी अलि पर बारीमा लगेर गाड्नु । त्यहाँ भोलिपल्ट तिमीले खाने फल उम्रन्छ । बुढी बाख्रीले त्यति भनेपछि बुनुमैयाले पनि त्यसै गरी । नभन्दै भोलिपल्ट हड्डी गाडेको ठाउँमा लटरम्म फलेको स्याउको बोट उम्यो । त्यो देखेर बुनुमैया स्याउ खान बोटमा चढी र स्याउ खान थाली । यस्तैमा बोट मुनि राक्षस राक्षसनी आएर स्याउ मागे । उसले स्याउ दिई तिनीहरूले मिठो मानी अरू पनि मागे । फेरि उसले थप स्याउ दिई तर त्यो स्याउ हातमा नपरी दिशामा पय्यो । राक्षस राक्षसनीले उसलाई स्याउ तल झरेर टिपेर दिन भने । बुनुमैया तल झरेको मौका पारी उनीहरूले बोकेर आफ्नो घरमा पुऱ्याए ।

बुनुमैयालाई रोटी पकाउन लगाए र उनीहरू नुहाउने निहुँ पारी उसलाई काट्ने चक्कु उदाउन गए । उसले रोटी पकाईरहेकी थिई । त्यसैबेला दुलाबाट एउटा मुसोले

निस्केर रोटी माग्यो । बुनुमैया मनकारी भएकोले एउटा रोटी दिई । रोटी खाएपछि मुसाले फेरि एउटा रोटी दिए केही गोप्य कुरा भन्ने सर्त राख्यो । उसले फेरि अर्को रोटी दिई । रोटी खाएपछि मुसाले ती राक्षस राक्षसनी नुहाउन नभई बुनुमैयालाई मार्न चक्कु उदाउन गएका छन् र त्यहाँ अर्को कोठामा सुनका गहना छन् । ती गहना लिई तिमीले प्रत्येक सिडीमा थुकी एक एक वटा कोईला राखी ढोका लगाएर तिमी भाग भन्ने सूचना दियो । मुसाको सल्लाह पाएपछि बुनुमैयाले उसलाई धन्यवाद दिँदै मुसाले भनेबमोजिम गरी त्यहाँबाट भागी । पछि राक्षस राक्षसी आएर बोलाए तर थुक र कोईलाले मात्र हुँ हुँ गरे । उनीहरूले बुनुमैयालाई नदेख्दा जिल्ल परे । यता बुनुमैया घरमा पुगी ढोका ढकढकाउदा आमाबाले ढोका खोलेनन् । उसले छिटो खोल्नुहोस न गह्रो भयो भनी त्यसो भनेपछि पक्कै केही लिएर आईछ भनि ढोका खोले । उनीहरूले त्यत्रो जुहारत देखेपछि दङ्ग परे । सौतेनी आमाले फकाएर सोधी । बुनुमैयाले पनि सबै कुरा सरासर भनी तर मुसाले सूचना दिएको कुरा भन्न बिर्सी । सौतेनीआमाले आफूपनि धनी बन्ने सोच राखी र आफ्नी छोरीलाई पनि बुनुमैयाले जे-जे गरी त्यही-त्यही गर्न लगाई । उसको छोरीलाई पनि त्यसरीनै राक्षस राक्षसनीले लगे । अनि आफूहरू पहिला बुनुमैयालाई भैं रोटी पकाउन लगाएर नुहाउन गए । पहिलाको जसरी मुसा निस्क्यो र रोटी माग्यो तर उसले रोटी नदिई मुसालाई लखेटी । मुसाबाट सूचना नपाएपछि ऊ भागिन र राक्षस राक्षसनी आएर उसलाई खाए । अनी हड्डी लगेर उसैको गोठमा भुण्डाई दिए ।

बिहान सौतेनी आमा छोरीले गहना ल्याउने आशमा ऐना आगाडि बसेर नक्कल पाउँ थिई । त्यसैबेला काग आएर ऐना अगाडि आमाको नक्कल, गोठमा छोरीको कङ्कालु भन्यो । यो असुभ समाचार सुनेर उसले कागलाई लखेटी । अनि शङ्का लागि गोठमा गएर हेरी । हेर्दा छोरीको कङ्काल देखेर भूईमा पछारिन पुगी । होस आएपछि ऊ आफ्नो कर्तुतको प्रायश्चित गर्दै बुनुमैयाको नोकर्नी भएर बस्न थाली भने बुनुमैया त्यो जुहारत बेचेर धनी र सुखी भएर जीवन बिताउन थाली ।

सुन्नेलाई सुनको माला भन्नेलाई फूलको माला.....फेरि आइजाला ।

स्रोत: टेकनाथ अधिकारी, मध्यनेपाल-६, वर्ष ७५

९. सबैको भाषा बुझ्ने केटी

एकादेशमा अमरापुर भन्ने गाउँमा जगन्नाथ नाम गरेका पण्डित बस्थे । उनकी साह्रै सुशील र राम्री छोरी थिई । उसको अब्ज अनौठो स्वभाव त उसले जसरी भने पनि सबैको कुरा बुझ्थी यति सम्मकि जनवार पशुपंक्षीको कुरा समेत उसले बुझ्दथी । उसको नाम चन्द्रावती थियो । समयक्रमसँगै चन्द्रावतीको विवाह गर्ने उमेर पुग्यो र बाबुले योग्य वर फेला पारेपनि उसको एउटा कमजोरी थियो । त्यो के भने उसले राम्रोसँग कुरा गर्न जान्दैनथ्यो । तापनि चन्द्रावतीको विवाह उसैसँग भयो । दुलही लिएर घर फर्किने क्रममा बाटो लामो भएकाले जन्तीसहित नै नदिकिनारमा बास बस्ने निधो गरी सबै सुत्न लागे । चन्द्रावती भने त्यसै टोलाईरहेकी थिई । त्यत्तिकैमा एउटा स्यालले आफ्नो भाषामा भन्यो हे चन्द्रावती तिमिले बुझ्ने भएर मैले यो कुरा भनेको हो । म र मेरा जहान धेरै दिनदेखि भोकै छौं हिजो यस गाउँकी धनी महिला मरेकी छ । उसलाई हिरा र थुप्रै सुनका गहनाले सजाएर पर सल्लाको रुखमुनि गाडेका छन् । त्यहाँ गाड्न प्रयोग गरेका सामान पनि छन् । तिमिले निकालेर सबै धन सम्पत्ति लैजाउ र हामीलाई भोक मेटाउने मौका देउ । यति भनेको सुनेपछि चन्द्रावती राति सबै निदाएपछि उठेर गई र स्यालले भनेभैं गरी हिराको हारको टलकले सबै काम गर्न सहज भयो । हिराको हार भने नचुडिएपछि दाँतले टोकेर निकाल्न के लागेको बेला दुलाहाले दुलही नदेखेर यताउति हेर्दा दुलहीले लाश खान लागेको जस्तो देखि डरले सुतिहाल्यो । दुलहीले पनि दुलाहा बुझ्ने रहेछ, कसैलाई भनेन भनेर ढुक्क भई । भोलिपल्ट घरमा पुगेरसँगै सुत्दा दुलाहा अर्केतर्फ फर्केर सुत्यो र बिहान भएपछि चारसय रूपैयाँ लिएर घरबाट भाग्यो । एक मात्र छोरा घरबाट भागेकोमा सासू-ससुरा चिन्तित भए । चन्द्रावती भने ऊ अबुझ रहेछ हिजोको घटनाले गर्दा भाग्यो भनेर आफ्नो काममा लागि ।

तीन दिनको दिनमा दुरान फर्काउन जानको लागि दुलाहा नभएकोले ससुरानै बुहारीको साथमा हिँड्यो । बाटोमा जाँदा थकान भएपछि चौतारामा सीतलमा बस्दा पनि बुहारीले छाता ओडेको देखेर ससुरा दङ्ग पन्यो । अलि पर पुगेपछि खोला तर्नुपर्ने थियो । ससुरा आफ्नो जुत्ता खोलेर खोला तरे भने बुहारी जुत्तासँगै खोला तरेको देखेर ससुरा भन अचम्ममा परे । उता छोरा विवाहको दिनदेखि हराएको छ यता बुहारीको चाला यस्तो छ । नयाँ बुहारी के बोलम भनेर चुप लागेर दुवैजना अगाडि बढे । अलि पर पुगेपछि एउटा महिलाले बोको डोराउदै आएको देखेर चन्द्रावतीले भनी यो बोको के का लागि ल्याउनु भएको भनी । त्यो महिलाले भनी 'बाँचे काट्ने मरे पाल्ने हो नि नानी' बुहारीले ए भन्छे तर

ससुरा अक्क न बक्क पर्दछ । फेरि अली पर मकै गोडिरहेका ४/५ जना मानिसहरूलाई चन्द्रावतीले सोधी, 'यो खेती के होला दाजु खाई खेति कि खाने खेती' उत्तरमा बूढो मान्छेले खाई खेती हो नानी भनेपछि बूढो अलमलमा पर्छ । अनि उनीहरू एउटा चौतारीमा खाजा खान बसे । त्यहीबेला काग आएर (काँकाँ) गरी कराउन थाल्यो । अनि चन्द्रावतीले त्यो कागलाई धपाई र जम्बु बोल्थो यो गति भो काग बोले के गति होला भनी । ससुरा ती सबै कुरा सुनिसकेपछि आफूलाई थाम्न नसकेर ससुराले मैले तिम्रो कुराको केही भेउ पाउन सकिन भन्यो । अनि चन्द्रावतीले ती सबै कुराको बेलिविस्तार लगाउन थाली । उसले भनी बुवा घाममा हिँड्दा पसिनाले हामीलाई शितल बनाईराखेको हुन्छ र छाताको आवश्यक पर्दैन तर रुखको छहारीमा बस्दाखेरी चराले विष्टाउने हुनाले छाता ओड्नु परेको हो । अनि राम्ररी हेरेर हिडे खाली खुट्टा भएपनि बाटोमा चोट लाग्दैन तर खोलामा टेकिईने ठाउँ आँखाले नदेखिने हुँदा खोला तर्दा जुत्ता लगाएकी हुँ, त्यस्तै बोको डोराउने ती महिलाले उसका ससुरा बूढा साह्रै सिकिस्त छन् ससुरा निको भए बोको काट्ने र मासु खुवाउने निको नभए जुठामा काटमार गर्न नहुने हुँदा पाल्ने भनेकी हुन् । त्यसैगरी ती किसानहरू कृषिका लागि ऋण खोज्ने कृषक भएकाले खेती पाकेपछि घर भित्र्याउन नपाउने पहिलेनै खाईसकेको अन्न तिर्नु पर्ने आफ्नो बाध्यता बताएका हुन अनि रथ्यो कुरा कागको अस्तित्व खोलामा स्यालले भनेको मान्दा श्रीमान्ले घर छोड्नु पर्‍यो ।

अब कागले भनेको मान्दा अझ समस्या होला भनेर कागलाई धपाएकी हुँ, भन्दै चन्द्रावतीले अस्तिको गहनाको पोको देखाई । बल्ल ससुराको मुहार उज्यालो भयो । बुहारीले फेरि भनी कागले ऊ त्यो ठूलो रुखको फेदमा एक गाग्री असर्फी गाडेका छन् र मुखमा दही चामलको टपरी छ । गाग्रीबाट असर्फी तिमी लैजाउ र दही चामल मलाई खान देउ भनेको हो । भनेर चन्द्रावतीले ससुरालाई बेलिविस्तार सुनाई । ससुरा त्यो रुखमा गएर हेर्‍यो । त्यहाँ बुहारीले भने जस्तै असर्फी भेटेर खुशी हुँदै आफ्नो छोराले कुरा नबुझी घर छाडेकाले दुःख मान्दै बुहारीको माईत पुगे । भोलिपल्ट दुवैजना घर फर्किए ।

घरमा आएपछि छोरा हराएकोमा चिन्तामानी खोज्न जाने कुरा सासू-ससुराले गरे । चन्द्रावतीले घर छाडेर जानेलाई जानदिनुपर्ने बरू एक वर्षसम्म नआए आफैँ लोग्ने खोज्न जाने वचन दिई । उता लोग्ने भने घर छाडेर जाँदा जाँदै एउटा फटाहाको बस्तिमा खोरण्डो बूढोको घरमा पुग्यो । खोरण्डो बूढोले पहिला नाऊँ सोध्यो । उसले नाऊँ ऋषि बतायो । त्यसपछि खोरण्डो बूढोले बाबु तिम्री आफ्नै मान्छे रहेछौ । खान बस्नको लागि चिन्ता नगर

वरु तिम्रा हजुरबुवाले धेरै वर्ष पहिले मेरो दाहिने खुट्टा बनाएर ल्याईदिन्छु भनेर दुईसय रूपैयाँ र खुट्टाको नाप लिएर गएका थिए । पक्कै तिम्रीलाई दिएर पठाउँ होलान् । नपठाए पनि केही छैन धनको दुगुनो अन्नको तीगुनो भन्दा नलिनु भन्छन् । त्यसैले दुईको चार भन्दा म लिन्न चारसय रूपैयाँ दिएर जानु नत्र कमारो भएर बस्नु । भनेपछि उसले कमारो भएर बस्न भन्दा आफूसँग भएको चारसय रूपैयाँ दिएपछि अम्किन्छ भन्ने सोचेर भोलिपल्ट चारसय रूपैयाँ दिएर बाटो लाग्यो । फेरि ऊ अर्को गाउँमा पुग्यो । खाना केही नखाएकोले उसले बास माग्नु र खान अनुनय विनय गर्नु । एउटा घरको बूढोले हामी क्षेत्री हौ नानी तिम्री बाहुन रहेछौ हामी सम्पूर्ण व्यवस्था गरिदिन्छौ तिम्री आफैँ पकाई खानु भनी सामान ठीक पारिदिन्छन् । अनी तत्कालै बूढोले भन्छ खाना खाएपछि म नानीलाई एउटा कुरा सोध्छु त्यो कुराको विश्वास नलागेमा म कहाँ कमारो बस्नुपर्ने छ र विश्वास लागेमा त्यसको सही जवाफ दिनु पर्नेछ । भोकाएको ऋषिले केही नसोची हुन्छ भनी खाना पकाउन थाल्यो । खाना खाईसकेपछि बूढोले पूर्व शर्त बमोजिम ऋषिलाई भन्यो, 'हाम्रो बाजेको पालादेखिको एउटा ढुकुर दुहुनो थियो ।

एक छाकमा ठ्यक्कै नौ माना दुध दिन्थ्यो । त्यो दुध हामीले खाईनसकेर ऊ त्यो डाँडामा लगेर पोख्यौ नपत्याए हेर त्यो डाँडो अझै पनि सेतै छ । तर दैवको लिला त्यो ढुकुर पारीको भीरबाट लडेर मरेको आज एघार दिन भयो । त्यसैले हामी जुठमा छौ । तिम्री मेरो कुरामा विश्वास गर्छौ कि गर्दैनौ ? सुनेर बसेको ऋषिले असम्भव कुरा सुनेर दिमाख घुम्यो र उसले पहिलाको हुन्न भने कमारो बस्ने वाचा विसर्यो । उसले यस्तो वाहियात कुरा पनि हुन्छ । भनेपछि बूढोले तिम्री हायौ भन्दै हतनपत्त कमाराले लगाउने बोरको कपडा र कमाराको चिनो कौडा कानमा भुण्डाउन लगायो । त्यसपछि ऋषि क्षेत्री बूढोको कामरो भई दिन बिताउन थाल्यो । यता एक वर्ष वित्दा पनि छोरा नफर्केकाले बाबु-आमा चिन्तामा परे र चन्द्रावती पनि आत्तिई । सासू-ससुराको आदेश अनुसार चन्द्रावती लोग्ने मानिसको भेषमा लोग्ने खोज्न हिडी । जाँदा ऊ लोग्ने पहिला बास बसेकै खोरण्डो बूढोकोमा पुगी उसलाई नै जालमा पारी चारसय उल्टो उसैसँग लिएर बाटो लागि । जाँदा जाँदै ऊ आफ्नो लोग्ने कमारो बसेको घरमा पुगी र विनम्रतापूर्वक बास मागी त्यो घरको बूढोले पहिलाभैँ खाना खाएपछि प्रश्न सोध्ने बाचा गर्नु । चन्द्रावतीले हुन्छ भनी खाना खाई खाना खाएपछि बूढोले उसको लोग्नेलाई जे भनेको थियो त्यही कुरा दोहोर्‍यायो । उसको कुरा सुनिसकेपछि चन्द्रावतीले ढुकुरको कुरा ठीक हो तर म पनि तपाईंलाई एउटा प्रश्न सोध्न चाहान्छु भनी ।

उसको कुरामा बूढोले मञ्जुरी दियो । चन्द्रावतीले भनी “धेरै वर्ष पहिले मेरा हजुरबुवाले सात तले घर बनाउन लाग्नु भएको रहेछ । टिन या खरले छाएका घर अँध्यारा हुन्छन् भनी उहाँले रङ्गुनबाट सिसा भिकाएर घर छाउने निधो गर्नुभएछ । अनि त्यो घरको शुरूमा छाना छाउने, त्यसपछि तला छाप्ने, गाह्रो लगाउने र अन्तमा जग बसाल्ने योजना भएछ । छानो छाउने क्रममा ठूलो आँधिहुरी आएर छानासहित दुईजना कमारा कमारी पनि उडाएछ । त्यतिबेलादेखि हामी त्यो घरको छानो र कमारा कमारी खोज्दै थियौं । बल्ल आज तपाईं दुईजना कमारा कमारी भेट्दा छानो कहाँ छ अभै पत्ता लागेको छैन । यो कुरामा विश्वास लाग्छ की लाग्दैन ? चन्द्रावतीको कुरा सुनेर बूढो आत्तियो हो भनौ भने सोभै कमारा कमारी पुष्टि हुने हैन भनौ भने शर्त अनुसार कमारो हुनुपर्ने । अलमलमा परेपछि दुईहात जोड्दै मैले तपाईंसँग कुरा गर्न जानिन तपाईंले इच्छा लागेको सम्पत्ति लैजानोस् हामीलाई बूढेसकालमा छाडिदिनोस् भन्यो । चन्द्रावतीले भनी तिम्रो सम्पत्ति चाँहिदैन । तिम्रो कमारालाई मुक्त गरिदेउ र उसको बोराको लुगा र कानको कौडी मलाई देउ र अब आइन्दा यस्तो गलत काम नगर भनी चेतावनी दिई । यतिभनेपछि ऋषिलाई सम्पत्ति दिएर विदा गर्न क्षेत्री बूढो बाध्य भयो ।

चन्द्रावती भने घोडामा चढी लोग्ने भन्दा छिटो घर आइपुगि र सासू-ससुरालाई छोरा आउने कुरा सुनाई । साँच्चिकै ऋषि भोलिपल्ट लावा लस्करसहित घरमा आयो । बूढा-बुढी अँगालो हालेर रुन थाले । त्यही बेला चन्द्रावती पनि बाहिर निस्की । उसलाई देखेपछि यो लाश खाने राँड अभै यही छ यसलाई किन घरबाट ननिकालेको भनि ऋषिले हपाच्यो । चन्द्रावतीले बोरा र कौडा ल्याएर यो के हो चिन्नु हुन्छ भनेर देखाई । त्यो देखेपछि ऋषि लाजले रातोपीरो भयो । उसले आफूलाई छुटाएर ल्याएको श्रीमतीले नै रहेछ भन्ने थाहा पायो । त्यो कुरा लोग्ने स्वास्नीलाई मात्र थाहा भयो । विवाहको दिनको कुरा पनि लोग्नेलाई चन्द्रावतीले भनी र उनीहरूको मेलमिलाप सहितका खुसी र सुःखका दिनहरू शुरू भए । सुन्नेलाई सुनको माला भन्नेलाई फूलको माला.....फेरि आइजाला ।

स्रोत : लीलामणि घिमिरे, मध्यनेपाल-६, वर्ष ८५

१०. गरीबीले विछोडिएको लोग्ने स्वास्नीको सुःखद् मिलन

एकादेशको कुनै एउटा बिकट गाउँमा नवविवाहित लोग्ने स्वास्नी थिए । तिनीहरूको दैनीकी मेला पात घाँस दाउरामानै बित्ने गरेको थियो । जति दुःख गरे पनि खान लगाउन नपुगेकाले दुवैजनाको सल्लाहमा लोग्ने परदेश जाने निधो गर्‍यो । लोग्ने परदेश तर्फ लागेपछि स्वास्नीलाई दिन कटाउन र दुई हात जोर्न भनै मुस्कल परिरहेको थियो । जेनतेन उसले दिनभर काम गरेर आफ्नो हातमुख जोड्ने काम गरिरहेकी थिई । उसले बेलुका खाना खाईसकेपछि ओच्छ्यानमा जाँदा दिनभरको थकाई मेट्नको लागि कहिले कथा भन्ने, कहिले गीत गाउँने, कहिले भजन त कहिले सिलोकहरू भट्टाउने गर्दथी । धेरै समयको अन्तराल पछि लोग्ने पैशा कमाएर घर फर्कियो ।

स्वास्नीलाई आश्चर्यमा पार्ने सोची ऊ स्वास्नी खाना खाई सकेपछि बेलुका मात्र घरमा पुग्यो । त्यसबेला स्वास्नी ओच्छ्यानमा पल्टी आफ्ना दुःख वेदनाहरू पोखिरहेकी थिई । लोग्नेले के आवाज आएको भनी ढोकाबाट सुन्यो । स्वास्नीले भनेकी थिई, “एउटाले ढलिमली गर्‍यो, एउटाले अङ्गै खोलिलियो, एउटाले मुखरस लियो, एउटा सँगसँगै थियो । स्वास्नीको यो सिलोक सुनेपछि लोग्नेलाई साह्रो रिस उठ्यो । लोग्नेले ढोकाबाट भन्यो कुन तेरा बाउले ढलिमली गर्‍यो, कुन तेरा बाउले अङ्गै खोलिलियो, कुन तेरा बाउले मुखरस लियो, कुन तेरा बाउ सँगसँग थियो । जब स्वास्नीले लोग्नेले शङ्कागरी सोध्न लागेको थाहा पाएर फेरि सिलोकमानै भनी, ‘फरियाले ढलिमली गर्‍यो, चोलिले अङ्गै खोल्यो, सुपारीले मुखरस लियो खाट सीतसँग थियो । जब स्वास्नीले यति भन्दै ढोका खोली । लोग्ने भित्र पस्यो र तिनीहरूको विछोड पछिको मीठो मिलन भई सुःखको जीवन शुरूआत भयो । सुन्नेलाई सुनको माला भन्नेलाई फूलको माला .....फेरि आइजाला ।

स्रोत : बुद्धिवहादुर भण्डारी मध्यनेपाल-६, वर्ष ५५

११. चोरीको धन

एकादेशमा कुनै दुई नजिकैको गाउँमा लाले र काले नाम गरेका माहा चोरहरू थिए । तर तिनीहरू समाजमा भने निकै भलादमी देखिन्थे । एक दिन तिनीहरू आफ्ना दुई गाउँको बीचको अर्को गाउँको निकै धनी व्यक्तिको घरमा एकसाथ चोरी गर्न पुगे । गाउँमा ठूलो घण्टाघर भएको र त्यहाँ प्रत्येक घण्टामा घण्टाको ठूलो आवाज आउने गर्दथ्यो । त्यही आवाज आएको मौका पारेर एउटा चोर दायाँबाट र अर्को चोर बायाँबाट माथिल्लो तलामा चढे । तर काले भन्दा लाले दुईकदम पहिला सम्पत्ति भएको कोठामा पुग्यो । काले पनि त्यहाँ पुगेपछि दुवैजनामा डर पैदा भयो । तर दुवै जनाले मुखुण्डो लगाएकाले दुवै चोर भएको लख काटे । दुवै जनाले गोप्यता भङ्ग नहोस् भनेर मित लगाए । धन सम्पत्ति हात पारेपछि दुवै जना लाले चोरको घरमा गए । लालेले कालेलाई आफ्नो मित भनी श्रीमतीलाई चिनायो । लालेले श्रीमतीलाई खाना बनाउन पठायो । त्यसै बेला दुवैले चोरेको धन आधा आधा बाडेर लिए । खाना पाकेपछि लालेको श्रीमतीले श्रीमान्को मितलाई सम्मान गर्नुपर्दछ भन्ने सोची र सुनको थालमा भात ल्याएर कालेलाई दिई । कालेको नजर भातमा भन्दा सुनको थालमा बढी पऱ्यो । यसको सुईको लालेले पाईसकेको थियो । खाना खाएर सुत्ने बेलामा लालेले सुनको थालमा पानी भरेर खोपामा राख्छ ताकी थाल तान्दा पानी पोखिएर आफू व्यूभिन्छु भन्ने ठानेको थियो । राती सबैजना सुतेपछि काले विस्तारै उठ्यो । बाहिर गएर गहुँको डाँठ लिएर आयो । थालमा रहेको पानी गहुँको नलीबाट तानेर पियो । सुनको थाल बोकेर अलि पर नजिकैको पोखरीमा लगेर लुकायो र चिनो लगाएर फर्कियो । काले आएर फेरि सुत्यो । एकछिनमा फेरि लाले व्यूभियो । उसका आँखा सुनको थालमा परे । थाल नदेखेपछि यो पक्कै कालेको काम हो भनी उठेर हेऱ्यो । उसले कालेको चप्पलमा पोखरीको हिलो टास्सिएको देख्यो । लाले सरासर पोखरीमा गई चिनो लगाएको ठाउँमा हात हाल्यो र उसले थाल भेटायो । फेरि घरमानै ल्याएर राख्यो । बिहान दुवैजना अलि अवेर उठे । लालेको श्रीमतीले खाना तयार बनाईसकेकी हुन्छे । दुवैजना खाना खान बस्दछन् । लालेकी श्रीमतीले फेरि कालेलाई त्यही सुनको थालमा भात ल्याएर दिन्छे । काले दङ्ग परेर भन्छ है मित ज्यू सुनको थालता धेरै नै जम्मा पानु भएको रहेछ । लालेको श्रीमतीलाई यत्रो सम्पत्ति आफ्नो श्रीमान्ले चोरेर ल्याएको हो भन्ने थाहा थिएन । लालेले नरम भएर भन्यो मित ज्यू बल्ल बल्ल दुःख कष्ट सहेर जम्मा पारेको यही एउटा थाल त हो नि, भन्दा काले दङ्ग पऱ्यो । काले खाना खाएर त्यहाँबाट विदा भयो । केही दिनपछि कालेको गाउँको

एकजना धनी मान्छे मय्यो । उसको जेठो छोरा सानैमा घर छाडेर गएको थियो । कालेले त्यो धनी मान्छेको सम्पत्ति हात पार्ने जुक्ति सोच्यो । उसले आफ्नो मितलाई गएर सबै कुरा बतायो । पहिला लालेले केरकार हुन्छ कि, भनेर डरायो । कालेले त्यसको उपाय म बताउछु भनी हुक्क हुन भन्यो । दुवैजना सँगै गए । कालेले धनवीर नाम गरेको मृतक मान्छेको घर मितलाई देखायो । अनि लगेर धनवीरको मृत शरीर गाडेको ठाउँ पनि चिनायो । दुवैजना मिलेर नजिकै अर्को खाल्डो खने । लालेले गएर म धनवीरको जेठो छोरा हुँ भन्यो र गाउँलेले नपत्याएर गाडेको ठाउँमा गएर बालाई सोध भने र खाल्डोमा लुकेर बसेको कालेले गाउँलेलाई विश्वास दिलाउने सहमित भयो । त्यसपछि लाले कृया घरमा गएर म जेठो छोरा भएर पनि तिम्रो मुख देख्न पाइन भनेर टाउँको ठोकी ठोकी रुन थाल्यो । गाउँलेले विश्वास नमानेपछि लालेले नपत्याय बाबुलाई सोध भन्यो । गाउँलेहरू धनवीरलाई गाडेको ठाउँमा पुगे । लालेले ए बा ! हेरन गाउँलेले मलाई तिम्रो कृया गर्न पनि दिएनन् भनेर रुन थाल्यो । खाल्डोमा बसेको कालेले हे गाउँले हो यो मेरै जेठो छोरा हो मरेपछि आउँछ जे भएनी यसलाई मेरो कृया गर्न देउ भन्यो । यति आवाज खाल्डोबाट आएपछि गाउँलेले धनवीरको जेठो छोरा सम्झी कृया गर्न दिए । तेह्र दिन पछि जेठो छोरा भएको मानी सम्पत्ति जिम्मा लगाई गाउँलेहरू घरतर्फ लागे । यता लाले सबै सम्पत्ति लिएर बेलुकै हिँड्यो । बेलुका काले चियो गर्न आउँदा त लाले भागिसकेको देखेर पिछ्छा गर्न थाल्यो । डाँडाबाट भर्दै गरेको लालेलाई देखेर कालेले जुक्ति रच्यो । घरमा गएर नयाँ जुत्ता निकाल्यो र लाले भन्दा अगाडि गएर बाटोमा एउटा नयाँ जुत्ता राखिदियो अनि अलि पर पुगेर त्यसको जोडि जुत्ता राखिदियो । लाले बाटोमा अगाडि बढ्ने क्रममा राम्रो जुत्ता देखेर लोभियो तर एउटा जुत्ताले मात्र के गर्ने भनेर त्यही छाडेर अगाडि बढ्यो । फेरि अर्को जुत्ता देखेपछि जोडी जुत्तानै रहेछ तलको जुत्ता लिएर आउँछु भनेर लाले सम्पत्तिको पोको राखेर तल भन्यो । त्यही मौका पारेर कालेले सम्पत्तिको पोको लिएर भाग्यो । लाले फर्कदा सम्पत्ति नदेखेपछि यो काम पक्कै कालेको हो भनि पिछ्छा गर्न थाल्यो । काले बारीको काल्लामा लुकेर बसेको थियो । त्यहीबेला लालेले देखेर च्याप्प समायो । दुवै जना बीचमा घम्सा-घम्सी लडाई पय्यो । त्यही बेला बाटोमा हिँड्ने बटुवाले देखेर गाउँलेलाई खबर गरे । गाउँले आई सोधपुछ गर्दा दुवैजना हुनाहार चोर भएको थाहा भयो । गाउँलेले दुवैलाई सामतेर पुलिसको जिम्मा लगाए । सुन्नेलाई सुनको माला भन्नेलाई फूलको माला .....फेरि आइजाला ।

स्रोत : श्रीकान्त रेग्मी, मध्यनेपाल-६, वर्ष ८५

१२. अल्छी मयूरको बुद्धि

एकादेशको एउटा गाउँमा एउटा मयूर र कुखुरा थिए । उनीहरू अत्यन्तै मिल्ने साथी थिए । उनीहरू दिनभर आ-आफ्नो चारोको खोजिमा डुली हिँड्थे । एकदिन कुखुराले मयूरसँग भन्यो । हेर साथी यसरी हामी सधैं डुली हिँडेर हुँदैन हामीले भविष्यको लागि केही सोच्नु पर्दछ । हामीले उब्जाउ हुने जमिन किनौ अनि खेती गरौं भनेर कुखुराले भन्यो । तर छट्टु मयूरले हो मित्र मैले पनि त्यही सोचिरहेको थिए भनी ठिक्क पायो । अनि उनीहरूले जमिन पनि किने । भोलिपल्ट विहानवाट खेतमा काम गर्न जाने सहमित भयो ।

विहान उठेर आफ्नो नित्यकर्म सकेर कुखुराले मयूरलाई मित्र आज खेत जोत्न जाऊँ भन्यो । तर मयूरले हेर साथी मलाई आज एकदमै खेलन मन लागिरहेको छ तिमि हलो लिएर खेतमा गएर जोत्दै गर म आइहाल्छु भन्यो, तर मयूर गएन । कुखुराले एकलै मिहिनेत गरेर खेत जोत्ने डल्ला फुटाउने सबै काम सकेर घर फर्कियो । भोलिपल्ट पनि आफ्नो नित्यकर्म सकेर कुखुराले भन्यो, मित्र मयूर आज धान रोप्नु पर्दछ । खेत तयार छ फेरि छिटो नगरे साँझ पर्न सक्दछ भनेर भन्यो, तर मयूरले बहाना बनाउदै भन्यो । हेर साथी आज म गीत रच्दैछु निकै राम्रो गीत सिर्जना भैरहेको छ । सिर्जना मार्ने कुरा पनि भएन ।

म गीत लेखेर आउँछु तिमि जाँदै गर भन्यो । त्यसदिन पनि कुखुरा निरास हुँदै खेतमा गयो धान रोपेर साँझ फर्कियो । एवम् रितले खेतमा पानी लगाउने बेला भयो । खेत गोड्ने बेला भयो । यस्तैमा धान काट्ने बेला भयो । धान काटेपछि खलो बनाउने देखि कुनियो लागउने बेला भयो । धान चुटेर भुस र धान छुट्टाउने सम्मका यि सबै काममा कुखुराले मयूरसँग सहयोग माग्यो तर कुनै काममा पनि कुखुराले मयूरको सहयोग पाएन । मयूरले सधैं एउटा न एउटा बहाना बनाएर कुखुरालाई नै काममा पठायो । कुखुरा पनि मयूरको व्यवहार देखेर भित्र भित्रै रिसाएको थियो । कुखुराले सबै काम सकेर खलोमा एकातिर धानको थुप्रो र एकातिर भूसको थुप्रो बनायो । धानको थुप्रो देखेर मयूरले भन्यो मित्र आजसम्म मैले कुनै काम गर्न भ्याइन तर आज मलाई निकै फुर्सद मिलेको छ काम गर्ने इच्छा पनि छ । तिमिले त सजिला काम गरिहाल्यौं अब यो बाड्ने काम गाह्रो छ यो म एकलै गर्छु भनेर मयूरले भन्यो । मयूरको कुरा सुनेर कुखुरालाई हाँसो उठ्यो र रिस पनि उठ्यो । अनि उसले मयूरलाई सबक सिकाउने मौका यही हो र उसले धान र भूस चिन्दैन भन्ने कुरा कुखुरालाई थाहा थियो ।

कुखुराले भन्यो मित्र मैले खेत जोत्ने देखि दान चुट्ने सम्मको सबै काम गरे तर मलाई अग्लो थुप्रो र होचो थुप्रो बीचको अन्तर थाहा हुन सकेन यी मध्य कुनको बढी मूल्य पर्छ होला भनी कुखुराले मयूरलाई सोध्यो । मयूरले कुखुराले ठूलो भाग रोज्ला भनेर हत पत्त भूसको थुप्रोमा चढी भन्छ, हेर मित्र तिमि सानो छौ म ठूलो छु त्यसैले यो ठूलो थुप्रो म नै लिन्छु भनी भूसको थुप्रोमा चढ्यो । कुखुरा मयूरको बुद्धि देखेर जिल पन्यो र धानको बोरा भर्न थाल्यो । मयूरले पनि भूसको बोरा भन्यो र दुवै जना बेचनलाई बजार गए । कुखुराको भागमा धान भएकोले उसले धान बेचेर धेरै पैसा कमायो भने मयूरको भूसको पैसा निकै कम पन्यो ।

यसरी कुखुराले मेहनत गरी कमाएको पैसाले घर बनाएर सुःखसँग दिन बिताउन थाल्यो भने मयूर फेरि पनि बनबनचहारै हिँड्न थाल्यो । सुन्नेलाई सुनको माला भन्नेलाई फूलको माला .....फेरि आइजाला ।

स्रोत : मेघनाथ पौडेल, मध्यनेपाल-६, वर्ष ६७

१३. अन्धी बुढीका सहारा

एकादेशमा एउटा रमाईलो गाउँ थियो । त्यहाँ एक जना कपाल सेतै फुलेकी बुढी बसेकी थिइन् । उनका आफन्त कोही थिएनन् । उनले दैनिक मागेर ल्याउने र खाएर पेट पाल्ने गर्दथिन् । उनको सहारा भनेको एउटा लड्डी मात्र थियो । उनले आँखा पनि राम्रोसँग नदेख्ने हुन्छिन् । ती बुढीले लौरो टेकेर भिक्षा मागेर ल्याएको अन्न राती चोर आएर खाने र बाँकी सबै लिएर जाने गर्दथ्यो । यो समस्याले बुढीलाई निकै नै पिरोलिरहेको थियो । सदाभै बुढी लौरो टेकेर भिक्षा माग्ने जाने क्रममा एकदिन बाटोको छेउको नरिबलको रुखबाट एउटा नरिबल खत्रक्क खसेर लडिबुडी गर्दै बुढीको नजिक आयो र नरिबलले भन्यो, 'बुढी आमै' मलाई तपाईंको भोलामा राख्नुस कुनैबेला म तपाईंको काम आउन सक्छु । नरिबलले भनेको कुरा बुढीले मसिनो सोरमा सुन्छिन् नरिबल बोलेको सुनेर बुढी तीनछक पर्छिन् पहिला त यो नरिबल के काम लाग्ला भन्ने सोच्छिन् । फेरि बुढीले आफूलाई आपत परेको सम्झन्छिन् र भोलामा राखिन्छिन् । जाँदाजाँदा बुढी एउटा माहुरीको चाका भएको ठाउँमा पुग्छिन् र चाकाबाट माहुरीको रानीले भन्छ, 'बुढी आमै' हामीलाई तपाईंको भोलामा राख्नुस न कुनै बेला हामी तपाईंको काम लाग्छौ ।

बुढीले भोला थापिन माहुरी सबै भित्र पसे । चाका पनि बुढीले भोलामा राखिन्छिन् । केही पर पुगेपछि उनको एउटा चक्कुसँग भेट भयो । चक्कुले पनि, 'बुढी आमै' मलाई उठाउनुस न म कुनै बेला तपाईंको काम लाग्छु । त्यो पुरानो चक्कुलाई उठाउँदै खै के काम लाग्ला र यो चक्कु भन्दै भोलामा राखिन्छिन् । उनी त्यस ठाउँबाट केही पर पुग्निन् । त्यहाँ एउटा ढाडे विरालोले बाटो छेकेर भन्यो, 'बुढी आमै' मलाई तपाईंको साथ लिएर जानुस म तपाईंको काम लाग्छु । बुढी त्यो दिन आफूसँग भैरहेको घटना सम्भेर अचम्म मान्छे । ठीकै छ तँ पनि हिड् भनेर विरालोलाई लिएर बुढी भिक्षा मागेर घर फर्की । घरमा पुगेर पहिला माहुरीको चाँकालाई ढोकानिर भुण्डाई । चक्कुलाई भित्र लगेर एक छेउमा राखी । नरिबललाई तातो अगेनानेर राखी । विरालो भने बुढीसँगै गएर अगेनाको छेउमा बस्यो । अनि बुढी खाना खाईवरी सुती । रात छिप्पिदै गएपछि सधैं पत्केको चोर आयो र अगेनानेर हातले छाम्यो उसको हात ढाडे विरालो माथि पयो ।

विरालोको तीखा नङ्गले चोरलाई चिथोयो र खुट्टामा टोकिदियो । चोर आत्तिएर भाग्ने खोज्दा नरिबलको डल्लामा टेकेर लड्ने पुग्यो । भुइँमा लड्दा उसको पेटमा चक्कुले घोच्यो । उसको पेटबाट रगत बग्ने थाल्यो । घाईते चोर आत्तिएर भाग्ने खोज्दा ढोकानेर

रहेका माहुरीहरूले उसलाई चिल्ले थाले र ऊ लखराउदै आँगनमा लड्ने पुग्यो र चिच्याउन थाल्यो । उसको रोदनले छिमेकीहरू आएर चोरलाई समाते हल्लाखल्ला सुनेर बुढी पनि व्युक्तिन् । उनी बाहिर आइन् चोर समातिएको कुरा थाहा पाएपछि बुढीले आफूले साथमा ल्याएका ती चिजहरूले भनेको कुरा साँचो भएको सम्झी तिनीहरूलाई मायाँ गर्न थालिन् । त्यस दिनदेखि नरिबल, चक्कु, माहुरी र ढाडे विरालो अन्धी बुढीका सहारा बने । सुन्नेलाई सुनको माला भन्नेलाई फूलको माला ..... फेरि आइजाला ।

स्रोत : टेकनाथ अधिकारी, मध्यनेपाल-६, वर्ष ७५